

Erik Fonsbøl

Ja?

*En personlig samtale med
Den apostolske Trosbekendelse,
som jeg troede, jeg kendte så godt*

Indholdsfortegnelse

Indledning	5
Farmor	6
Frelsen	7
Troens svære valg	8
Dualismens dilemma	9
At kæmpe med Gud	10
Kød og ånd	12
Hvem er jeg?	15
Det manglede bare	16
Den religiøse eksklusivitet	17
Den transcendentе kærlighed	18
Det underfulde	19
Teodicé	20
Fundamentalismen	22
Den guddommelige genlyd	23
Vandringen	24
Trosbekendelsens historie og aktualitet	25
Jeg forsager Djævelen	28
Jeg tror på Gud fader	30
Den skjulte Gud	31
Gud fader	33
Den almægtige hjemlighed	34
Civilisationen	36
Det tabte paradys	37
Hvordan og hvorfor	38
Og på Jesus Kristus	40
Hvide Krist	40
Kristus	41
Guds søn	42
Enbåren?	43
Guds rige	43
De to riger	45
Lidenskab og smålighed	47
Undfanget af Helligånden	48
Den inkarnerede treenighed	49
Født af en jomfru	51
Lidelse og død	52
Hvorfor døde Jesus?	53
Begravet?	55
Dødsriget	55
Opstanden	56
Himmelfart	59
Genkomst	60
Dommen	61

Liv og lære 64
Jeg tror på Helligånden 65
Ånden 65
Kirken 67
Den arianske strid 68
Kirkens ansvar 69
Gudstjenesten 72
Gudstjenestens krise 73
Nadverens fællesskab 75
Dåben til syndernes forladelse 76
Kødets opstandelse 77
Evigt liv 79
Amen 83
Litteratur 85
Noter 87

Indledning

For nogen tid siden stod der en tilløben kat udenfor vores dør. Køn var den sandt for dyden ikke med sine tilfældigt spredte røde og hvide aftegninger, og kær var den heller ikke, skulle det vise sig. Jeg har haft en del katte i mit liv, og de har alle haft det til fælles, at vi havde en form for gensidigt forhold. Det var sjovt eller rart at være sammen med dem, fordi de så at sige udviste 'menneskelige' træk i deres leg eller kælenhed. Det gør denne kat ikke. Den er aldeles udenfor menneskelig rækkevidde. Hver gang vi nærmer os, hvæser den, og forleden rev den mig på hånden, da jeg prøvede at æde den. Sådan skal en kat ikke være – synes vi. Det, vi er mest fortørnede over, er dens absolutte mangel på taknemmelighed. I stedet for at spinde og gnide sig hengivent op ad vores ben, når vi kommer med mad til den, hvæser den ad os og slår ud efter den hånd, der fodrer den. Nu kan man jo anskue kattens opførsel ud fra forskellige målestokke. Som dødirriterende og utaknemmelig eller måske i virkeligheden som ærlig og redelig. Den opfører sig for så vidt ikke anderledes, end en hvilken som helst normal vildkat ville gøre - en kat der nægter at lade sig domesticere som så mange af sine mere eller mindre tamme artsfæller. Kom mig ikke for nær, sære mennesker! Måske irriteres vi på den, netop fordi vi ikke kan gøre den tam og sød – gøre den til 'vores lille mis' - men den gør jo bare, hvad den skal og er sig selv.

Måske er jeg dybest set misundelig på vildkattens måde at være på, omend den forekommer mig noget ensom i sin ophøjede, hvæsende frihed. For af en eller anden grund får den mig til at overveje mit gudsforhold og dermed mit forhold til mine medmennesker og til mig selv. Man kunne jo godt vove det spørgsmål, om den Gud, vi bekender os til – 'tror på' som det så mangetydidt hedder - ønsker domesticerede (søde) mennesker, der viser deres taknemmelighed mod og afhængighed af deres 'herre' - f.eks. gennem lovprisning, bekendelse og bøn, sådan som det vel er tilfældet for de fleste såkaldt religiøse mennesker - eller om Gud måske i virkeligheden ønsker sig frie 'vilde' mennesker, der som katten bare lever deres liv uden forstillelse med glæde og sorg og alvor ærligt og redeligt i henhold til deres menneskelighed.

Jeg tror, mange mennesker opfatter deres tilværelse som sådan et underdanighedsforhold i forhold til deres forskellige 'herrer'. Det er i hvert fald, hvad det hierarkisk opbyggede samfund gerne ser, og hvad mange statsautoriserede religioner derfor også handler om. At tro på Gud bliver på den måde betragtet som en skyldighed. Som et troskabsforhold, hvor tjenerne 'skylder' deres herrer alt og derfor forventes at vise denne skyldighed i form af æresbevisninger og taknemmelighed og et liv i overensstemmelse med Herrens vilje. Præcis det, som katten pure nægter.

Den tyske filosof Friedrich Nietzsche (1844-1900) angriber bl.a. i bogen *'Moralens Genealogi'* både jødedom og kristendom for at docere en umenneskelig slavemoral, hvor netop den evige skyldighed og medfølgende underdanighed gøres til den højeste etik på bekostning af den naturlige menneskelige storhed, som kommer til udtryk hos det frie menneske. Religionen omsmelter i sit underjordiske falskmøntnerværksted menneskelig svaghed til fortjeneste, afmagt til godhed, ængstelig nedrigthed til ydmyghed, ufrivillig underkastelse til lydighed. Alt sammen tåles i lyset af det kommende gudsrige, hvor alle roller skal byttes om. Indtil da lever man 'i troen', 'i kærligheden', 'i håbet'.¹

Da jeg var 15 år gammel, fik jeg mit endelige knæk som kulminationen på en mislykket opdragelse, der systematisk havde kuet mig som menneske - eller måske forgæves havde søgt at gøre mig til et

civiliseret menneske. Jeg blev ydmyget af min far og døde for så vidt indvendigt, blev indadvendt og mut, ligeglad med alt og alle, kun optaget af at slippe nogenlunde uset gennem livet. Som 16-årig længtes jeg efter pensionen! Jeg nægtede at tage ansvar for mit liv og finde min plads som medarbejder i det samfund, jeg hele tiden var på kant med. Jeg blev introvert, som det hedder nu om dage – krummet ind i mig selv, som Luther vist sagde, i en angstfyldt, barnlig selvoptagethed, jeg aldrig for alvor er kommet ud af. Opdragelsen betød – stik imod hensigten forhåbentlig – at jeg egentlig ikke har haft det bedste forhold til livet. Og det er jo i sig selv en ganske utaknemmelig konstatering både overfor den Gud, som gav mig livet og de kærlige forældre, som opdrog mig i den bedste mening, men livsleden og frygten for mennesker satte sig altså fast – kun mildnet af kærlige medmenneskers mirakuløse overbærenhed.

Måske er det disse erfaringer med opdragelsen, der får mig til at overveje, om jeg er den eneste, den er mislykkedes for. Om det er mig, der var noget galt med, eller om det er opdragelsen, som jeg lærte den at kende, der i bund og grund er umenneskelig, så den virker stik imod hensigten? Det kan godt være, det kan lykkes at skabe gode og nyttige samfundsborgere, der i modsætning til mig finder sig tilrette i samfundet, men spørgsmålet er, om det er det, der er meningen med livet. Evangeliet antyder noget andet. Høflighed og godhed, skyldighed og underdanighed og menneskelig kræmmerretfærdighed gør ikke et menneske godt eller sandt menneskelig. Tværtimod. Evangelisk set mister vi livet, når mit egentlige selv – min gudbilledlighed - bliver fortrængt til fordel for denne maskerade af tillærte attituder, der skal sikre os vort udkomme. Angsten og ikke glæden kommer til at fylde vort liv lige under den smilende overflade – den stadige angst for at træde forkert eller blive trådt på eller for at miste vort udkomme.²

Selvfølgelig skal børn lære at begå sig i vores samfund og i livet, og det er en stor opgave for familie og pædagoger, men skal barnets grundholdning til sig selv og sine omgivelser også 'opdrages'? Sæt nu, at jeg ikke opfatter mig selv som afhængig eller skyldig? Hvis jeg oplever mig selv som u-skyldig? Hvis jeg nu har den barnligt naive opfattelse, at livet nok er Guds gave, men en fri gave i den forstand, at den ikke kræver noget til gengæld? Heller ikke denne velopdragne og skyldige taknemmelighed, som jeg ifølge mit samfund og min opdragelse bør vise Gud og hvermand? Hvad nu, hvis jeg blot tør være mig selv ærligt og redeligt, som jeg nu er, med en selvfølgelig ret til det liv, jeg har fået – en ret, jeg ikke først skal gøre mig fortjent til gennem mere eller mindre korrump eller halelogrende adfærd? Hvad nu, hvis jeg ikke vil tæmmes?

Populær bliver man i hvert fald ikke, hvis ikke man spiller sin rolle - hverken som kat eller som menneske. Nogen vil endda mene, at man bliver et u-menneske, fordi et menneske uden skyld er et menneske uden substans – uden ansvar, som det hedder. Man bliver heller ikke taget alvorligt, og da slet ikke som kristen, for de fleste opfatter netop kristendommen som én stor skyldighed – én stor taknemmelighed f.eks. mod den Gud, der har skabt mig eller den Jesus, der ofrede sit liv for mig. Man falder fuldstændig udenfor fællesskabet som den sært uhøflige kat, vi betragter som hjerneskadet, og ensomheden lurer lige om hjørnet. *'Hvad har du gjort for Herren, som for dig sig gav?'*³ lyder det almindelige kristne spørgsmål, som altid har fået mig til at bøje hovedet i skam. Det er åbenbart ikke nok at være sig selv. Eller er det?

Farmor

Jeg har aldrig kendt min farmor. Desværre, for hun var efter sigende et ualmindeligt sødt, gæstfrit og imødekommende – ja, i ordets bedste betydning et godt og kristent menneske. Hun døde på Augu-

stenborg i 1944, mens jeg først blev født i august 1949. Augustenborg var en sindssygeanstalt, som det hed dengang, og her tilbragte min farmor sine sidste år som alvorligt psykisk syg. Det fortælles, at min far besøgte hende få dage, før hun døde, og da han skulle til at stige ind i bilen for at køre hjem efter besøget, som må have været forbundet med dyb smerte, kom farmor løbende ud til bilen i sin slåbrok, ivrig efter at få sagt noget til ham: ”Jeg gjorde jo altid bare, hvad jeg skulle – det var aldrig mig selv. Aldrig! Farvel, lille Alfred.” Og med de ord løb hun ind igen, og min far kørte formentlig grædende hjem.

Det var min mor, der fortalte mig denne historie. Min far har aldrig omtalt den – i hvert fald ikke for mig. Det gjorde hun for mange år siden, men jeg har aldrig glemt den – måske fordi jeg kan se ikke så lidt af mig selv i min farmors sidste ord til min far, og så fordi ordene forekommer mig at udtrykke noget nær det mest tragiske, jeg kan forestille mig. For sent at opdage, aldrig at have været sig selv. Det vil jo sige, at jeg aldrig har været et frit menneske. Måske har jeg som farmor både været sød og god og kærlig og er måske endda blevet hyldet for det af Gud og hvermand, og får en smuk og bevægende begravelse engang, men det egentlige – meningen - det, som gør mig til menneske - det kom jeg aldrig i nærheden af. Var det det, min farmor opdagede så alt for sent, så hun blev sindssyg af det? At være sig selv kommer ikke af sig selv. Det handler om at turde det - at vove springet. Og der er ingen tvivl om, at samfundet, bredt forstået, helst ser, at man bare bliver, hvor man er. Bliver liggende i havnen for rebede sejl. Lever det forventelige liv ’i kald og stand’, hvor man nu kan gøre sig nyttig med de evner og de gaver, man har fået. At blive til noget er i samfundets øjne identisk med at blive til gavn og nytte for fællesskabet. Det er vel også det, vi først og fremmest opdrages til. Men spørgsmålet er, om ikke der hører andet og mere til det at være et helt menneske end at være en god og nyttig samfundsborger – at blive til noget.

Frelsen

Ifølge Bibelen indvarslede Jesus en ny frihed til mennesker – frelse, som de gamle sagde. En helt ny orden, som gik stik imod den herskende verdensorden – imperiernes, kongerigernes, religionernes - kort sagt civilisationens - altdominerende verdensorden, som også er vores normale orden på trods af 2000 års kristendom. (Det skyldes ikke mindst, at kirken allerede efter 300 år solgte sin herres sjæl og gik i civilisationens tjeneste, hvor den tilsyneladende har befundet sig udmærket siden). Jeg forstår denne nye orden, Jesus bragte bud om i ord og handling, som Guds oprindelige mening med menneskelivet. Altså som det gudskabte liv i modsætning til civilisationens liv. Sådan formulerede Jesus det selv ifølge beretningerne om ham. Frelsen er altså ifølge evangelierne en frihedshandling, der sætter slaven fri – ordret: frihalser ham, så jernringen om hans hals falder til jorden sammen med alle lænkerne. Det er et umådeligt stærkt billede, som minder os om, at vi nok er født frie – født som Guds børn - men at samfundet – herunder ikke mindst religionen og den opdragelse, der udspringer af den - ganske hurtigt ifører os de lænker, vi så skal kæmpe med resten af vores liv. Man kan med en vis ret hævde, at civilisationen stjæler liv og frihed fra mennesket derved, at civilisationen gør sig selv til menneskets Gud og mening. Eller med Bibelens manende ord: Kejseren slår Guds søn ihjel. Det er vel ikke tilfældigt, at kejseren påstår, han er indsat af Gud, og at kongen stadig er konge ’af Guds nåde’.

Det handler om menneskesynet. Civilisationen har et ganske andet menneskesyn end det, Jesus kæmpede for. For civilisationen er det enkelte menneske ikke født frit, men mildt sagt ufærdigt – groft sagt ondt eller - som kirkefaderen Augustin og dermed kirken formulerer det: avlet i synd og født

som en synder. Derfor skal mennesket fra fødslen af opdrages og formes, så det kan indgå i samfundet – så det kan gøre gavn til glæde for fællesskabet, hvilket i sig selv kan være meget godt, men det er ifølge Jesu provokerende budskab ikke dét, der er meningen med et menneskeliv. Tænk bl.a. på hans mærkelige udsagn om spædbørnene: Hvis ikke I bliver som dem, kommer i slet ikke ind i Guds rige. Eller hans opfordring til den rige yngling, der spurgte efter meningen: Giv din rigdom væk og kom så og følg mig! Meningen med et menneskes liv er *Guds* mening – ikke civilisationens, og for Gud er ethvert menneske ifølge Jesus i sig selv mål og ikke blot, som for civilisationen, middel for noget højere – f.eks. for civilisationen selv. Ifølge Bibelen er verden skabt for menneskets skyld, hvilket bl.a. fremgår med al poetisk tydelighed af den første skabelseshymne. Ifølge civilisationen er mennesket til for verdens skyld.

Det kan så være, som det vil, og man kan med en vis ret hævde, at civilisationen har bragt os (i hvert fald nogle af os) meget godt, men under alle omstændigheder er det vigtigt, hvordan jeg opfatter mig selv som menneske – om jeg for eksempel mener, jeg er til for andres skyld, eller om jeg opfatter mig selv som et menneske, der bestemmer selv – et menneske med Guds myndighed (er det ikke det, der ligger i at være skabt?). Hvad er jeg værd i mine egne øjne?

Som sagt ser jeg i høj grad et menneskeliv, der ikke har andet mål end at gøre andre tilpas, når jeg ser tilbage på mit eget, men også på andres liv. For så vidt et angstfyldt liv uden mål og med, hvor det at ville sig selv betragtes som hovmod hvis da ikke ligefrem som en forbrydelse. Ikke ulig min farmors liv, sådan som hun angiveligt selv oplevede det i et lyst, fortvivlet øjeblik på sine gamle dage. Der er noget frygtsomt, kamæleonagtigt over sådan et liv, der hele tiden tilpasser sig andres forventninger uden nogen sinde at komme i nærheden af sig selv. Man er i et og alt en afglans af andre, hvor man i virkeligheden skulle være en afglans af sin Gud og skaber for at blive sig selv – eller for den sags skyld blive myndig. Men tro og angst går ikke i spænd sammen så lidt som kærlighed og frygt gør det.

Troens svære valg

Der er altså en sammenhæng mellem mit indre angstfyldte og dermed 'vantro' sind på den ene side og mit forhold til verden eller mine medmennesker på den anden. Frygten får mig til at tilpasse mig verden og min næste, så jeg gør, hvad der efter min opfattelse behager dem, så de ikke skal vende sig imod mig, overfalde mig eller forlade mig. Troen får mig derimod til at 'behage' Gud, så jeg tør være mig selv som det frie menneske, jeg i troen er, som skabt i Guds billede. Det er altså et spørgsmål om at tilbede Gud eller 'denne verdens fyrste' – altså djævelen. Præcis det valg, Jesus ifølge evangeliet blev stillet overfor. Det afgørende eksistentielle valg mellem 'alverdens riger og al deres herlighed' på den ene side og Guds rige på den anden. Tror du på Gud, eller tror du på politiet? kunne man spørge med Tolstoj.

Kun i denne eksistentielle og dialektiske sammenhæng giver det mening at sige, at jeg tror på Gud – underforstået: fremfor djævelen eller fremfor 'verden'. Dermed siger jeg, at jeg tror på mig selv som et Guds menneske, og at jeg derfor ikke ligger under for verdens eller mine medmenneskers dom, som intet betyder, så længe mit egentlige borgerskab er i Guds rige. Jeg er blevet et helt menneske – dvs. et grænseløst og betingelsesløst elsket menneske i modsætning til den arme synder, der først skal opdrages af samfundet for at blive noget værd.

Og det er jo det, som på sæt og vis *er* evangeliet, der gerne skulle udmøntes i netop denne tro. Ja, på sæt og vis, for dermed er alt ikke sagt, selv om præsten ofte slutter sin prædiken her med Guds græn-

seløse kærlighed. For dette troens afgørende eksistentielle valg er ikke den engangshandling, som dåben ellers tyder på. Det foregår hele tiden i alle de valgsituationer, vi som mennesker hver eneste dag stilles overfor. Alle mine beslutninger helt ned til den allermindste uoverlagte bemærkning er i virkeligheden et valg mellem Gud og djævelen, og det er på ingen måde givet på forhånd, hvem eller hvad jeg vælger at tilbede – heller ikke selv om jeg kalder mig kristen. I den forstand kan man ikke være 'troende' selv om man så går nok så meget i kirke – man kan kun håbe på at blive det i de valg, man altid står overfor i livet.

Det kan nok få en og anden til at fravælge valget, så at sige, simpelt hen fordi det bliver for voldsomt, hele tiden at skulle vurdere og vælge selv med risiko for at vælge forkert. Og så overlader man det til andre: til samfundet, til den herskende moral eller den gældende norm; til 'loven' bredt forstået eller til religionen. Man gør, som farmor, hvad man skal og lever fint med det. Spiller sin rolle, som man har lært. Bliver sikkert også både respekteret og afholdt, men hvad gavner det et menneske, om han vinder den hele verden, men må bøde med sin sjæl – sin frihed og sin menneskelighed? Menneskesønnens barske ord er ikke til at komme udenom. Det liv, han opstiller som det virkelige liv, er et liv med frihedens og dermed valgets byrde, og det er langtfra noget behageligt liv – i hvert fald ikke i verdens øjne – sådan at tage Jesu åg på sig og bære hans kors. Det kan meget nemt komme til at koste ens gode rygte og ens venner, fordi det altid vil være i opposition til verden, sådan som Jesu eget liv var det. Men det er et sandt liv. Det *eneste* sande liv. Livet efter Guds mening.

Dualismens dilemma

At være kristen er altså rent konkret at turde vælge mennesket fremfor systemet. Gud fremfor kejseren. Jesus fremfor statsreligionen. Mig selv fremfor min anerkendelse. Deri er livet – det sande menneskeliv. Det liv, som er Guds mening med ethvert menneske. At være kristen er ifølge Jesu lignelser (og hans helbredelser) for eksempel at vælge omsorgen og respekten for det menneske, som samfundsnormaliteten undertrykker og udstøder: det ene bortløbne får, der blev fundet på trods af al fornuft, den fortabte søn, der kom hjem til fest og ikke til vrede, de arbejdsløse daglejere, der fik lige så meget i løn som de hårdtarbejdende, den blødende mand i grøften, der blev samlet op af fjenden, de vanføre, spedalske og udstødte, der blev inviteret til bryllupsfest, tolderne og synderne, han spiste og drak sammen med osv. At være kristen er dermed ifølge evangeliet at turde gå imod den herskende verdensorden og den gældende retfærdighed, der opdeler mennesker i gode og onde, rigtige og forkerte, alt efter om de gavner samfundet (systemet, staten, kejseren, næsten) eller ej, og som opdrager og styrer mennesker med trusler om straf og løfter om belønning. At være kristen er at protestere imod enhver form for 'ofring' af det enkelte menneske 'i sagens tjeneste' (hvilket ifølge sagens natur må gøre kristendommen til en ikkevoldelig bevægelse, når nu ingen 'sag' er værd at slå ét eneste menneske ihjel for). At være kristen er vel også at vise omsorg for hele det skaberværk, Gud ifølge Bibelen har sat os til at bestyre. Det er ikke vores, men Guds, hvilket vi ofte glemmer, når vi i grådighed mishandler jorden og skalter og valter med den efter vores eget forgodtbefindende – eller rettere efter begærets djævelske forgodtbefindende.

Der er disse to riger: Kejserens eller djævelens på den ene side og Guds på den anden. Det er en ældgammel dualisme mellem det onde og det gode – mellem himmel og helvede – som bl.a. har sine rødder tilbage i den oldpersiske Zarathustralære fra o. 500 f. Kr., og som stadig gennemsyrrer vores kultur. En oplevelse af den menneskelige splittethed mellem det gode og det onde. Det har givet anledning til de kendte opdelinger af mennesket i sjæl og legeme eller kød og ånd, og ikke mindst for de

kristne har det betydet en opdeling af tilværelsen i en dennesidig (legemlig) og en hinsidig (åndelig) tilværelse med døden som skæringspunkt. Desværre er den dennesidige tilværelse (vores liv, som vi kender det) ofte blevet opfattet som et foreløbigt liv i forhold til den hinsidige evige lyksalighed, hvilket bl.a. har bibragt dette liv en påfaldende tålsomhed overfor de urimelige forhold, som civilisationen medførte. Som civilisationens tro tjener, har kirken gennem århundreder været med til at fastholde en folkelig passivitet, der tillod magthaverne at skalte og valte med masserne efter forgodtbefindende.

Jeg vil ikke underkende dualismen som et godt udtryk for erfaringen af den menneskelige splittethed, men det giver ingen mening - og jeg mener heller ikke, der er noget særligt bibelsk belæg for det - når man så at sige flygter fra ansvaret for dette liv ved at gøre det 'uegentligt' eller ligefrem 'syndigt' i forhold til en forestilling om et saligt liv efter døden. Heller ikke, hvis man indfører straf og belønning i det hinsidige i form af himmel og helvede. Guds rige er for mig at se et billede på et særdeles nærværende liv i denne verden - det liv, som er skildret ovenfor: livet i kamp for det enkelte menneske og for Guds verden - frihedens og valgets barske, men sande liv. Som Jesus siger: Guds rige er midt iblandt jer - altså her og nu!

Jeg har altid haft svært ved at forholde mig til et liv efter livet i denne verden. Allerede som ganske ung foreholdt jeg min far, der var præst, min tvivl, og hans kommentar var et: bare vent! antageligt underforstået: til døden nærmer sig. Nu er jeg så kommet halvtreds år nærmere døden, uden at min holdning har ændret sig. Ikke blot fordi min fantasi og indlevelse tilsyneladende ikke slår til, men først og fremmest fordi tanken for mig at se - så smuk og trøstende den end kan forekomme (hvis man da piller helvede ud af den) - ikke kan undgå at afsvække eller ligefrem tage brodden og sjælen - ja, selve hjertet ud af det liv, jeg tror på: livet før døden - livet her og nu. Kristendommen forkynder for mig ikke en flugt fra denne verdens tåredal (selv om det nok ind imellem kan være fristende), men tværtimod en tillidsfuld væren til stede her, hvor jeg er med alt, hvad jeg har i mig - på trods af alt, hvad der smerter. Mit kristne håb står altså ikke til et evigt liv efter dette, men til min daglige opstandelse eller omvendelse: at jeg må få mod til at leve, som *Gud* har lært mig - at jeg må få mod til at være mig selv og træffe mine valg med frimodighed, som det var *Guds* mening. Mit kristne håb er, at jeg tør leve, mens jeg kan og ikke først, når alt er forbi - eller når jeg sidder på Augustenborg og fortryder, at jeg aldrig turde leve, mens tid var.

At kæmpe med Gud

Men hvad nu, når jeg gang på gang oplever, at mine valg er forkerte? Når jeg oplever, at jeg på ingen måde kunne leve op til den bibelske fordring om at vælge mennesket frem for at leve op til samfundets krav? Hvad nu, når jeg oplever, at det alligevel er frygten og ikke friheden, der styrer mit liv? Når jeg ikke gør det gode, som jeg vil, men altid det onde, som jeg ikke vil, som Paulus erfarede det? Ja, så må jeg jo søge hjælp på en eller anden måde.

Den første betingelse er erkendelsen. '*Kend dig selv*', som de gamle grækere sagde. Den er ikke så selvfølgelig, som man måske skulle tro. Det er de færreste stressede mennesker, der erkender deres sygdom, før det er for sent. Engang spurgte Jesus en mand, der havde været lam i 38 år, om han ville være rask - underforstået: om han egentlig hellere ville blive liggende, hvor han lå. Man må altså for det første erkende 'sygdommen til døden' og i den erkendelse *ville* være rask. *Ville* være et helt (helbredt) menneske. Tænk på dem, Jesus helbredte med ordene: Din (egen) tro har frelst dig! Det var dem, der stædigt og imod alle odds blev ved med at plage mesteren: Ham, der blev firet ned gennem

taget, da de ikke kunne komme ind ad døren; den kanaanæiske kvinde, der blev ved at plage mesteren på trods af afvisning og ligefrem hån; den romerske kaptajn, der henvendte sig til jøden Jesus om hjælp; den blinde Bartimæus, der blev ved med at råbe; kvinden med blødninger, der så stort på al skam osv. Eller tænk på lignelsen om den utro godsforvalter, der fik ros for sit desperate bedrageri, eller på den om enken og dommeren: 'Hvis jeg ikke giver hende ret, ender det vel med, at hun kommer og slår mig i ansigtet'. At tro er måske netop at *ville*. Jeg *vil* leve! Som Jakob, der kæmpede i vade-stedet med Gud selv: 'Jeg slipper dig ikke, før du velsigner mig!' Den lille, nærmest komisk rasende mand. Men velsignet blev han.

At kæmpe med Gud er måske troens kendetegn, men det er vigtigt at understrege, at 'Guds velsignelse' ikke nødvendigvis er identisk med gode materielle kår, sundhed, afkom, anseelse eller succes, sådan som den ellers ofte opfattes i det religiøse univers. Jeg tror, mange kampe med Gud udspringer af fortrædelighed over livets tilsyneladende meningsløshed og skæbnens uretfærdige spil, når ulykken eller fiaskoen og 'nederlaget' rammer. Hvad har jeg gjort, siden det skulle gå mig så galt? Men den Gud, jeg tror på, blander sig hverken i naturens ubønhørlige gang eller i menneskers ubønhørlige ondskab. Ikke direkte i hvert fald.

Man misforstår nemt Jesu helbredelser, hvis man tager dem bogstaveligt som udtryk for Guds mirakuløse væsen, der også kan komme mig og mine fysisk til gode, hvis jeg tror nok på det eller beder længe og inderligt nok om det. På samme måde som man nemt misforstår opstandelsen, hvis man tager den bogstaveligt som et forvarsel om min egen bogstavelige, fysiske opstandelse fra døden. Begge dele er udtryk for den erfaring, at vi gennem omtanke og indsigt og ved at lytte opmærksomt til Guds ord kan opleve at blive nye, virkeligt levende mennesker. Som f.eks. disciplene på pinsedagen, der sammen oplevede denne pludselige forvandling fra dyb angst og dårlig samvittighed til sprudlende glæde og ukuelig kampgejst. Vores fysiske skavanker må vi selv tage os af eller gå til læge med, og vores fysiske død må vi lære at leve med. Det er ikke så vigtigt i forhold til den virkelige sygdom og den virkelige død, som er af langt mere åndelig art, og som sagtens kan forpeste et helt menneskeliv. Det er dén sygdom og dén død, Bibelen handler om, og som den forsøger at få os til at tage alvorligt, mens vi kan.

Men hvad laver Gud så egentlig, hvis ikke han hjælper sine elskede børn gennem livet? At Gud ikke løser vores materielle eller problemer for os, betyder ikke, at Gud lader stå til eller har trukket sig tilbage fra verden, der så kan sejle sin egen sø. Gud arbejder utrætteligt på – bl.a. gennem sit ord, men også på mangfoldige andre måder - at vi frit skal omvende os, komme til os selv og blive hele, levende mennesker, der forstår, at det er os, der har ansvar for livet. Det er derfor, det er så vigtigt at kunne lytte opmærksomt og årvågent med alle sanser åbne, så vi ufortrødent tager kampen op og handler derefter som de frie mennesker, vi er skabt til at være. Det ansvar kan Gud ikke tage fra os, uden at han dermed reducerer os til kvæg, og vi kan heller ikke selv frasige os det eller overlade det til andre – ikke uden at vi dermed frasiger os selve meningen med vores liv.

Guds velsignelse er altså ikke identisk med fremgang og velstand, sundhed, magt og ære, men netop med friheden og livsmødet til at kæmpe frygtløst og tappert mod dødbideriet og djævelskabet i mig selv og i mit samfund. Guds velsignelse er hans ubetingede og grænseløse kærlighed mod ethvert menneske, som jeg hele tiden får mulighed for at kanalisere videre med glæde eller afvise af frygt. Guds velsignelse er at turde og ville.

Kød og ånd

For nogle år siden besøgte Kirsten og jeg Skellig Michael, en lille, nøgen klippeø i Atlanterhavet et godt stykke ud for Irlands sydvestkyst. Det var ikke altid muligt at komme derud på grund af det ofte barske vejr, men det lykkedes, og vi blev sat i land for foden af en 700 trin høj trappe, der førte op til toppen af øen. Det særlige ved denne lille forblæste klippeø var, at hér langt udenfor lands lov og ret boede fra omkring år 600 til 1200 en lille flok munke, som opretholdt deres spartanske liv gennem fiskeri, fuglefangst (der var en gigantisk sulekoloni på naboøen) og lidt dyrkning af grøntsager på de sparsomme grønne områder på øen. Deres boliger og fællesrum bestod af stenkuber, der var opført på toppen af øen, og som endnu står den dag i dag. Her levede denne lille koloni på højst 12 mennesker langt fra verdens larm i næsten fuldkommen isolation, indtil moderkirken besluttede at kalde den ind på fastlandet, hvor den angiveligt kunne gøre mere gavn. Det spørgsmål, der meldte sig, mens vi trodsede Atlanterhavets ganske hårde søer og stavrede op ad de 700 usikre trin, der var hugget ind i klippesiden – og ikke mindst da vi sad inde i en af disse nøgne stenkuber - var først og fremmest spørgsmålet om, hvad der dog fik disse munke til at forlade verden og isolere sig på et så fjernt og utilgængeligt sted.

Svaret er selvfølgelig: Gud. Det er troen på Gud, der får mennesker til at forlade denne verden for at nærme sig en virkelighed, der så at sige overgår virkeligheden. For dem er verden, som vi kender den med dens kulturer og civilisation og med hele opbygningen i familier, stammer, klasser og hierarkier, lov og moral og statsautoriserede religioner - og ikke mindst med dens evige frygtbaserede magtkampe - kun i en vis forstand virkelig – nemlig i den forstand at den findes. Men bagom denne virkelighed findes der en anden og sandere og dybere – dvs. mere *menneskelig* - virkelighed, som de kalder Gud.

Livet i denne verden er som et skuespil – en middelmådig menneskeskabt maskerade, der skal gøre det ud for virkeligheden, men som blot er et rollespil, hvor mennesker tildeles eller tilkæmper sig deres forskellige roller, bærer de dertil egnede masker, og hvor det gælder om at kunne sine replikker, så man med tiden kan få den hovedrolle, man drømmer om, eller måske blot kommer igennem med skindet på næsen. Spillet er styret af love og regler og strukturer, som oven i købet kaldes guddommelige. De fleste mennesker accepterer spillet eller finder sig i det – måske fordi de tror, det er den eneste virkelighed.

Det var dette mange gange så urimeligt hårde rollespil, munkene på Skellig Michael havde forladt. De var trådt ned fra scenen og havde forladt teaterbygningen, fordi de længtes efter noget andet. Måske fordi de ikke kunne deres roller så godt – men først og fremmest fordi de fornemmede et kald – et guddommeligt meningsfuldt kald ud af den tomme verden og ind i den virkelige virkelighed. De havde taget konsekvensen af det, som Sigmund Freud (1856-1939) kaldte *'Das Unbehagen in der Kultur'*,⁴ og som man kunne opfatte som en påfaldende menneskelig 'uegnethed' til at leve i civilisationen. En angstfremkaldende uegnethed, der bl.a. giver sig udslag i psykiske og fysiske forstyrrelser og et overforbrug af angstdæpende midler.

I dag er denne længsel efter en dybere virkelighed i vores del af verden repræsenteret ved en voksende sans for spiritualitet, der kommer til udtryk i form af lysglober, kristuskranse, meditationsgudstjenester, pilgrimsvandringer, retræter osv., men som også er under indflydelse af østens religioner og oprindelige folkeslags livsvisdom.⁵

Kaldet for de gamle munke var selvfølgelig Jesu kald. Det var ham, der stod nede i den halvåbne dør bag tilskuerrækkerne og hviskede sit: følg mig! Og det var hans ånd, der overbeviste dem om, at det var Guds stemme, de hørte. De forstod, at han levede i dem, selv om (eller snarere fordi) han var blevet ofret på verdensmagtens scene, fordi han hverken kunne eller ville acceptere spillereglerne. End ikke dødens ultimative spilleregler lå han under for. Og så gik de. Ganske som disciplene, der forlod alt for at følge et kald, de dårligt forstod. Tænk på Kingos stærke salme 'Far, verden, far vel!': Alt, hvad vi bruger det meste af vort dyrebare liv på - arbejde, bekymringer, magt, rigdom, ære, anerkendelse, venskab og sex - er blot forfængelighed, forfængelighed! Kun i Guds rige findes det sande og meningsfulde borgerskab – i Abrahams skød.⁶

Kingo forlod dog ikke denne verden – i hvert fald ikke før til sidst. Tværtimod, kan man vist roligt sige, levede han livet fuldt ud som stærkt kongetro embedsmand, dybt forelsket i sin Chrysellis og med alt, hvad hans salme ellers forsøger. Ligesom de fleste lutherske kristne fandt han sig tilrette med dette borgerskab i begge riger – det verdslige og det åndelige.

Som bekendt foretog Martin Luther (1483-1546) den modsatte bevægelse af munkenes på Skellig Michael og forlod efter svære kampe augustinereremiterklosteret og dermed sit klosterløfte, giftede sig med en bortløben nonne, Katharina von Bora og blev en sat borger, samtidig med at han bevarede sit engagement og sin lidenskab i kampen mod det, som han anså for kirkens ukristelige opførsel og den almindelige uvidenhed. Denne kovending kom i høj grad til at præge den senere lutherske forståelse af forholdet mellem kød og ånd. Luther opdagede, at borgerskabet i Guds rige ikke var betinget af ydre omstændigheder som klostre eller gudsstater eller for den sags skyld af særligt gudelige eller fromme måder at leve sit liv på. Guds rige er et åndeligt rige, som findes overalt, hvor Guds vilje sker her i denne verden. I den forstand er den kristne både medborger i og medarbejder på Guds rige. Men egentlig står dette rige ikke i modsætning til verdens mange riger med deres regenter og øvrigheder, love og forordninger. Også de er nemlig indsat af Gud som en nødvendig ramme om tilværelsen – bl.a. som et nødvendigt værn mod den syndighed og ondskab, som bor i alle mennesker. Derfor skal man ikke sætte sig op mod øvrigheden - i den formening, at man derved fremmer Guds rige. Tværtimod bliver det eneste, man fremmer, lovløshed, pøbelvælde og anarki. Kun hvor øvrigheden blander sig utidigt i det åndelige riges forhold f.eks. ved at forhindre evangeliets forkyndelse eller udviser regulær sindssygdighed er det tilladt den kristne at begå passiv ulydighed og udvandre, men aldrig gribe til vold.⁷

Den engelske religionshistoriker Karen Armstrong, der også på et tidspunkt forlod sit katolske nonnekloster i en smertelig erkendelse af, at hun slet ikke var religiøs, skriver om religionens væsen: *'Formålet med religion var at leve et intenst og rigt liv her og nu. Religiøse mennesker er ambitiøse. De ønsker et liv, der flyder over med betydning. ... I stedet for blot at være et dagligdags krus, ønskede de, som Kungfutse lærte, at forandre sig selv til et smukt rituelt kar, fyldt til randen med den hellighed, de lærte at se i livet. De prøvede at hengive sig til det uudsigelige mysterium, de opfattede hos ethvert menneske og skabe samfund, der ærede og respekterede den fremmede, udlændingen, den fattige og den undertrykte.'*⁸

Her opfattes troens konsekvens som en lidenskabelig hengivelse – ikke så meget til særlige religiøse og slet ikke verdensforsagende praksisser - som til medmennesket; i en stadig søgen efter livets sande helligdom eller mysterium, som vi måske aner i naturen og i os selv og vort medmenneske. Det er denne søgen, der på mange forskellige måder fører mennesker ud over civilisationens og dens opdragsnormalitet i retning af det, vi kalder Gud. Søg, og I skal finde. Bank på, og der skal lukkes op.

Men i modsætning til Luther indebærer Karen Armstrongs søgen også et klart samfundsengagement i retning af at ville ændre - også rent politisk – de forhold, man finder utålelige, hvilket måske ikke er så underligt, tiden taget i betragtning. Vi lever trods alt i en anden, langt mere bredt oplyst og langt mere demokratisk tid, end Luther nogen sinde kunne forestille sig. Luther gav os en enorm frihed ved skånselsløst og lidenskabeligt at afsløre det religiøse hykleri og det kirkelige bedrag. Men med sit augustinske menneskesyn og sin angst for pøbelvælde og anarki cementerede han i lang tid fremover den bestående feudale verdensorden, hvor de få magtfulde regerer med fuld hals- og håndsret og med guddommelig eneret over masserne.

At tro på Gud indebærer for mig ikke at forlade verden rent fysisk som munkene. Jeg nyder på alle måder godt af den tryghed og rigdom, civilisationen tilbyder mig her i vores på mange måder så fine lille land, hvilket naturligvis sætter min troværdighed på spil, når jeg samtidig nærmest forkynder civilisationen som det rene djævelskab. Mit religiøse engagement begrænser sig stort set til daglige intellektuelle overvejelser over den kristendom, som jeg nu engang er flasket op med og også bogstaveligt talt har viet mit liv til, men som jeg af en eller anden grund aldrig kan blive færdig med. Tanken om at efterfølge Kristus og dermed tage konsekvensen af min tro rent praktisk plager mig stort set dagligt, men indtil nu er jeg altså hverken gået i kloster eller blot taget på pilgrimsvandring. Faktisk dyrker jeg ikke anden religiøs praksis end lidt kirkegang ind imellem, men holder mig ellers til mine intellektuelle sysler i håbet om, at Guds ord med åndens hjælp nu og da må virke i mig, så det påvirker mine valg og mine handlinger (også de politiske), mit menneskesyn og min selvforståelse.

Religion handler om *alvor* i den oprindelige betydning af ordet: fuldkommen sand, men alvorren går fløjten, hvis man misforstår den som udtryk for den endegyldige og indisk utable sandhed. Alvoren ligger netop i at blive ved med at lytte og spejle og søge – blive ved med at banke på døren til Guds rige. Det er i hvert fald, hvad jeg selv klynger mig til, når jeg nu ikke orker at tage mere spirituelle og praktiske konsekvensen af min tro.

Ifølge evangeliet indebærer denne søgen ikke blot en hyggelig, lidt verdensfjern vandring mod det åndelige med lidt distance til verdens magtkampe og materielle fristelser – et borgerligt liv med sans for en god gudstjeneste eller en lille pilgrimsvandring i ny og næ. For den kristne må livet i verden indebære daglig kamp; *'ej kamp blot for dagligt brød, men kamp for frihed i liv og tro'*⁹ både for mig selv og for alle mennesker, der af den ene eller anden grund er blevet bundet eller stækket. Hvis jeg altså vil følge Kristus. Evangelierne er ikke i tvivl om, at det var hans agenda – og at han mente det. Jesu liv skildres utvetydigt som en revolutionær profets liv. Han kæmpede for alle undertryktes frihed og ret på tværs af de grænser og skel, de politiske og religiøse systemer anså for rimelige, og det blev han henrettet for af magthaverne. Men dermed viste han vejen til et sandt kristent menneskeliv, både hvad angår indhold og lidenskab. Jeg vil tro, denne kamp også gælder min daglige kamp med mig selv – kampen mellem mit magtbegærlige og frygtsomme ego og mit guddommelige inderste selv.

Det er en kamp, der aldrig kan vindes, for der vil altid være undertrykkelse og vold i verden, og jeg vil altid være i splid med mig selv, hvis jeg da overhovedet kommer ind i kampen. Men den kan heller aldrig tabes, for der er altid et levende håb for en kristen. Guds rige skal nok komme, og det eneste, man aldrig må gøre, er at opgive kampen - som f.eks. den dovne tjener i lignelsen om de betroede talenter. Hvad enten man nu tror, man har vundet den, som 'den rige bonde' eller farisæeren i helligdommen eller tabt alt, som 'den fortabte søn' eller som toldereren i den samme helligdom. For på

samme måde som pilgrimsvandringen eller jagten på den hellige gral i sig selv er målet for vandringsen, er kampen for livet livet selv: '... Hvis ej der var noget at kæmpe for, hvad var da vel du og jeg?'

Hvem er jeg?

Tværs igennem vores have løber en gammel hovvej – altså den vej, bønderne fra Svanninge gik for at udføre hoveriarbejde for herremanden på Østrupgaard. Disse hovbønder var regulært ejet af herremanden, som de derfor skyldte alt. Herremanden på sin side var – om end nok mere formelt - ejet af enevoldskongen, som vel var det eneste frie menneske i landet. Han var til gengæld skyldig overfor sin Gud. Dette 'livegenskab' har præget vores historie og vores kultur, hvor egentlig frie mennesker har været en sjældenhed. Romerriget byggede i høj grad på en patronatskultur, hvor alle stod i forhold til andre enten som patroner eller klienter eller begge dele.¹⁰ Mange gange har mennesker kæmpet for frihed fra dette livegenskab. Berømt er Spartacus' slaveoprør mod Rom, der endte med massekorsfæstelser og genoprettelse af den herskende orden. På Martin Luthers tid forsøgte bønderne at frigøre sig fra herremændenes tyranni, men blev slået ned 'som gale hunde' som Luther formulerede sin opfordring til fyrsterne. Blot én af mange oprørsbevægelser. Skipper Clement stod for en anden i Jylland. Totalitære stater har haft hals- og håndsret over borgerne lige fra civilisationens vugge til de fascistiske og kommunistiske imperier i det 20. århundrede. Kolonimagterne - herunder Danmark – har ligeledes 'ejet' kolonierne med indbyggere og alt, og man kunne blive ved. Men hvem ejer mennesker i Danmark i dag? Hvem er vi skyldig overfor? Samfundet? Storkapitalen? Mine nærmeste?

Luther ville vel sige: Gud og hvermand. Et kristenmenneske er fuldstændigt frit og samtidig fuldstændigt bundet i tjeneste til næsten, som det hedder i skriftet 'Et kristenmenneskes frihed'. Bundet - ikke af nogen lov, men af kærlighed. Derfor er det ikke så vigtigt, hvilket samfundslag man tilhører – om man er borger, bonde, fyrste eller herremand – om man er slave eller fri – ja, det er egentlig et brud på Guds orden, hvis man gør oprør mod sin skæbne. Luther frygtede anarki og oprør som pesten, og dog opfordrede han senere fyrsterne til at gøre oprør mod den katolske kejser Karl, hvilket han bruger megen juridisk og teologisk energi på at forklare. Men for så vidt har han jo ret. Er man kristen, er man i virkeligheden kun ejet af Gud og ingen anden – man er således kun skyldig overfor én magt, nemlig kærlighedens magt. '*Vær ingen noget andet skyldig end at elske hinanden; for den, der elsker andre, har opfyldt loven*', skriver Paulus til romerne (13,8). Den eneste frihed, der betyder noget, er friheden til at elske.

Det, som Luther altså *ikke* forestillede sig som en mulighed var, at denne kærlighed kunne få politiske konsekvenser – at netop medlidenheden med mennesker, der levede under kummerlige forhold, kunne udfolde sig i et politisk oprør mod den bestående samfundsorden. Men hvis det altså er den korsfæstede Kristus, der er min herre, så må det vel i redelighedens navn også få politiske konsekvenser. Så må jeg som hans tro tjener følge min herres kald og kæmpe for Guds rige mod uretten og enhver form for menneskelig undertrykkelse med alt, hvad jeg kan opbyde. Hvad skulle jeg ellers? 'Gå ud i alverden og forkynd evangeliet!' I ord og handling.

I sin bog 'Efterfølgelse' fra 1937 skelner den tyske teolog, præst og modstandsmand Dietrich Bonhoeffer mellem den dyre og den billige nåde. Den billige nåde er trygheden i troen på syndernes forladelse uden nogen form for lydighed mod kaldet og uden anger over de manglende gerninger. Den er gift for kirken, hævder han. Det burde vel ikke komme som nogen overraskelse, men det er, som om den reformatoriske angst for 'gerningsretfærdigheden' har handlingslammet vores lutherske kirke, så selv de mest åbenbare former for magtmisbrug, vold og undertrykkelse af mennesker ikke kan få den

op af stolen og agere politisk. En kirke i et demokratisk samfund har netop mulighed for at lægge pres på politikerne, men gør det aldrig her hos os, for af frygt for at være luthersk teologisk ukorrekte eller støde nogen fra sig tør ingen udtale sig på kirkens vegne. Problemet er bare, at ved at tie om politik i et demokratisk samfund udtaler man sig netop med en stiltiende accept af de *bestående* politiske forhold.

Det er en forståelig frygt, fordi historien er så fuld af mislykkede forsøg på at skabe kristne stater. Allerede reformatoren Jean Calvin (1509-64) ville skabe en såkaldt gudsstat i Geneve, men den endte i et regulært blodbad af henrettede dissidenter. Det samme kan man måske sige om kommunismen, der i sit væsen byggede på kristne værdier om lighed, frihed og broderskab, men som led så krank en skæbne i Sovjetunionen. Men sådan er det jo gået mange andre forsøg på at skabe mere menneskelige forhold. Til gengæld er der jo også nogen, der er lykkedes – i hvert fald for en tid – bl.a. vort eget velfærdssamfund, der bygger på de store bevægelser fra forrige århundredskifte, arbejderbevægelsen og andelsbevægelsen, der begge har rod i kristne, humanistiske værdier.¹¹ Skal dårlige erfaringer med sandheden afholde os fra at søge den? Skal vi ikke tværtimod kæmpe videre for det, vi tror på – ikke afskrækkede, men berigede af de dårlige erfaringer? Jeg er selvfølgelig fuldt ud klar over, at kirkerne rundt omkring gør en overordentlig stor social indsats, men det er kirkens påfaldende mangel på *politisk* konsekvens, jeg anholder. Velgørenhed og frivilligt socialt arbejde er en uvurderlig gave til ethvert samfund. Man skal bare ikke glemme, at ethvert kristent samfund må have som overordnet politisk mål at gøre al velgørenhed overflødig. Tænk på den brasilianske biskop Helder Camaras bitre konstatering: De elskede mig, når jeg hjalp de fattige og syge, men da jeg begyndte at foreholde dem deres politiske ansvar, kaldte de mig for kommunist og smed mig ud.

Det manglede bare

Måske handler det om det menneskelige ambitionsniveau, som er ganske højt set ud fra Bibelen. Der må ikke finde undertrykkelse og magtmisbrug sted af Guds mennesker. Ingen må eje andre. Alle mennesker skal have gode og frie kår. Alle skal have nok. Det manglede bare.

Det manglede bare, at jeg fik en god og tryk opvækst og mad hver dag. Det manglede da bare, at jeg har et sted og et menneskeligt fællesskab, som jeg kan være en del af i frihed og ansvarlighed. Mad og frihed og fællesskab er vel i og for sig ikke noget at takke for, men snarere en del af menneskelivets selvfølgeligheder, som hører med til Guds frie gave. Disse skabelsens livsforødheder – det daglige brød - er ikke i sig selv underfulde – de hører med til skabelsen. Til gengæld er det dybt chokerende og burde fremkalde både vrede og oprør, når de ikke er til stede – f.eks. som følge af grådighed, magtbegær eller 'højere hensyn' end det enkelte medmenneske. Hvis jeg lider nød af den ene eller anden grund, så manglede det vel bare, at nogen kom og hjalp mig. For sådan er menneskeligheden nu engang. Den systemiske ulighed, som har fulgt civilisationen gennem alle århundrederne, og som stadig uddybes gennem et umenneskeligt økonomisk system, er udtryk for vold mod den mest grundlæggende og naturlige menneskelighed. Eller med evangeliets ord: det manglede da bare, at samaritaneren hjalp den døende mand i grøften og ikke gik forbi som 'de hellige', der i lignelsen udstilles som umenneskelige i al deres forlorne hellighed (Luk 10,33ff). Det ved enhver. Det manglede da bare, at kongen eftergav den gældbundne tjener hans enorme gæld. Det er tjeneren i lignelsen, der udstilles som umenneskelig overfor sin medtjeners klatgæld (Matt. 18,21-35). Det manglede bare, at man giver mad til de sultne, drikke til de tørstige, tager sig af de fremmede, klæder de nøgne på, ser til de syge, besøger de fængslede (Matt. 25,35ff). Næstekærlighed og medmenneskelighed og barmhjertighed er

ikke de store og dybe og enestående tilkæmpede, måske endda religiøst betingede følelser, vi udråber dem til – de er naturlige for normale mennesker, men åbenbart ikke for alle systemer.

K.E. Løgstrup (1905-1981) var måske inde på tanken med sin fænomenologiske beskrivelse af de såkaldt suveræne livsytringer som barmhjertighed, tillid, åbenhed osv. Det er dem, der kommer først, men som eftertanken ofte tilbageviser.¹² Jeg er som menneske beregnet eller skabt eller kodet til at tage mig af andre, og når jeg alligevel kan finde på ikke at gøre det, skyldes det bl.a. de sære forkvalede overvejelser om, hvorvidt det nu kan betale sig for mig eller for samfundet. Om jeg egentlig skylder den eller den noget. Jeg sætter som præsten og levitten i lignelsen hele eftertænkningens kalkulerende apparat i gang, inden jeg handler eller som regel netop derfor *undlader* at handle. Og dette apparat er ikke nødvendigvis medfødt – det er en tillært konstruktion, der følger med civilisationens frygtbaserede opdragelsesnorm.

Konfliktforskeren Jan Atle Andersen mener, at mange konflikter bunder i den opdragelse, de fleste af os har fået, hvor vi fra starten får ansvar for de voksnes velbefindende og skal sørge for, at far ikke bliver vred og mor ikke ked af det. Vores primære mål bliver at være gode og pæne, hvorved vi står i fare for at miste os selv som selvstændige, modne mennesker og dermed bliver lette ofre for andres dominans. Vi kommer til at ligne børn i store kroppe. Denne uselvstændighed modsiges bl.a. af evangeliet.¹³ Måske er det virkelige slaveri et andet end forne tiders hoveri for den ene eller den anden herremand. Måske handler kampen ikke mindst om at blive fri for mig selv. At slippe bekymringen for mit eget liv – om jeg nu er god nok – om jeg får, hvad der tilkommer mig - om jeg nu bliver til noget eller lever op til kravene eller idealerne eller de mange hensyn - så jeg bliver fri til at leve livet i kærlighed til min næste, sådan som det er min egentlige bestemmelse. 'Næste' er et gammelt ord for nærmeste eller nabo, men i kristen forstand er min 'næste' åbenbart hvem som helst, jeg møder på min vej uanset 'kvalifikationer' (jf. lignelsen om den barmhjertige samaritaner, der er et svar på spørgsmålet om, hvem min næste er). Måske er jeg selv min strengeste og mest nådesløse herremand – ikke mindst i dag, hvor kravene til den enkelte synes at være umådelige.

Den religiøse eksklusivitet

Kristendom handler i høj grad om fællesskab - om hjemlighed i forhold til Gud og mennesker – men dermed kan den også opfattes som en form for kærlighedserklæring til denne eller hin hjemlige kreds: *Vi* er de sande troende. *Vi* står sammen om Bibel og Bekendelse. På den måde kan kristendommen som andre religioner bruges til at afsondre sig fra de andre med – fra dem, der ikke tror som os – og dermed indhulle os i et trygt og eksklusivt trosfællesskab.

Men evangeliet advarer samtidig imod enhver form for eksklusivitet – mod dem-og-os tankegangen, som er så besnærende. Jeg kan ikke ophøje f.eks. familien eller fædrelandet eller mit særlige kirkesamfund til guddommelighed, for så går det galt, så herligt identitetsskabende og så indlysende rigtigt det end kan forekomme for den nationale sammenhængskraft og tradition eller de såkaldt borgerlige værdier. Så mister jeg selve pointen i evangeliet. Jesus advarer stærkt imod de eksklusive fællesskaber i familien, samfundet og i religionen.¹⁴ Fællesskabet – herunder familien - må aldrig eje dets medlemmer. Kun Gud kan et kristenmenneske tilhøre – den Gud, som er himlens og jordens skaber. Det fællesskab, kristendommen handler om, er et universelt fællesskab blandt alle mennesker på tværs af alle etablerede fællesskaber, og det betyder igen, at de eksklusive fællesskaber, jeg selv er en del af i familien og fædrelandet og menigheden, nok er min virkelighed, men ikke *hele* min virkelighed. De mister deres absoluthedskrav. Det er måske derfor, trosbekendelsen indledes med: 'Jeg tror' (credo) og

ikke 'Vi tror', som vi plejer at sige i kirken. Fordi trosbekendelsen ikke vil tages til indtægt for vore egne etablerede, eksklusive fællesskaber.

Dette skift fra 'jeg' til 'vi' er måske mere betydningsfuldt, end man umiddelbart skulle tro, for det ændrer selve troens væsen fra den omtalte hjertelige tillid (kærlighed) til den eksklusive troskab, der udspringer af frygt – frygt for døden, frygt for de fremmede – frygt for livet. Et gennemgående mantra i evangelierne er netop '*Frygt ikke!*' – for hvor frygten er, kan kærligheden ikke komme til. '*Frygt findes ikke i kærligheden*' som Johannes skriver i sit første brev (4,17f). Derfor kan den kristne tro aldrig lukke sig om sig selv i eksklusive rettroende fællesskaber, men må være en åben, udadvendt og altfavnende tillid. Den sikkerhed for 'den rette tro', fællesskabet giver, er en falsk sikkerhed, der holder mig borte fra troens sande virkelighed. Livet handler nu engang ikke om at få ret, men om at elske. Det gælder også for kirken.

Jeg tror, David Steindl-Rast har en pointe, når han hævder, at trosbekendelsen på et kristent sprog udtrykker en tro og en universel længsel, der findes hos alle mennesker på tværs af kulturer, religioner, overbevisninger, traditioner og sprog.¹⁵ John Dominic Crossan hævder i øvrigt det samme vedrørende Fadervor.¹⁶ For så vidt ville trosbekendelsen og Fadervor kunne fremsiges af alle mennesker, fordi de udtrykker en dyb almenmenneskelig længsel – taler til de dybeste lag i den fælles menneskelige bevidsthed. Den muslimske digter, dervish og meget andet, Rumi, der levede i Persien i 1200-tallet, har udtrykt denne dybe menneskelige universalitet således:

*Ikke kristen, jøde eller muslim, ikke hindu
buddhist, sufi eller zen. Ikke nogen religion
eller nogen kultur. Jeg er hverken fra øst eller vest,
jeg kommer ikke op fra havet eller op af jorden
ikke fysisk eller aterisk, jeg består slet ikke af elementer.
Jeg eksisterer ikke, er ikke en entitet i denne verden
eller den næste, nedstammer ikke fra Adam og Eva
eller nogen oprindelsesmyte. Mit sted er det stedløse,
et spor af det sporløse. Hverken krop eller sjæl.
Jeg tilhører den elskede, har set de to verdener som én
og denne ene kalder og kender først og sidst, ude og inde
kun dette ånde åndende menneske.¹⁷*

Så kan man jo selv fundere over, hvem 'den elskede' mon er og hvad 'de to verdener' er for nogen.

Den transcendentе kærlighed

Sagt på en anden måde: Kærligheden til min elskede og til familien og til fædrelandet er noget af det bedste, vi ved, og for så vidt kan jeg, hvis jeg ellers turde, dø for både det ene og det andet, om så det gælder. Det ligger jo også i selve kærlighedens væsen. Virkeligt elske kan man vel kun 'til døden os skiller', som bryllupsritualet så rigtigt siger det, og *større kærlighed har ingen, end den der sætter livet til for sine venner* (Joh. 15,13). Men det betyder som sagt ikke, at denne form for eksklusiv kærlighed dermed også er identisk med Guds rige eller med Gud i ordets egentlige betydning. At Gud er kærlighed betyder ikke, at kærlighed er Gud.¹⁸ Gud er ikke, som mange hævder, en projektion af det menneskelige – f.eks. den menneskelige kærlighed eller den familiære eller nationale hjemlighed, men gudsbevidstheden giver på sin egen måde det største og det bedste, vi ved, endnu en dimension – endnu en farve, en glans og en dybde. Den eksklusive kærlighed, vi dyrker, er for så vidt 'kun' en afglans af den

kærlighed, vi kalder Gud. Selv det største, vi ved, peger altså hen på noget endnu større og giver os en anelse om noget fuldkomment absolut – eller evigt, hvilket selvfølgelig indebærer, at heller ikke det værste, vi ved, står alene.

I 1. Korinterbrev kapitel 13 forsøger Paulus at beskrive dette 'mere' som den ubegrænsede og ubetingede, gådefulde kærlighed (*agape* på græsk), vi kun kan se stykkevis som i et tåget spejlbillede, men som vi alligevel ikke for alvor kan leve foruden. Den kærlighed, vi kender og praktiserer (*eros* på græsk), er i virkeligheden kærlighed til os selv og vores selvrealisering, men den virkelige kærlighed 'søger ikke sit eget' og 'ophører aldrig'. Den svenske biskop Anders Nygren skrev i 1930'erne et berømt værk: *'Eros och Agape'*,¹⁹ hvor han følger de to kærlighedstanker op gennem kirkehistorien, og Søren Kierkegaard (1813-1855) har i *Kjerlighedens Gjerninger* beskrevet kristen kærlighed som grænseløs næstekærlighed i modsætning - eller i hvert fald i relation - til den erotiske kærlighed til ægtefælle, familie, venner, fædreland osv. Han anbefaler denne ubetingede næstekærlighed som middel mod den smerte, der opstår, når den erotiske eller begrænsede kærlighed ophører – hvad den jo altid gør på den ene eller anden måde.²⁰

Det, Bibelen kalder Gud, er altså noget transcendent - noget, der overgår selv det, de fleste vil anse for det størst tænkelige, nemlig den hjemlighed, som fællesskabet omkring familien og samfundet og måske religionen giver os. Men alle disse fællesskaber har det ved sig, at de på en eller anden måde er relative og begrænsede af tid og rum – begrænset til den eller det, jeg elsker lige nu – min omgangskreds så at sige. Men ind i og omkring det relative fletter og føjer sig det absolutte, det evige – det, som vi kun kan ane og aldrig helt begribe med vores begrænsede intellekt, selv om det er fuldt og helt til stede her og nu og altså ikke blot afventer en eller anden salighed efter dette begrænsede liv. Det er derfor evangelierne på deres egen sublime måde forsøger at sprænge rammerne for vores allermest indgroede opfattelser af tilværelsen med beskrivelsen af et menneske, der gik langt ud over det menneskelige i normal forstand - ikke mindst hvad kærlighed og fællesskab angår. Evangeliet sender lige som en føler ind i vores dybeste og mest bortgemte og måske endda forbudte hjertekamre for dér at vinde genklang for det ubegribelige – det virkeligt guddommelige og virkeligt menneskelige.

Det underfulde

Dette grænseløse 'mere' skildres i Bibelen ofte mystisk som et overnaturligt mirakel af den ene eller anden art (jomfrufødsel, mirakuløse helbredelser og dødeopvækkelser, opstandelse, himmelfart, frygtelig genkomst osv.), men også dét er vel i grunden tænkt som billeder på en særdeles nærværende - i evangeliets sprog: *evig* virkelighed. Og man skal være meget varsom med at gøre billeder på det guddommelige til selve det guddommelige, for så storkner forståelsen på halvvejen. De gamle kaldte det ligefrem afgudsdyrkelse, når mennesker på den måde skabte Gud eller Guds rige i deres eget idealbillede. Kristendommen er for mig at se ikke en erklæret mirakeltro – ikke udover det fantastiske mirakel, at livet overhovedet er til. Jeg bekender med trosbekendelsen ikke en tro på det såkaldt overnaturlige og slet ikke en form for sikker forvisning om det guddommeliges fysiske indgriben i verden. Det mirakuløse er og bliver for mig et billedsprog, der søger at beskrive det virkelige liv eller det sandt menneskelige. Det er et fremragende og særdeles levende sprog, der ofte bruges i dagligdagen og i poesien, uden at billederne derfor tages bogstaveligt. Mange gør det alligevel i religiøs sammenhæng - som udtryk for forståelig ønsketænkning eller måske sand fortvivlelse. Eller måske som udtryk for et velment, men dødsdømt forsøg på at forsvare Bibelen overfor en oplyst skepsis ved at 'videnskabeliggøre' den. Den såkaldte kreationisme, der kæmper for Bibelens skabelsesfortælling som mod-

vægt til darwinismens udviklingslære, og som har stor udbredelse ikke mindst i USA, er for mig at se et skræmmende eksempel på sådan en misforstået videnskabeliggørelse af myter og sagn.

Noget andet er så, at videnskaben næppe har afdækket alle tilværelsens hemmeligheder. Der er stadigvæk meget i naturen og i menneskelivet, vi slet ikke forstår – bl.a. noget så afgørende som hjernens funktioner og tankens kraft. Relativitetsteoriene og kvantemekanikken i begyndelsen af det 20. århundrede betød om ikke andet, at vi fik en forståelse for, hvor lidt, vi forstår af naturen. Fysikerne gjorde i hvert fald. Det er altså ikke de såkaldte mirakler som sådan, der er problemet – for så vidt 'tror' jeg på dem alle sammen – eller rettere: jeg forstår måske lidt af det, de forsøger at fortælle. Problemet opstår først, når man stiller det underlige spørgsmål: Skete det virkelig? Som om den videnskabeligt dokumenterede faktualitet alene borger for et poetisk udsagns sandhed.

Mange bruger Bibelens mirakelfortællinger som en form for løfte om, at det kan ske igen, men jeg tror, det kan være farligt at leve på en forventning om det mirakuløse – sådan rent bogstaveligt som brud på de somme tider ubarmhjertigt konsekvente naturlove – for man risikerer at drømme sig væk fra og dermed gå glip af kampen for det virkelige, det ganske jordbundne og konkrete menneskeliv – at gå glip af 'nuet' og evnen til at elske livet, som det er, fordi man hele tiden lever i håbet om en bedre fremtid. Og bitterheden er til at tage og føle på, når det forventede mirakel udebliver.

Teodicé

I den forbindelse må man spørge, hvordan guddommelige mirakler kan forsvares eller lovprises, uden at Gud bliver enten selektiv eller grusom. Hvordan skulle Gud som den ubetingede kærlighed kunne forsvare at holde hånden over nogle – f.eks. hvis de beder om det - men ikke alle andre? Det er bl.a. det spørgsmål, der får Luther og mange andre med ham til at bøje sig for Guds uransagelige og skjulte vilje og måske med Job udbryde det berømte: *'Herren gav, Herren tog. Herrens navn være lovet!*'²¹ Det er også det, der kan få trøstende og velmenende mennesker til at hævde, at Gud nok har en mening med det, som lige nu virker så meningsløst. Ud fra den forudsætning, at den Gud, vi tror på, begribeligvis ikke kan være grusom eller uretfærdig.²²

Men den 'løsning' er jo ikke umiddelbart tilfredsstillende - i hvert fald ikke for mig. Nok bor Gud i 'et utilgængeligt lys', men det bortforklarer på ingen måde den uretfærdige lidelse, som rammer hans skaberværk. Jeg kan levende sætte mig ind i bitterheden hos det forældrepar, der efter at have mistet det tredje barn skrev på gravstenen: *Herren gav, Herren tog*. Punktum. Skal jeg virkelig tilbede og lovprise en skjult Gud, der efter alt at dømme udviser dæmoniske og monstrøse træk? Som giver os liv og glæde blot for at tage det hele igen? Læst bogstaveligt giver det ingen mening, at Jesus opvækker enkens søn fra Nain eller Jairus' lille datter, men ikke alle de andre døde børn. Når han nu åbenbart kan. Det er jo en hån mod livets behårde tragedie. Kun som poetiske fortællinger, der bringer et levende håb til livet i dødens skygge, giver de god mening for mig.

Livet i naturen som vi kender den, er i sit væsen en barsk oplevelse. Vi lever i en hård verden med tænder, kløer og blod i stride strømme i en stadig kamp for at overleve på andres bekostning. Men sådan er vilkårene nu engang – ikke fordi naturen – eller Gud - er ond, men fordi det er nødvendigt med disse aldeles konsekvente naturlove, hvori vi indgår i kortere eller længere tid som en lille del af helheden. Uden denne behårde konsekvens ville universet falde sammen. Balancen ville forrykkes, og det ville få katastrofale konsekvenser.²³ Alligevel trygler vi som regel om nåde og inkonsekvens, når konsekvensen rammer menneskelivet i form af sygdom, ulykke og død, i et desperat håb om, at Gud skal gribe ind. Vi drømmer, og vi elsker de utrolige beretninger om brud på de konsekvente

love. Men den Gud, jeg tror på, er ikke en Gud, der griber ind i naturens orden (selv om jeg selvfølgelig somme tider beder ham om det alligevel!). Den Gud, jeg tror på, er en Gud, der beder os om at kæmpe for livet – ikke blot vort eget liv, men også *hinandens* liv – ja, som ligefrem anbefaler os at sætte livet til for hinanden, hvis vi virkelig vil leve. At være menneske – at udleve sin bestemmelse – er i høj grad at elske og måske dermed at dø for sin kærlighed.

Spørgsmålet om Guds uudgrundelige væsen har også givet anledning til tanken om forudbestemmelsen (*prædestination*), som en 'løsning' på problemet med den så ulige fordelte smerte i livet. Det er tanken om at Gud ligesom på forhånd har udpeget nogle til frelse og andre til fortabelse. Tanken henter bl.a. sin skriftbegrundelse i Romerbrevet, hvor Paulus skriver: *'Vi ved, at alt virker sammen til gode for dem, der elsker Gud, og som efter hans beslutning er kaldet. For dem, han forud har kendt, har han også forud bestemt til at formes efter sin søns billede, så at han er den førstefødte blandt mange brødre. Og dem, som han forud har bestemt, har han også kaldet, og dem, han har kaldet, har han også gjort retfærdige, og dem, han har gjort retfærdige, har han også berliggjort.'* (8,28-30). *'Hvad er der mere at sige?'* fortsætter han, og det må man jo give ham ret i. Hvis dét står fast, kan man jo hverken sige eller gøre så meget – andet end at håbe. En del kristne mener at kunne få et vink om Guds forudbestemmelse i forhold til den succes, de opnår i livet, men det rimer nu ikke rigtig med hverken Jesu liv eller hans forkyndelse. Tanken om forudbestemmelsen – som man vel også kunne kalde skæbnetroen – spiller en stor rolle for mange mennesker. *'Que sera sera'*, sang Doris Day i min pure ungdom, Det som *skal* ske, sker. Måske fordi tanken alt andet lige giver en betydelig ro i sindet. Jeg kender også skæbnetroen fra Grønland, hvor f.eks. jollefiskerne i Qeqertarsuaat ikke kunne drømme om at bruge redningsvest, for som de sagde: Hvis det er min tur til at drukne, kan jeg jo ikke gøre noget alligevel.

Men på trods af det tiltalende ved denne tro og på trods af Paulus – og i øvrigt både Johannes, Augustin, Luther og mange andre, finder jeg læren om forudbestemmelsen uforenelig med mit menneskesyn. Jeg mener, at vi hele tiden står i et valg som mennesker, og jeg mener også, at vi har en fri vilje til at bestemme os for det ene eller det andet. Når smerten rammer, skyldes det hverken arvesynden eller at jeg hører til de uheldige fortabte. Det skyldes enten tilfældigheder, min egen efterladenhed eller naturens gang.

Hermed er jeg dybt uenig med Luther, der bl.a. i skriftet 'Om den trælbundne vilje' fra 1525 hævder, at menneskets vilje er bundet af synd og død og djævel og derfor alt andet end fri. Han skriver således til humanisten Erasmus fra Rotterdam (1466-1536), der året forinden havde udgivet en bog om den *frie vilje*: *'Hvem, spørger du, vil så gøre sig umage med at forbedre sit liv? Jeg svarer: ingen, og det er der heller ikke nogen, der er i stand til. For efter dine moralister, som ikke har Ånden, spørger Gud overhovedet ikke, fordi de er hyklere. Men de udvalgte og fromme vil den hellige Ånd forbedre; de andre vil gå uforbedrede til grunde. ... Netop denne lære åbner imidlertid også porten til retfærdigheden, døren til Himlen og vejen til Gud — for de fromme og de udvalgte!'*²⁴

Men Erasmus har ret. For mig at se kan skæbnetroen dårligt undgå at virke passiviserende på mennesker og måske også på samfund, så man lader ting og forhold bestå, som ikke burde bestå – under henvisning til skæbnen eller til Guds bestemmelse. Kastesystemet i Indien f.eks., der nok er afskaffet ved lov, men som desuagtet trives i bedste velgående. Eller feudalsamfundene i Europa, kvindeundertrykkelsen, slaveriet og mange andre umenneskelige forhold, der alle har været hyldet som Guds mening. Min kristentro – og for så vidt blot et enkelt blik på Jesu liv og lære - opfordrer mig til at *kæmpe*

– og ikke til at lade stå til under henvisning til Guds vilje endsiges da hans uransagelige forudbestemmelse.

Fundamentalismen

Det er ærgerligt, at opfattelsen af de såkaldt hellige tekster (især Bibelen og Koranen) er blevet knyttet i den grad til en bogstavelig og fundamentalistisk endegyldig tolkning, at troen som sådan opfattes som en bastant tro på det overnaturlige og måske ikke mindst på en bogstavelig opfattelse af lovteksterne (moselov og sharialov) som eviggyldige og uforanderlige. At bygge en moderne samfundsetik og regulær lovgivning på tekster fra oldtidens mellemøstlige nomadekultur giver for mig ingen som helst mening. Nok kan disse tekster indeholde tidløse sandheder, men læst bogstaveligt bør de ikke længere have indflydelse på menneskers liv. Det har de så alligevel, hvilket giver sig udslag i de mest groteske forhold. Journalist og forfatter Egon Clausen skildrer et rystende eksempel på, hvordan en kristen nævningedomstol i Texas for få år siden dømte en sort mand til døden ud fra moseloven.²⁵ Og eksemplerne på muslimers håndhævelse af barbariske straffemetoder ud fra sharialoven (stening af kvinder og afhugning af hænder f.eks.) chokerer jævnligt en mere humanistisk indstillet verden. Dertil kommer både jødiske og muslimske og kristne krav om herredømme og retfærdiggørelse af regulær såkaldt 'hellig krig' eller 'korstog' ud fra denne bogstavelige tolkning af deres hellige skrifter. Den amerikanske professor i religionshistorie Charles Kimball har skrevet en række bøger om religion, der bliver ond og dødsensfarlig.²⁶ Han opstiller fem kriterier, der hver for sig bør sætte alarmklokkerne i gang:

1. Påstanden om at sidde inde den absolutte sandhed.
2. Kravet om absolut lydighed.
3. Etableringen af en 'idealtid'.
4. Målet, der helliger ethvert middel.
5. Erklæringen om 'hellig krig'.

Både Karen Armstrong og John Dominic Crossan har for nylig udgivet hver sin bog om religion og vold: *'Fields of Blood'* og *'How To Read the Bible and Still Be a Christian'*.²⁷ Emnet er desværre alt for aktuelt, og man kan som Karen Armstrong godt frygte, at den religiøst betingede vold kommer til at true verdensfreden, hvis ikke der gribes ind. Foreløbig har hun stiftet *'Charter for Compassion'* – en verdensomspændende bevægelse, der skal skabe dialog mellem de tre voldelige bogreligioner og engagere mennesker i fredelig sameksistens.²⁸

Fundamentalismen – oprindeligt et amerikansk fænomen fra slutningen af 1800-tallet - som har spillet og stadig spiller en stor rolle i de tre bogreligioner – kristendom, jødedom og islam – er i allerhøjeste grad blevet brugt som identifikationsfaktor for 'de sande troende' – dvs. dem, der tog Skriftens ord alvorligt – læs: bogstaveligt. Parret med en til tider aggressiv intolerance har denne identifikation trukket et blodigt spor op gennem det 20. og 21. århundrede i alle tre religioner. Armstrong analyserer i *'Sagen Gud'* fundamentalismens væsen bl.a. som udtryk for en forståelig reaktion på massiv undertrykkelse. Vestens imperialistiske og kolonialistiske mellemøstpolitik i det 19. og 20. århundrede er f.eks. ikke uden skyld i den arabiske islamisme og vel heller ikke i den jødiske ultraortodokse bevægelse.

Også i USA er fundamentalismen i vækst, og der føres voldsomme kampagner mod anderledetænkende kristne. Biskop John Shelby Spong, der har viet sit liv til kampen mod den fundamentalisme,

han selv er vokset op i i det såkaldte Bibelbælte, har modtaget adskillige dødstrusler fra dybt forargede kristne, der opfatter hans fortolkning af kristendommen som det rene kætteri.

I sin efter eget udsagn bedste bog, 'Liberating the Gospels',²⁹ bygger Spong bl.a. på den britiske teologiprofessor Michael Goulders teori om, at evangelierne bør læses liturgisk. Det vil sige, at de er bygget op over toralæsningerne ved synagoge-gudstjenesten i det 1. århundrede som en form for jødekristen prædiken over eller kritisk dialog med de gamle tekster. Goulder havde udarbejdet et komplet system over de fortløbende evangelietekster, der passede sammen med det jødiske synagogeår med dets sabbatter og fester, og sammenfaldet med torateksterne synes umiddelbart påfaldende. Goulders spændende teori er vist aldrig blevet særligt anerkendt i teologiske kredse, men Spong viderebringer den, ikke blot fordi han anerkender den, men også for at ramme endnu en tyk pæl igennem den bogstavelige opfattelse af evangelierne, så de kan blive frigjorte og åbne sig for læserne med alt, hvad de har i sig af visdom og provokerende skønhed. Evangelierne er ikke fotografier af Jesu liv, skriver han, men malerier, frit komponeret af kunstnerne for at få de dybeste nuancer frem i billedet af inkarnationens mirakel.

Heri vil jeg give ham ret. Man kan umuligt tage Bibelen eller nogen anden hellig bog alvorligt, hvis man reducerer den til en beretning om rent faktuelle begivenheder eller hvis man anser den for at indeholde eviggyldige juridisk – for ikke at sige politisk – bindende lovtekster. De 'hellige' skrifter er skrevet af mennesker i et mytisk/poetisk sprog, som man står sig ved at tage dybt alvorligt, for det er det eneste sprog, vi har, der kommer i nærheden af at udtrykke de dybeste sandheder om vores ugrundelige menneskeliv – sandheder, som vi til enhver tid arbejder på at fortolke og nyformulere. Hvis vi mener, at vi er færdige med det arbejde, fordi vi én gang for alle har formuleret den endelige sandhed, dør vi åndeligt som mennesker – og forstener som samfund, hvilket historien – også den nyeste – udviser talrige eksempler på. Det sidste ord om Gud og om menneskelivet er endnu ikke sagt – og bliver det forhåbentlig aldrig. I hvert fald ikke før hin dag, hvor vi med Paulus skuer Gud selv ansigt til ansigt.

Den guddommelige genlyd

At kunne sige 'jeg tror' er vel i virkeligheden noget af det største, et menneske kan udtrykke. Det vil jo sige, at jeg hengiver mig i dyb tillid til livet – uanset hvad. Erkender mig selv som en del af noget mere – et livsfællesskab – og tror på, at livet er værd at leve og kæmpe for – at livet er livet værd.³⁰ At tro er måske det modsatte – ikke af tvivl, men af den frygtsomme og bekymrede selvoptagethed, som er en væsentlig del af vores natur. Derfor er tro meget nært forbundet med at elske. Det latinske *credo* (jeg tror), som indleder trosbekendelsen på originalsproget, er ifølge Karen Armstrong sammensat af *cor* (hjerte) og *do* (jeg giver). Jeg giver mit hjerte. Altså en ren og skær kærlighedserklæring til livet. Jeg er her ikke blot for at overleve så godt og længe som muligt, så jeg kan formere mig og hjælpe næste generation godt på vej. Det kan jo være fint nok, men er det så det? Generation efter generation står i samme situation og med det samme spørgsmål: Var det så det? Troen svarer ikke på spørgsmålet om menneskelivets mening, men den indpoder mig i en universel livsfortælling, der omslutter mig og indfletter sig i mit korte og ubegribelige menneskeliv, så det får en ufattelig evighedsværdi.

At for eksempel det, vi kalder Gud, blev menneske i jøden Jesus, som rygterne siger, er for nogen i stand til at oplyse menneskelivet med en helt ny selvbevidsthed, stolthed, glæde og frihed i forhold til meningsløshedens fortvivlede selvoptagethed. Eventyrligt skildret i evangeliernes mange fortællinger om det forvandlede menneske – f.eks. den om Peters forvandling fra den angstfulde fisker under

stormens rasen, der i tillid til Jesus turde stige ud af båden og gå på vandet. Mange gange måtte samme Peter sande, at denne tillid til livet ikke er statisk, men kommer og går. Den stadige kamp, det stadige spring ud i det uvisse, som kommer af at *ville* tro – at *ville* elske livet, er måske ikke langt fra livets mening.

Som regel tegnes denne dimension af menneskelivet som en åndelig dimension,³¹ måske fordi den er usynlig i sig selv, men ikke i sin virksomhed. Måske fordi den som ånden giver liv og bevægelse i den døde krop. Dermed bliver ånden et billede på det transcendent, uudsigelige 'mere', der fletter sig ind i vores liv – kommer og går, som det vil, ude af vores kontrol - men som dybest set tegner et sandt menneskeliv, giver det substans og mening.

En trosbekendelse er i den forstand mit verbale svar på livets udfordring – på Guds tiltale, om man vil. Mit ja til spørgsmålet om livets mening. Men jeg ser dette 'ja' eller dette an-svar i mangfoldige andre sammenhænge. Jeg ser det ikke mindst i naturen (*natura*: fødsel), som H.A. Brorson (1694-1764) gør det i sin smukke hyldestsalme til Skaberen: 'Op al den ting, som Gud har gjort'.³² Eller som Joseph Haydn (1732-1809) gør det i sit mesterværk, 'Skabelsen'. Eller som Frans af Assisi (1182-1226) gør det i sine bønner.³³ Naturen er én stor genlyd af det guddommelige, i form af spiring, vækst, modenhed og død og så den hårfine interaktive balance, der holder det hele i gang. Naturen tror virkelig på Gud! Og jeg ser det, når mennesker udlever deres bestemmelse. Det gør godt at se mennesker udfolde deres englevinger. Og det gør ondt, når det ikke sker. Når mennesker er stækkede af den ene eller anden grund.

Vandringen

Da jeg var spæd havde jeg selvsagt ikke alle disse overvejelser over livets mening – jeg var en ubevidst del af Gud så at sige. Jeg levede fuldt og helt. Måske er det det, Jesus taler om, når han i Mark. 10,14f påstår, at hvis ikke vi bliver som *spædbørn*, kommer vi slet ikke ind i Guds rige (vi bruger citatet ved barnedåben i kirken og måske som begrundelse for samme). Men som jeg voksede op, blev jeg på grund af min tiltagende selvbevidsthed nødt til at sætte mig udenfor det guddommelige liv for at betragte det og dermed erfare og erkende det. Den rene væren og hvilen i Gud fortonede sig mere og mere og blev til små glimt og længsel tilbage. Livet blev kompliceret gennem opdragelsens skyldbetonede og konsekvensberegrende vejledning i ret social adfærd og de deraf følgende anstrengelser for at undgå dommen og straffen. Jeg spiste af kundskabens træ og opdagede mig selv i en dybt kompliceret sammenhæng med andre og for så vidt også med Gud, så jeg skjulte mig af frygt, og resten af mit liv har været præget af længsel efter at komme hjem til min barndoms tabte genlyd.

Man kan selvfølgelig vælge denne besværlige livsvandring fra og blive hjemme i sin barnetro eller i den overleverede tradition, hvad de fleste mennesker vel gør ganske ureflekteret, eller fordi de tror, de skal. Måske også fordi det alt andet lige giver et noget mere overskueligt og ikke mindst trygt liv. Det er altid rart at vide, hvem man er, og hvor man hører til – hvad der er rigtigt og forkert, og religionen tilbyder netop denne fred og ro med sit liv.

Til gengæld tror jeg, man risikerer at miste en dyrebar del af menneskelivet - friheden til at være det reflekterende, kritiske og kæmpende menneske, livets uudgrundelige kompleksitet og indlysende uretfærdighed selv byder op til. Spørgsmålet er jo, om vi ikke netop er skabt til denne vandring – om ikke den er en afgørende del af vores bestemmelse som mennesker? Ligesom ulven er skabt til at være ulv og ikke lænkehund. Så hvis vi i den bedste mening blokerer for denne tvivl og anfægtelse eller ser

stort på den – f.eks. af hensyn til fællesskabets alment anerkendte og autoriserede tro eller vores egen trygge rodfæstethed - når vi måske aldrig hjem til den virkelige tro, som altid er *min* tro.

Den amerikanske digter, præst og teologiprofessor Amos Wilder (1895-1993) taler i bogen 'Early Christian Rhetoric' om 'den anden naivitet', som er det modne menneskes genopdagelse af evangeliets poetiske billedsprog – det sprog man som barn uden videre forstod.³⁴ Men denne 'anden naivitet' kommer ikke af sig selv – og slet ikke, hvis man som voksen ikke tør forlade sin barnetro. Som altid kræver det hårdt arbejde, tålmodighed, vovemod og stædighed at nærme sig meningen med livet, men det er alt sammen anstrengelsen værd.

Trosbekendelsens historie og aktualitet

Den apostolske trosbekendelse, som vi kender i dag, er blevet til over flere århundreder, før den når sin nuværende form - antagelig i 700-tallet. Det er vel rimeligt at antage, at den er opstået som et forsøg på kort at skitsere indholdet i den kristne tro ud fra evangelierne, og det er vel også sandsynligt, at den fra starten har været brugt i forbindelse med oplæring og dåb af nye kristne.³⁵

Tyske forskere har i begyndelsen af 1900-tallet ud fra de ældste kendte bekendelser forsøgt at rekonstruere en oprindelig treleddet trosformel, der kunne minde om Fadervor i opbygningen, men det er selvfølgelig en ren hypotese, da vi ikke kender til sådan en kilde. Den skulle lyde således:

*Jeg tror på Gud fader den almægtige
Og på Kristus Jesus hans enbårne søn vor herre
Og på Helligånden en hellig kirke kødets opstandelse*

Vi skal helt frem til det 4. århundrede, før vi støder på de første skriftlige vidnesbyrd om den såkaldt gammelromerske bekendelse, hvis datering er usikker, men den kan antagelig spores helt tilbage til slutningen af det 2. århundrede:

*Jeg tror på Gud fader den almægtige,
og på Kristus Jesus
hans enbårne søn vor herre,
som er født af Helligånden og jomfru Maria,
som er korsfæstet og begravet under Pontius Pilatus,
på tredjedagen opstanden fra de døde, opfaren til himlene,
siddende ved faderens højre hånd,
hvorfra han skal komme for at dømme levende og døde,
og på Helligånden, en hellig kirke, synders forladelse, kødets opstandelse, evigt liv.*

Som det fremgår, minder denne bekendelse i høj grad om vores nuværende – den såkaldte *Textus receptus* (den af alle anerkendte tekst), der som sagt er bevidnet i begyndelsen af det 8. århundrede. Der er dog forskellige tilføjelser og enkelte ændringer:

*Jeg tror på Gud fader den almægtige,
Himlens og jordens skaber
og på **Jesus Kristus**, hans enbårne søn vor herre,
som er **undfanget** af Helligånden, født af jomfru Maria,
pint under Pontius Pilatus, korsfæstet, **død** og begravet,
nedfaret til dødsriget, på tredjedagen opstanden fra de døde,*

*opfaren til himlene, siddende ved **Gud** fader
den **almægtiges** højre hånd,
hvorfra han skal komme at dømme levende og døde.
Jeg tror på Helligånden, en hellig **almindelig** kirke,
de **helliges samfund**, syndernes forladelse,
kødets opstandelse, og det evige liv.
Amen.*

Udbredelsen af den apostolske trosbekendelse her til lands skyldtes ikke mindst N.F.S. Grundtvigs (1783-1872) indflydelse og hans 'mageløse opdagelse' af trosbekendelsen. På et tidspunkt mente han, at den stammede direkte fra Jesus selv. Det kan man måske diskutere, men jeg kan levende sætte mig ind i hans begejstring. Grundtvig opdagede, at trosbekendelsen i gudstjenestens fællesskab omkring 'bordet og badet' (nadver og dåb) var det urokkelige grundlag, menigheden skulle bygge på, nu hvor den rationalistiske teologi havde sået berettiget tvivl om Bibelens bogstavelige autoritet. Trosbekendelsen var så at sige menighedens svar på Guds tiltale. Grundtvigs 'opdagelse' af trosbekendelsen har haft og har stadigvæk stor betydning for dansk kristendom, men det er også mit indtryk, at trosbekendelsen i vore dage er noget undervurderet blandt medlemmerne af folkekirken. Jeg kender flere, der har meldt sig ud af kirken, fordi de ikke med deres samvittighed kunne anerkende trosbekendelsen. Måske skyldes det, at mange har skullet lære den udenad som konfirmander, hvilket sjældent fremmer forståelsen, men nok mest fordi den med rette er blevet opfattet som et manifest for de indviede – en form for kontraktlig forpligtelse i forhold til kirken og måske også i forhold til Gud. Det er den, der spørges til, når det skal afgøres, om man er 'rettroende', og det skal det åbenbart tit.³⁶ Men kan fremsigelsen af trosbekendelsen virkelig gælde som en form for juridisk bindende edsafleggelse – og endnu værre som afsondring fra de såkaldte vantro? Heller ikke den teologiske forskning synes at se mere i trosbekendelsen end 'en tidlig middelalderlig videreudvikling af den gammelromerske bekendelse fra det 3. århundrede, der på ingen måde henviser til Jesu lære og ikke er eksplicit teologisk. I sin 3. artikel byder den ikke på andet end en usystematisk opregning af trosudsagn...'³⁷

Dertil kommer, at trosbekendelsen ofte nok er blevet opfattet bogstaveligt eller som en antagelse af givne fakta, hvilket har fået en hel del oplyste mennesker til at vende sig fra den og fra kirken – nogle gange endda med en slet skjult foragt. Og det er egentlig både synd og skam – og efter min mening også lidt overfladisk, om end forståeligt nok. Den videnskabelige metode, som er vældig god for videnskaben, er desværre ofte siden oplysningstiden blevet overført til det åndelige eller hjertelige liv med katastrofale konsekvenser til følge. Så kommer det hele til at handle om meningsløse definitioner - om hvorvidt ubeviselige påstande er sande eller falske efter min (vores) mening – om Gud *virkelig* skabte verden på 7 dage – om Jesus *virkelig* gik på vandet – om han *virkelig* opstod af graven. Men det har selvsagt intet med hjertets tillid og inderlige vished at gøre. Til gengæld kan det næsten ikke undgå at føre til menneskelig ulykke, når menneskehjertets dybe tillid på den måde bliver fordrejet til den ene rette overbevisning.

I det følgende vil jeg forsøge at nærme mig trosbekendelsen ud fra en mere poetisk tilgang. Mest fordi jeg tror på trosbekendelsen, så at sige – jeg tror, der er meget mere i den end juridiske state-

ments for de indviede eller for den sags skyld en række definitioner af den rette tro – meget meget mere. Måske også fordi livet efter min mening bedst lader sig beskrive poetisk.

Trosbekendelsen er for mig en lovsang – et uudgrundeligt digt om Faderen, Sønnen og Helligånden – et forsøg på at trænge endnu dybere ind i treenighedens og dermed inkarnationens og menneskelivets ubegribelige mysterium: at Gud blev menneske. Som afslutning på bogen vil jeg forsøge mig med en moderne 'oversættelse' af trosbekendelsen, som den måske kunne se ud, hvis den var blevet formuleret i dag.

Jeg forsager Djævelen

og alle hans gerninger og alt hans væsen.

Det var den nikænske bekendelse fra det 4. århundrede³⁸ - der før i tiden mest blev benyttet her i landet, men fra begyndelsen af 1800-tallet fortrængte den apostolske mere og mere den nikænske ved gudstjenesten sammen med den gamle forsagelse som indledning. I dag bruger de fleste præster stadig den apostolske og kun den nikænske ved særlige lejligheder – måske fordi den alt andet ufortalt lyder noget mere pompøs end den apostolske.

Forsagelsen før trosbekendelsen benyttedes bl.a. i biskop Kyril af Jerusalems dåbsforordning fra det 4. århundrede, hvor kandidaterne tog opstilling udenfor kirken med ansigtet vendt mod vest (Egyptens slavekår, solnedgangen og dødsriget – Rom, måske?) og forsagede Satan, inden de blev 'omvendt', iført hvide klæder og ført ind i kirken mod øst, solopgangen og Paradisets nye liv til dåb og trosbekendelse.³⁹ En reminiscens heraf findes endnu hos præster, der står vendt mod vest (menigheden) under forsagelsen, men vender sig om mod øst (alteret) under selve trosbekendelsen.

Forsagelsen er ikke mindst i kraft af Grundtvigs indsats slået an her til lands, men vistnok ikke mange andre steder. Først i 1949 bliver forsagelsen 'autoriseret' gennem en biskoppelig forordning. Dermed anerkender jeg det ondes (den ondes) eksistens som en selvstændig kraft i verden og betyder samtidig, at jeg vil bekæmpe ondskaben. Vi bliver mindet om, at Gud har en modstander ('*Satan*' på hebraisk), der går omkring for at opsluge os.⁴⁰ At vi lever som frie mennesker i en verden på godt og ondt og derfor må vælge og kæmpe frimodigt og uden frygt. Jesus kæmpede ifølge evangeliet med Djævelen, der fristede ham til at tage magten, og også med den djævelske besættelsesmagt, der besatte mennesker og gjorde dem blinde og døve, lamme, spedalske og uregerlige.

Jeg har somme tider tænkt på, om der skulle stå en noget mere konkret ondskab bag forsagelsen. Den ældste menighed var en kæmpende undergrundsmenighed, der bl.a. definerede sig selv i modsætning til 'denne verden', kejseren, Rom, og jeg ville derfor ikke finde det usandsynligt, at den indledende forsagelse oprindeligt gjaldt netop denne verdensorden. Dette bekræftes af Lukasversionen af Jesu fristelse i ørkenen (Luk. 4,1-13), hvor Djævelen selv hævder, at han har fået magten over verdens riger, og at han giver den til hvem, han vil (4,6). Verdens riger er i den forstand Djævelens værk.

Hvis vi lytter til Jesu lignelser, anser de nok spørgsmålet om det onde for at være irrelevant. Ikke fordi det onde ikke findes, men fordi, det véd enhver. Ethvert normalt menneske véd, hvad der er godt og ondt ud fra sin sunde fornuft. Men ét er at vide, et andet er at handle i overensstemmelse med sin viden, og det er måske denne sære – djævelske - pervertering, der er det virkelige problem – at det onde ofte undskyldes og accepteres af andre såkaldt højere hensyn end hensynet til det enkelte menneske. Når det, som enhver ved, er ondt, overses, accepteres eller ligefrem sættes i system og hylides som et gode – f.eks. af hensyn til samfundet. Når volden systematiseres for eksempel gennem dødsstraf, slaveri, krig, fængsling, tortur eller isolation, fattigdom, sult, gældsætning eller enhver anden form for frihedsberøvelse. Når det onde *godkendes*, er vi virkelig på den.

Men det poetiske og smukke ved forsagelsen før selve trosbekendelsen – og den væsentligste grund til, at vi bør holde fast i den - er imidlertid nok, at livets eller for den sags skyld Guds skyggeside dermed fremhæves, så vi bedre kan se det, som trosbekendelsen først og fremmest handler om. Vi begynder så at sige i det mørke, der ruger over verden og over mig selv og træder derfra ind i det himmelske lys. På den måde bliver trosbekendelsen til en skabelseshymne med de gentagne bibelske temaer: fra mørket til lyset, fra løgnen til sandheden, fra døden til livet, hjem fra det fremmede. Og så er det jo altid godt at markere den dialektiske modsætning til det, man hylder.

Jeg tror på Gud fader

den almægtige, Himlens og jordens skaber.

I kølvandet på den famøse Grosbøllsag i 2003 om 'præsten der ikke troede på Gud' blev jeg og flere andre fynske præster interviewet til en tv-udsendelse. Man havde bl.a. fået den ide, at vi iført præstekjole skulle svare på det enkle spørgsmål: Tror du på Gud? Som den eneste undgik jeg at svare på spørgsmålet, hvad der måske kan forekomme underligt, ikke mindst for en præst, men dels er spørgsmålet slet ikke så enkelt, som det lyder, og dels følte jeg det vibrerende inkvisitoriske underspørgsmål: Er du en af vore? Tror du *overbøvedet* på Gud, præst?

Men det, som jeg var mest usikker på, det var spørgsmålet om, hvad vi egentlig siger, vi tror på, når vi siger, vi tror på Gud? Siger vi for eksempel, at vi tror på, at Gud er til? I modsætning til de såkaldte ateister, der angiveligt ikke tror på Guds eksistens? Jeg mener ikke, dette spørgsmål har været relevant for den tid, hvor trosbekendelsen blev affattet. Det, de kaldte Gud, var en integreret del af tilværelsesforståelsen og stod ikke til diskussion. Der var ingen ateister i vores betydning af ordet før oplysningstiden i 1700-tallet. Evangeliet handler ikke om, hvorvidt Gud er til, men om, *hvordan* den Gud er, som er. Og evangeliets konklusion er i mangt og meget et opgør med de vante gudsforestillinger.

På Jesu tid kunne senatet i Rom ophøje særligt fortjenstfulde mennesker til guder og gudesønner, som det skete med Julius Cæsar og hans adoptivsøn, den senere kejser Augustus og mange andre. Der var det græske parnas af olympiske guder for forskellige forhold i tilværelsen – hver med deres dramatiske fortællinger tilknyttet som spejl af menneskelivet – mere eller mindre skildret som mennesker i overstørrelse. Det samme billede finder vi her i Norden med Asgårds forsamling af guder og de mange stærke livsfortællinger, der knytter sig til dem. Og så var der jo den jødiske, den ene sande Gud, som de hævder – skaberen og opretholderen – ikke blot af jødefolket, men af hele verden. Men også denne Gud skildres i Bibelen ofte som en hersker, der kan tale og handle og blive vred og fortryde sin vrede og vise barmhjertighed osv. Ganske som alverdens mange konger og kejsere, der i mangt og meget synes at være forbilleder for mange af gudsforestillingerne. Alle disse gudsforestillinger har spillet en afgørende rolle i menneskers liv – på godt og ondt selvfølgelig – også min egen forestilling, der fra barnsben har været knyttet til en særdeles majestætisk og stor person derude et sted, som det nok var bedst at stå sig godt med.

Det billede, der kommer nærmest til denne almægtige Gud, er Michelangelos billede i Det sixtinske Kapel i Rom af Gud, der skaber liv i den sløve Adam med spidsen af sin finger, mens Eva kigger forførende frem bag Guds brede ryg. Dette gudsbillede mindede i mangt og meget om min store hvidhårede præstefar, så jeg forstod godt udtrykket Gudfader. Denne Gud kunne jeg bede til i min aftenbøn om at passe på os alle sammen, og vi takkede ham ydmygt før hvert måltid for alle hans gode gaver. Og så er jeg jo vokset op ved foden af kirken i samklang med gudstjenester, klokkeringning og meget mere, som alt sammen var med til at forme et ydmygt og måske ikke så lidt frygtsomt gudsforhold i mit barnesind. Du skal frygte og elske Gud! som Martin Luther skrev igen og igen i sin berømte katekismus, som generation efter generation af danskere har skullet lære udenad i skolen, og som på linje med trosbekendelserne har rang af bekendelsesgrundlag for folkekirken.⁴¹ Du skal frygte

og elske Gud! Så det gjorde jeg jo nok – ligesom jeg frygtede og elskede min far. Og der var en hel del, som denne gode Gudfader helst ikke så – på trods af alles forsikringer om Guds kærlighed. Og så var der jo Djævelen, som jeg også kendte godt og frygtede rent fysisk, og et Helvede, der ventede de onde efter døden i al evighed.

Den skjulte Gud

Før sang man roligt salmer

i fattet tro på Gud.

Men gammel enfold falmer

som løv og slettes ud

i denne jævndøgnstid,

hvor hjerterne er delte

og med sig selv i strid.

Sådan skrev Ole Wivel i 1959 i sangen til Båring Højskoles indvielse: Der truer os i tiden⁴² - med noget, der ligner en hyldest til gamle Ane i Kæret, der levede og døde på sin afklarede, enfoldige tro på Gud. Min far havde i øvrigt Rembrandts billede af 'Gamle Ane' hængende i guldramme på sit kontor – den milde gamle kone med sin bibelbog eller måske Luthers Postille, der har holdt øje med mig gennem min barndom. Jeg tror, drømmen om Gamle Ane lever i os alle, men jeg tror også, det er en drøm. Hjerterne har såmænd altid været delte og med sig selv i strid, selv om de ikke altid har fået lov til at lade denne strid komme til udtryk. Guds Ord var ikke noget, der stod til diskussion – slet ikke i enevældens tid. Men denne undertrykte kamp er vel i virkeligheden vort adelsmærke som frie mennesker i erkendelse af, at vi er levende individer og ikke bare dresserede dyr. Du skal frygte og elske din tvivl og dit stridende menneskehjerte, kunne man sige.

Det, vi kalder Gud, og som vi udmaler med så mange billeder, forbliver skjult for os. Transcendent, som det hedder om det, der overgår vores forstand. Det, vi kalder Gud, er, og det er farligt at sige mere. Gud er Gud, som Petter Dass synger. I den eskimoiske kultur talte man om *Sila*, når man skulle benævne det, vi kalder Gud. Sila er også ordet for 'vejr' – måske fordi vejret er overalt og er så forskelligt – bevægende som vinden og ånden. Fra det frygtelige tordnende hav til solens spil i den lille vandpyt. *Silarsuaq* (det store vejr) betyder 'hele verden'.

I Johannesevangeliet kapitel 4 taler Jesus om Gud som ånd, der ikke skal tilbedes i templer eller på hellige bjerge, men i ånd og sandhed (24). Den såkaldt apofatiske (tavse) teologi, der stammer fra det 5. århundrede, men har rødder helt tilbage til de hinduistiske vedaer fra det 4. årh. f. Kr., kender et mystisk ritual, hvor der først siges en del om Guds væsen (god, kærlig, almægtig osv.), hvorefter det modsatte med lige så stor vægt udtales. I denne tilsyneladende selvmodsigelse opstår der en stilhed i sindet – en dyb erkendelse af ordenes magtesløshed og Guds uudgrundelighed – og det er først i denne stilhed og intellektuelle magtesløshed man kan erfare et glimt af Gud.⁴³ Som den guddommelige stilhed, der opstår efter en fuldendt klassisk symfoni, men som desværre næsten altid afbrydes af såre menneskelige klapsalver.

Måske kan vi tyde dette eller hint i vores liv som Guds spor eller Guds aftryk, men det er som sagt farligt at beskrive det, for det, vi siger om Gud, er ikke nødvendigvis særligt guddommeligt. Der er altid noget andet og mere ved Gud, end det vi siger, og vi har en stærk tilbøjelighed til at bemægtige os Gud med vores egne højst menneskelige idealer og drømme. Det, vi siger om Gud, handler om vores gudsforhold – ikke om Gud som sådan. Ingen kan se Gud, hedder det i Bibelen – ja, man skal

end ikke gøre sig noget billede af Gud, som der står i det 2. af De ti Bud. (2. Mos. 20,4ff). Eller udtale Gud navn. Det er alt for farligt at definere Gud, for ord og billeder besnærer os, driller os og løber af med os, så vi tager Gud til indtægt for vore egne idealer. *'Jeg er den, jeg er'*, siger Gud til Moses, da han spørger om Guds navn (2. Mos. 3,14). *'Mine veje er ikke jeres veje'*, siger Gud ifølge profeten Esajas (55,8). Alligevel knytter Det gamle Testamente nogle kendemærker til jødernes Gud som opmærksomhed på sit udvalgte folk og befrielse fra trældom og undertrykkelse – det vil sige retfærdighed, kærlighed, barmhjertighed. Alt det, man beder 'den der lytter' om – f.eks. i Fadervor (Matt. 6,9-13).

Men den Gud, jeg tror på, er frem for alt den Gud, Jesus forkyndte og så at sige var, og det er også den Gud, trosbekendelsen udmaler for os med sine billeder: far, almægtig, skaber af alt, hvad der er til. Men det kræver en del overvejelser, for dermed siger vi også, hvem Gud *ikke* er for os. Gud er ikke specielt kejseren eller kejserens guder – ej heller jødernes eller grækernes eller noget andet folks særlige Gud. Nej, den Gud, jeg tror på, er ifølge Jesus *ligesom* det enkelte menneskes kærlige far, beskytter og egentlige ophav. Den gudsforestilling, der for mig at se lyser ud af evangelierne, er en forestilling om det enkelte undertrykte menneskes forsvarer overfor alverdens 'normale', magtfulde guder – f.eks. min egen barndoms Gud. Som Jesus, der forsvarer kvinden, der blev grebet i hor eller børnene eller kvinderne eller toldere og syndere eller røveren på korset eller dem, der korsfæster ham.

Trosbekendelsens Gud er i den forstand ikke en herskergud, der 'regerer', som det ellers hedder i omkvædet til gudstjenestekollekterne, hverken menneskers adfærd eller verdens gang efter sin mægtige vilje – det har i virkeligheden altid været op til mennesker selv som frihedens og ansvars besværlige (op)gave, og lige godt er det ikke altid lykkedes. Ej heller er der tale om en *Father Christmas* i amerikansk forstand, der giver gode gaver til dem, der gør hans vilje, mens de andre ingenting får.⁴⁴ Men det betyder som nævnt ikke, at Gud så også har trukket sig tilbage fra verden, som man ellers godt somme tider kunne få en bitter fornemmelse af, og som de såkaldte deister hævdede det i 1700-tallet. Tværtimod. Han er for den troende, som vi siger om Kristus i nadverritualet 'levende til stede iblandt os med al sin kærligheds rigdom' – med sit ord og med sin ånd. *'Guds rige er midt iblandt jer'*, siger Jesus i Lukasevangeliet (17,21). Nærmere kan det vel ikke komme. Det vil sige tilgængeligt for enhver, der kan se og høre og mærke.

Så den Gud, Jesus og trosbekendelsen taler om, er en ganske anderledes provokerende Gud end de sædvanlige magtfulde guder, mennesker til alle tider har skullet bøje sig for. Det er en Gud, der kalder på en omvurdering af vore allermost indgroede og normale værdier. Den Gud, jeg tror på og beken-der mig til, er den Gud, der tror på os – som giver os liv og frihed og ansvar.⁴⁵ Ganske modsat denne verdens herskere og deres guder, der tager liv og ansvar og frihed *fra* mennesker og reducerer dem til nyttige undersåtter og slaver – til middel for deres egen eller statens magt. Forestillingen om Gud handler i høj grad om forestillingen om mennesket.

Man kan måske illustrere den gudsforestilling, Jesus forkynder ved at betragte ordet 'nåde'. *Gratia* på latin. Ordet kan med lige stor ret opfattes vidt forskelligt, alt efter om man opfatter det juridisk eller eksistentielt. Juridisk set kender vi udtrykket 'at lade nåde gå for ret' – dvs. frifinde den skyldige f.eks. af menneskelige hensyn. Hvis Gud i den forstand er en nådig Gud, hvad mange jo vil mene, så frifinder Gud altså det skyldige og for så vidt dømte menneske, og mange vil mene, at det netop var den frifindelse, Jesus kom for at forkynde i ord og handling.

Men hvis man nu oversætter det latinske '*gratia*' med 'ynde', så Gud ikke så meget er en nådig Gud, som en yndefuld (*gratios*) Gud, så falder for mig at se hele det juridiske aspekt som et korthus til fordel for – ja, for skønheden. Den skønhed, vi genkender som livets dybeste og sandeste udtryk.

Gud er hverken vred eller barmhjertig – Gud dømmer ingen, men *er* blot som et udtryk for den absolutte levende og virkende skønhed, vi ofte kalder kærlighed - den yndefulde kærlighed, som blev kød og blod i Jesus menneskesønnen. Meningen med ethvert menneskeliv. Og hvis den Gud, jeg tror på, er en yndefuld Gud, så er det gudskabte liv også, når alt kommer til alt, et smukt og yndefuldt liv. Det er Guds skønhed, jeg bøjer mig for af betuttet glæde – ikke Guds nåde.

Det er et godt spørgsmål, om trosbekendelsen ikke blot skaber sin gudsforestilling ud fra det bedste, vi ved i menneskelivet eller fra vores inderste længsel – altså f.eks. en kærlig far eller mor og en retfærdig husbond eller konge. Er religion i den forstand - som hævdede af bl.a. Sigmund Freud - en illusion – en projektion af vore inderste længsler? Og det er selvfølgelig en mulighed, man ikke kan afvise. Alligevel vil jeg mene, at et udsagn eller en påstand får en vis troværdighed, når det har klangbund i min egen erfaring og dermed vækker glæde og genklang i mit eget hjerte. Lidt ligesom en forelskelse. Som Grundtvig synger:

*Verden tænker, det er tant,
hjertet føler, det er sandt,
at til støv er dalet ned
livet i Guds kærlighed.⁴⁶*

Det var måske det, de gamle omtalte som 'båret af Helligånden'. Denne dybe vished om, at noget er sandt. Men om det så også 'blot' var udtryk for en menneskelig længsel, så kunne man vel med Karen Blixen sige, at længslen i sig selv er bevis nok på, at det, man længes efter, findes.

Psykologen C.G. Jung (1875-1961) blev engang i et interview spurgt, om han troede på Gud, og han svarede: 'Nej, jeg ved det'. Der er ikke noget 'måske' eller 'det tror jeg nok' ved troen på Gud. Som det hedder i Hebræerbrevet (11,1): *'Tro er fast tillid til det, der håbes på, overbevisning om det, der ikke ses'*. Søren Kierkegaard taler om troens 'spring' ud i det uvisse – ud på de 70.000 favne, for om Gud kan vi intet vide med sikkerhed – ikke andet end at Gud er. Derfor er troen aldrig færdig, men altid undervejs i en bestandig søgen eller kamp. I den forstand er det relevant at spørge, som mange har gjort, om tro og religion - religion forstået som det endegyldige og indiskutable svar på livets spørgsmål - egentlig har noget med hinanden at gøre?⁴⁷

Gud fader

At sige far som det første, man siger om Gud, er et helt afgørende udsagn. Man kunne jo – også ud fra Bibelen – have sagt så meget andet magtfuldt. Men vi siger far, fordi Jesus åbenbart gjorde det og dermed for at vise, at vores forhold til Gud først og sidst er som et familiært kærlighedsforhold, som vi kender det fra et godt hjem. Man kan indvende, at 'far' kan være en tvetydig titel, men jeg vil ikke opfatte det for bogstaveligt eller eksklusivt patriarkalsk som det mandlige – strenge - overhoved for en familie. Jeg opfatter det langt mere inkluderende som mit ophav – billedet kunne ligeså godt beskrive min mor eller min familie, der jo også har lod og del i, at jeg netop blev mig, som dermed har givet mit liv på jorden indhold, mening og ikke mindst hjemlighed, og som altid vil lytte til mig og være med mig, hvor skæbnen end fører mig hen. Som David Steindl-Rast formulerer det i 'Deeper Than Words': 'Gud er den opmærksomme lytter, for hvis skyld vi gør vores liv til en fortælling'. Det, at vi umiddelbart formulerer alt, hvad vi oplever – altså fortæller vores historie – om end blot i tanker, peger hen på en, der lytter. Hvorfor skulle vi ellers gøre det? Hvem er det, der f.eks. lytter til vores evindelige selvbebrejdelser i ulvetimerne? Hvem er det, vi taler med?

Det er vigtigt, at det er Gud, der er 'den første lytter' til mit livs fortælling, for som Søren Kierkegaard hævder, har vi altid uret overfor Gud⁴⁸ – ikke fordi Gud er Gud, men fordi vores forhold til Gud er et kærlighedsforhold, hvor det som bekendt ikke drejer sig om at have ret. Overfor den, der elsker mig, behøver jeg ikke anstrenge mig for at gøre min fortælling bedre, end den er – anstrenge mig for at være god nok eller få ret – sådan som jeg jo ellers næsten altid forsøger overfor mine medmennesker.⁴⁹ For jeg ved, at min mangelfulde og til tider fortvivlede fortælling altid bliver taget alvorligt, som den er, og ikke blot taget alvorligt, men dermed også skattet og elsket. Uden videre. Jeg tror på, at jeg aldrig bliver forkastet som det menneske, jeg er. Esajas har en vidunderlig smuk formulering af Guds trofaste kærlighed: *Glemmer en kvinde sit diende barn? Glemmer en mor det barn, hun fødte? Selv om de skulle glemme, glemmer jeg ikke dig* (49,15). Kun min forstillelse bliver gennemskuet, forstået og lagt til side med et smil.

Far indikerer endvidere, at vi taler om en personlig Gud, hvad der er meget naturligt, eftersom vi selv er personer, skabt i Guds billede, som det hedder i skabelsesberetningen. Mit gudsforhold er et personligt forhold, der bl.a. indebærer en løbende samtale. En af dem, der bedst har beskrevet dette forhold, er den østrigsk-isra-elske filosof og teolog Martin Buber (1878-1965), der bl.a. i bogen 'Ich und Du' fra 1922 (dansk oversættelse 'Jeg og Du' 1964) fremhæver den afgørende forskel på forholdet til en genstand 'det' og til en person 'du'. Han taler bl.a. om Gud som et Ur-du – altså ethvert 'du's moder. Men det betyder vel at mærke ikke, at jeg dermed opfatter Gud som en person 'derude et sted'. Den engelske biskop J.A.T. Robinson (1919-1983) forargede store dele af sin kristne samtid i 1963 med bogen 'Honest to God', der bl.a. ud fra den tysk-amerikanske teolog Paul Tillich's (1886-1966) og Dietrich Bonhoeffer's teologi plæderede for afskaffelsen af Gud som et supervæsen derude til fordel for Gud som kærlighed – den kærlighed, som med Paul Tillich's ord er 'Tilværelsens Grund'. I mine første mange år som præst fulgte jeg lydigt ritualets autoriserede forordning om at vende mig mod alteret – mod øst – når jeg bad de liturgiske bønner – angiveligt til Gud 'derude et sted'. I de senere år valgte jeg dog at vende mig mod menigheden, dels så den bedre kunne høre, men ikke mindst fordi jeg forestillede mig Gud i 'mellemrummet' mellem præst og menighed i den guddommelige samtale, som gudstjenesten vel også forestiller.

At kalde Gud far indebærer endvidere to ting, som især Johannes og Paulus gør opmærksom på i deres breve i Det nye Testamente (f.eks. 1. Joh. 3,1 og Rom. 8,16-17): at vi er Guds døtre og sønner med alt, hvad det indebærer – børn af huset så at sige eller dele af familien og den dermed følgende hjemlighed og uforbeholdne kærlighed. Det er dér, jeg hører til i dette familiære og betingelsesløse kærlighedsforhold med Gud og med min næste. Og Paulus går videre og hævder logisk og juridisk, at hvis vi er børn af huset og ikke bare slaver, er vi også arvinger – arvinger til Guds rige. Det er altså ikke noget, vi skal kæmpe os frem til – vi har det allerede som vores retmæssige ejendom.

Den almægtige hjemlighed

Det er dette kærlighedsforhold som mellem børn og forældre i en god og tryk familie, der bestemmer indholdet af det efterfølgende 'almægtig', som oprindeligt er en herskertitel (*pantokrator* på græsk) i lighed med 'Guds Søn', 'Verdens frelser' osv.⁵⁰ Min Gud og far er selvfølgelig så lidt som kongen eller kejseren var det, almægtig i den vulgære betydning, at han kan alt. Det giver ingen mening logisk set – og heller ikke teologisk, for det rimer hverken med den virkelighed, der oplever tilværelsen langt mere vilkårlig og uretfærdig end styret af en almægtig Guds hånd eller med budskabet om den lidende Gud,

der lægger sit liv og skaberværk i menneskehænder. Hvis Gud virkelig kunne alt, hvorfor gør han det så ikke? Eller hvis den almægtige Gud er god, hvorfor viser han det så ikke? Så er der ikke langt til den Gud, som jøderne i koncentrationslejren Auschwitz efter sigende på et fælles eftermiddagsmøde førte retssag mod og dømte til døden på grund af grusomhed mod sine egne børn.⁵¹ Enten må en 'almægtig' Gud være grusom eller også selektiv, så han vælger at holde hånden over nogle, men ikke over andre. Lige slemt bliver det, og man kunne overveje helt at fjerne ordet fra trosbekendelsen, fordi det virker mere forvirrende end fremmede for forståelsen af Bibelens Gud.

Almægtig i betydningen 'i stand til alt' går i hvert fald ikke, når jeg skal tale om Gud. Alligevel er betegnelsen på en måde selvfølgelig, når man taler om Gud, fordi Gud slet ikke er sammenlignelig med denne verdens mægtige, men er lutter kærlighed. Det er den faderlige kærlighed – og kun den – der er almægtig i den forstand, at kun kærligheden formår at fastholde mit livs mening, selv når det forekommer aldeles meningsløst, når jeg bliver ramt af ulykke, tab, livslede, skyld eller angst. Jøderne i Auschwitz, der dømte Gud til døden, deltog alle i den efterfølgende aftenbøn.

Det bunder i den menneskelige visdom, at meningen med livet ikke er identisk med gode kår, magt eller anseelse, rigdom og succes. Alt det, vi måske kunne forvente fra vores 'almægtige' Gud som gave eller belønning. Sådant som vi jo har indrettet vores liv her på jorden med straf og belønning som drivkraft for vores stræben. Men livets mening er langt dybere forbundet til følelsen af hjemlighed – at vide at jeg hører til – uanset hvordan det så ellers går mig her i livet.

At føle sig fremmed i livet er til gengæld langt mere smerteligt end ringe kår, afmagt eller andres foragt, fattigdom og ulykke. Alt det, man nødvendigvis må anse for en 'almægtig' Guds straf. Han kunne godt, men han vil ikke! Denne frygtelige fremmedgjorthed og dybe ensomhed er vores egentlige fortvivelse – den egentlige synd, som Bibelen taler om, ja, måske endda handler om. Store dele af Bibelen handler i hvert fald om at måtte forlade hjemmets tryghed og blive kastet ud i det fremmede for så at vende hjem igen.

Mit eget skoleeksempel på fremmedgjorthed går tilbage til 2. klasse. Jeg var kommet for sent, og klassen var allerede i gang med at synge 'Ingen er så tryk i fare'. Så jeg turde ikke gå ind, men gik hjem igen og fortalte far, at skolen var lukket. Jeg har aldrig glemt denne lille episode hin smukke augustmorgen i 1956 - måske fordi den er klassisk. Fremmedgjortheden (synden) opstår af frygt, og dens kendetegn er løgnen og dermed dolkestødet mod hjemligheden og dem, man elsker. Frygt og løgn har forfulgt mig siden gennem hele min skoletid – ja, gennem hele mit liv og skabt en dyb længsel efter sandhed, åbenhed og pulserende hjemlighed.

Mit gudsforhold ligner altså ikke en eller anden handelsaftale om guddommelig hjælp til at realisere mine ønsker eller afskaffe mine lidelser til gengæld for min trosbekendelse, men er et *ubrydeligt* kærligt og eviggyldigt fællesskab med og tilhørsforhold til livet selv. Hjemlighed i livet. Min Gud er ikke 'med' mig eller holder hånden over mig i den forstand at han sikrer mig og mine mod ulykke, tab og lidelse og skænker mig gode kår eller sejre i livets kampe, hvis jeg tror nok på ham, gør hans vilje eller beder længe og inderligt nok om det. Gud er heller ikke 'med' mit fædreland, som mange fædrelandssange ellers synger om, og da slet ikke frem for andres fædrelande. Den højtbesungne fædrelandskærlighed er et godt billede på gudsforholdet, men den er kun et billede, og de to forhold må ikke forveksles. Min Gud er i langt højere grad det fællesskab, jeg selv og hele skabningen lever og røres og er i, som Paulus ifølge Lukas udtrykker det i sin Areopagostale (Ap.G. 17,28). Mit sande hjem så at sige. Som

fisken, der svømmer og lever og er i det vand, den intet kender til (og sikkert ville benægte, hvis den blev spurgt), for den kender ikke andet. Men uden vandet ville den ikke være mange sure sild værd.⁵²

Skaberen

Den afgørende modsætning mellem Gud og 'verden' kommer til udtryk i den næste sætning om Gud: himlens og jordens skaber. Jorden med alt, hvad der er på den, er Guds. Se f.eks. Salme 24:

*Jorden med alt, hvad den rummer,
verden og dens beboere,
tilhører Herren,
for han har grundlagt den på havene,
grundfæstet den på strømmene.*

Jorden er altså *ikke* vores – *ikke* kejserens – ikke herremandens eller kreditforeningens. Det, som er kejserens, er intet i forhold til det, som er Guds. Blot en lille mønt med hans billede på (se Mark. 12,13-17).⁵³ Som forældre, der skaber en familie af kærlighed, skabte Guds kærlighed alt, hvad der er, lige midt i mørket og tomheden, sådan som det beskrives i Bibelens påfaldende ikkevoldelige skabelsesfortællinger. Ud af intet skabte Gud lys og rum og væren, så jeg kunne leve og ånde frit. Samtidig indsatte Gud mennesket, 'skabt i Guds billede, så de lignede ham' og gjort levende med Guds egen ånd, med ansvar for det hele og dermed også for hinanden.

Ikke mindst skabelsesmyterne har givet stof til billedet af Gud som en husbond og mennesker som forvaltere af Guds ejendom. Menneskets opgave og mening i livet er altså at passe godt på Guds jord og på hinanden, så alle – såvel mennesker som dyr - har nok, og ingen lider nød. '*Den mark, som blev min, var altid dog din*', som vi synger til høstgudstjenesten.⁵⁴ Det er et smukt billede, der taler om Guds mening med menneskelivet. Samtidig taler skabelsesberetningerne imod enhver eksklusivitet – enhver form for 'dem og os'. Vi er jo *alle* Guds skabninger – Guds folk og Guds børn – og som sådan elsket inderligt af ham og pålagt det samme ansvar. Som omkvædet til den første skabelseshymne - siger det: *Og Gud så, at det var godt!* Her er ikke forskel på folkeslag, køn, race, titel, alder eller religiøs status – ven eller fjende. Aller er vi 'underlagt' Guds evige og uforanderlige skabende kærlighed. Det er det, jeg tror på, når jeg bekender min tro på Gud som almægtig, kærlig far og skaberen af himmel og jord.

Trosbekendelsen er i ét og alt en provokerende hyldest til kærligheden og dermed til liv i overflod og frihed for hele Guds skabning, og samtidig er den ligesom Bibelen en hård og ligeså provokerende dom over 'systemers' og imperiers voldelige og økonomiske magtudøvelse og undertrykkelse af Guds mennesker. Dette bliver endnu tydeligere udviklet senere i trosbekendelsen.

Civilisationen

Et af verdens første bysamfund var Uruq, der opstod i landet mellem Eufrat og Tigris for omkring 6.000 år siden. Det byggede på tanken om, at man i fællesskab kunne nå mere end den enkelte, familien eller klanen kunne. Måske handlede det oprindeligt om en fælles indsats for overrisling eller en fælles indsats mod oversvømmelse, men givetvis også om en beskyttelse mod fjender udefra. Og det virkede. Man anslår, at omkring 30.000 mennesker levede sammen i Uruq. Men snart melder sig civilisationens skyggeside. Der går forbavsende få år, før vi møder den første konge og dermed det første klassesamfund. Det var fint nok med den fremadskridende specialisering i forskellige håndværk, skrive m.v., men såvel friheden som ligheden går tabt i det kongelige hierarki – og sådan har det vel

været mere eller mindre lige siden. Snart dukker også det først kendte imperium op, der strakte sig fra Den persiske Golf til Middelhavet. Det imperiale Babelstårn var en realitet med folkemord og nedslagtninger af enhver art til følge. Brodermordet. Magtbegæret. Den eskalerende vold. Det er måske ikke tilfældigt, at det var den fredløse Kains søn Hanok, der grundlagde den første by (1. Mos. 4,17). Jeg tror, det er denne blodige skyggeside ved civilisationen, der på et tidspunkt vender begejstringen for fællesskabets muligheder til længsel mod det førcivilisatoriske liv – men der er ingen vej tilbage. Porten til Paradis er bevogtet med flammesværd, for at det ikke skal være bare pjat. Og så melder civilisationskritikken sig. Der har selvfølgelig været oprør, og for kongerne var de indre fjender nok så farlige som de ydre, som det fremgår af deres gravskrifter. Men en væsentlig form for civilisationskritik giver sig udslag i opkomsten af de senere så store religioner, der tilsyneladende opstår nogenlunde samtidig i Mellemøsten, Indien og Kina imellem det 8. og det 2. århundrede før Kristus: Hinduismen, Buddhismen, Jainismen, Konfucianismen, Daoismen, Jødedommen, Parsismen, den græsk filosofi m.m. Den tyske psykiater og filosof Karl Jaspers (1883-1969) kaldte denne tid for axialperioden, der indvarsler en ny tid i menneskeheds historie, måske opstået under trykket fra mere og mere uudholdelige sociale forhold under de gamle imperier. Man kunne måske samle dette 'humanistiske' oprør i et enkelt fælles slagord, som antagelig stammer fra den kinesiske filosof Kungfutse (o. 551-479 f. Kr.): *Du skal opføre dig mod andre, som du vil, at de skal opføre sig mod dig.*

En af filosofierne i den nye bevægelse er typisk nok det, som inderne kalder *Ahimsa*, ikkevold. Især i Indien formuleres denne ahimsa, bl.a. gennem jainismen, der var Mahatma Gandhis forfædres religion. Man kan også sige, at den nye bevægelse for første gang lægger vægt på det enkelte menneske – individualismen ser dagens lys. Men dybest set tror jeg, bevægelsen udspringer af den civilisationskritik, der fremkom under tryk fra en mere og mere uudholdelig, kynisk, umenneskelig og hensynsløs civilisation, hvor de værste kræfter i mennesket havde fået frit løb blandt de 'guddommelige' herskere og tyranner.

De nye filosofier og religioner er netop advarsler til magtens mennesker imod at give disse kræfter frit spil – imod at gøre sig selv til uindskrænkede guder med ret til alt – imod at betragte mennesker alene som almue, undersætter eller som middel for deres egen vej til magten. Det er advarsler mod klasseskillingen i samfundet og mod de sociale uligheder. Advarsler mod krig som middel overhovedet. Vi kender det fra de gammeltestamentlige profeters hudfletning af diverse 'ugudelige' konger, der blot gjorde, hvad der passede dem.

En af de få, der lyttede til de nye tanker, var den indiske kejser, Ashoka (304-233 f.Kr.). Han havde erobret hele det indiske kontinent, da han pludselig har fået nok af vold og drab, og under indflydelse af Buddha skaber han faktisk et ikke-voldsrige i en menneskealder. Men ellers må man jo nok sige, at de nye tanker taler for døve øren – især hos konger og kejsere. Og det gør de for så vidt stadig. Nu med skræmmende effektivitet i kraft af en formidabel våbenteknologi. Atommagterne kan på et øjeblik udslutte alt liv på jorden 122 gange!

Det tabte paradys

Måske handler paradysmyten også om det. Det mener bl.a. John Dominic Crossan i bogen *'In Search of Paul'*,⁵⁵ hvor han prøver at åbne for en mere social forståelse af syndefaldet end den sædvanlige individuelle. Måske var det netop civilisationens opkomst, der var resultatet af at spise af kundskabens træ – den indlysende fornuftige civilisation med statsdannelse, hierarkier, riger og imperier, der kunne stå sig mod naturen og mod fjenderne og skabe tryghed for indbyggerne. Men spiser I af den, mister I

både Gud og livet. Da skal i for alvor dø! advarer skaberen forgæves. Man mistede så at sige sin menneskelige gudgivne uskyld i det frie og selvberørende liv i naturen, hvor alt kan ske, til fordel for den civilisation eller måske domesticering, der altså slet ikke var Guds mening med hans skaberværk. Eller var det?

Eva fik tæmmet Adam, og Adam lod sig alt for villigt domesticere, for 'milde kvinder, hvor har de magt', som Johannes V. Jensen hævder. Så kom brodermordet, hvor den frie hyrde dræbes af landmanden, der skal bruge al jorden til at dyrke korn, og som sidder tungt på sine tyve tønder land med sine afgrøder og sine stude og sin familie. Men friheden råber til Gud fra jorden. Det var ikke Guds mening med mennesket, at man alene skulle dyrke jorden frem for Gud, hvis man kan sige det på den måde. Guds mening med mennesket var frihed og harmoni med den natur, Gud havde skabt som rum for mennesket, men i stedet kom hele denne opstiltede og kunstige civilisation, som har præget vores verden lige siden. Babelstårnmyten advarer om, at intet synes umuligt for mennesker, der går sammen om projekter, men det var ikke Guds mening, så han skabte sprogforvirring for at hjælpe mennesker tilbage mod deres egentlige bestemmelse.

Hele tiden søger jødernes Gud at få folket på rette vej – dvs. at leve livet efter Guds mening: i frihed og uden frygt. Slavekårene i Egypten var i den forstand umenneskelige, fordi folket blev reduceret til middel for Faraos umættelige magtbegær. Derfor fører han folket i frihed og tilbyder dem frihedens pagt, hvor det vigtigste bud måske er buddet om sabbatten – kendemærket om noget på Gud og på Guds folk. Således Walter Brueggemann, der i sin bog '*Sabbath as Resistance*' fra 2014 trækker linjer fra slavetilværelsen i Egypten til vore dages stress og meningsløse jag efter mere forbrug.

I begyndelsen var friheden, og friheden var hos Gud, og friheden var Gud. Men så kom staten, og mennesket sagde farvel til friheden, og Gud blev til statens Gud, der skulle sikre civilisationen. Selv Gud blev domesticeret og fornuftig og boede nu i dertil indrettede templer og blev dyrket som en anden kejser. Og nu har civilisationen varet så længe, og vi er i den grad faldet til patten, at ingen længere stiller spørgsmål eller lytter til den frihed, der stadig råber til os fra jorden: Hvor er Abel, din bror?

Hvordan og hvorfor

Atomfysikeren Jens Martin Knudsen (1930-2005) sagde engang i et foredrag, at videnskaben nok med tiden kunne svare på spørgsmålet om *hvordan?* - men ikke på spørgsmålet *hvorfor?* Snart har vi afdækket, *hvordan* livet er blevet til gennem det såkaldte '*Big Bang*' og de mange milliarder års eksplosive udvikling af universet, relativitetsteorier og kvantemekanik, og det er utroligt spændende videnskabelige opdagelser, der fra begyndelsen af det 20. århundrede har rystet naturens ellers så sikre newtonske grund.

Men spørger man, *hvorfor* livet er blevet til, kan videnskaben næppe hjælpe os. Der må vi spørge vort eget hjerte og lytte til de gamles erfaringer og mystiske åbenbaringer. Bibelen siger: af kærlighed til livet og ikke mindst til mennesket skabte Gud alt. For menneskelivets skyld. Vi fik så at sige livet som ren og skær gave, givet betingelsesløst af glæde med befaling om at leve det. Og den gave kan man jo så tage imod med tillidsfuld, glædelig og forundret forventning, som børn og barnlige sjæle gør det. Man kan selvfølgelig også i mistro, angst og tvivl spørge til hensigten og formålet med det hele, sådan som mange gør som voksne, indtil vi måske på vores gamle dage bliver troende som spædbørn igen (Mark 10,15). Indtil vi kommer hjem så at sige, og det gør vi før eller senere – i hvert fald ifølge trosbekendelsen. Vi slipper ikke for spørgsmålene om livets mening – livets 'hvorfor?'. Vi slipper ikke for

ørkenvandringens og frihedens fortvivlelse, som måske er den egentlige årsag til såvel Bibel som bekendelse. Vi må ud, før vi kan komme hjem. Vi må (for)tvivle, før vi kan tro.

Den Gud, jeg tror på, er kærligheden selv, som Johannes skriver (1. Joh. 4,8), men kærligheden kan kun udfolde sig i frihed. Under tvang dør den. I gartnerhænder går den ud, som Poul Henningsen skriver om kærlighedens vilde blomst. Kærligheden er så at sige sit eget formål – den er kun underlagt sig selv – er sin egen skabende mening. Skabelsen har således intet andet formål end netop skabelse. Livets mening er på den måde livet selv. Umotiveret spontan livsudfoldelse, om man vil.

Og på Jesus Kristus,

hans enbårne søn, vor herre, som er undfanget ved Helligånden, født af jomfru Maria, pint under Pontius Pilatus, korsfæstet, død og begravet, nedfaret til dødsriget, på tredje dag opstanden fra de døde, opfaret til himmels, siddende ved Gud faders den almægtiges højre hånd, hvorfra han skal komme at dømme levende og døde.

Hvide Krist

Fra den universelle skabergud og far bevæger vi os nu ned på jorden, til Palæstina i begyndelsen af det første århundrede ifølge vor tidsregning – et konfliktramt lille land, der var besat af det romerske imperium. Her møder vi nemlig en af kilderne til vores viden om den Gud, vi tror på: en efter alt at dømme historisk jøde med det på den tid ganske almindelige navn Joshua eller på græsk Jesus.

Ja, vi bevæger os, og alligevel gør vi det ikke. Det hænger sammen med det trinitariske mysterium, at Jesus ikke blot er kilde til Gud – hans profet så at sige - men er Gud selv 'i Helligåndes enhed', som vi siger det så mystisk ved gudstjenesten. Sand Gud og sandt menneske hedder det dogmatisk om Jesu dobbelte natur. Det kommer frem i det lille 'og', som indleder afsnittet om Jesus. Min tro på Gud er min tro på Jesus, som når jeg siger: Jeg elsker solen *og* dens varme. Måske kunne man sige, at 'og' er lig 'altså' eller 'det vil sige'. Jeg tror på Gud, *altså* på Jesus Kristus, *altså* på Helligånden. Tanken er vel også den, at jeg tror på Gud fader, *fordi* jeg tror på hans søn Jesus Kristus. Jeg elsker solen, *fordi* den varmer mig og giver mig liv.

I mange grønlandske kirker har man som alterudsmykning fra gammel tid brugt en miniature gipsafstøbning af Bertel Thorvaldsens store Kristusfigur, der står i Københavns Domkirke. Også i Qeqertarsuaat, hvor jeg engang var præst. Det er som bekendt en meget berømt nyklassicistisk statue, hvor den opstandne Kristus står med let udbredte arme og tager imod, så at sige – på soklen står citatet fra Matthæusevangeliet: Kommer hid til mig... Skulpturen lyser af renhed. Kjortlens folder falder som håret i ulastelige bløde, smukke former. Sårmærkerne i hænder og fødder er kun ganske svagt og symbolsk antydte – og så har den naturligvis ingen farver. Det var netop den tids idealforestilling om renhed – det farveløse – det rene hvide. Man kan godt synes, det er lidt mærkeligt at netop den statue har fundet vej til de grønlandske kirker, for det er ellers ikke ligefrem nyklassicismen, der præger den grønlandske folkesjæl. Det ved enhver, der har set en grønlandsk kvinde i festdragt, som er et orgie af stærke farver – og det samme gælder for byer og bygder med de mange forskelligt farvede huse. Så noget kunne tyde på, at det er europæiske idealer, der har fundet vej til de grønlandske helligsteder.

Nu var man ret selvbevidste i Qeqertarsuaat, og derfor gik det, som det måtte gå. Kristian Berglund, den gamle altmuligkunstner, tog en dag figuren med hjem og malede den med hud og hår og øjne og klæder i de herligste farver – til almindelig anerkendelse fra bygdens side. Vel ikke helt i overensstemmelse med statuens ånd – men nok med grønlændernes – og ikke mindst med Kristian Berglunds – han var et meget smukt menneske. Og således stod statuen, da jeg kom derop som ung, nyudklækket præst.

Jeg kendte jo mine klassikere og vidste hjemmefra, at det var en uhyrlighed at farvelægge Thorvaldsens Kristus. Så da malingen efterhånden alligevel var ved at skalle af – et par fingre manglede der også – så besluttede jeg efter nogen tid, at jeg ville restaurere figuren, hvilket betød, at al malingen omhyggeligt blev fjernet og de manglende fingre erstattet med modelérvoks fingre. Og så malede jeg

den selvfølgelig helt hvid, som sig hør og bør. Jeg var egentlig ret stolt over mit værk, selv om anerkendelsen fra bygdens side ikke var overvældende. Men jeg følte, jeg havde gjort min pligt. Ren og hvid stod Kristus igen på sin plads på alteret og var, som han skulle være. Og så var det alligevel helt forkert.

Nyere forskning har vist, at de klassiske figurer fra oldtiden, som var forbilleder for nyklassicismens idealer, oprindeligt slet ikke var hvide. Tværtimod. De strålede af farver. På flere museer – bl.a. Glyptoteket i København - har man i dag rekonstrueret nogle af de gamle klassiske skulpturer fra oldtiden med de originale farver – de farver, man i den nyklassicistiske tid ikke havde kunnet forestille sig, simpelt hen fordi de var slidt væk gennem århundrederne i jorden. Men de er der, og ved hjælp af moderne teknik kan de afsløres – og hvilke farver! Det er som en åbenbaring at se de gamle, hvide kendte statuer fra antikken iført de oprindelige, vidunderlige, hæmningsløse farver, der pludselig giver dem liv efter mere end 2000 års dødlignende tilstand.

Det er disse strålende farver, som genfindes rundt omkring i verden i alle de kulturer, som europæerne engang kaldte primitive – og for øvrigt også i vores egen middelalder. Jellingstenen og rigtig mange af de gamle døbefonte, som i dag står grå og kedelige, var udstyret med særdeles farverige ornamenter, ligesom kirkernes indre ofte var et orgie af farver. Men de stærke farver forsvandt og blev for de dannede og oplyste europæere udtryk for vulgær primitivitet i forhold til det europæiske renhedsideal, som vi alle har lært at beundre, og som præger vores livsforståelse ind i det inderste lønkammer af vores europæiske folkesjæl. Og det er ikke spor underligt, at vi kalder os selv for 'hvide' - selv om vi med Steve Bikos ord jo rent faktisk er lyserøde - og resten af verdens befolkning for farvede, og det sidste er bestemt ikke ment som nogen hædersbetegnelse. Lige indtil Kristian Berglund, som den lille dreng i H.C. Andersens eventyr om kejserens nye klæder udbrød om Thorvaldsens Kristus: Han har jo ingenting på! Og så gav han ham farver til stor forargelse for de dannede europæere – og for den unge danske præst, som fuldstændig havde glemt, at han ikke var kommet til Grønland for at belære, men for selv at blive belært om livet.

Denne lille fortælling fra det virkelige liv illustrerer måske meget godt mit forhold til den Kristus, der for mig altid har stået på en piedestal i sin lysende renhed som en vældig autoritet i mit af kristendom gennemsyrede liv – lige indtil nogen afslørede alle farverne. Det er som en forvandling af vand til vin, hver gang jeg får afsløret hele det strålende farvespil, der gemmer sig under den hvide og lysende og ikke mindst så urørlige og ophøjede renhed. Først da bliver Kristus i virkeligheden *min* Jesus, som de gamle pietister kunne sige det, der på sin egen dybt provokerende, poetiske måde udtrykker sin kærlighed til livets umådelige mysterium – sin kærlighed til mennesker i alle farver.

Kristus

Det første, jeg bekender er, at Jesus er *kristos* (det græske ord for det hebraiske *messias*) – det vil sige 'den salvede konge' i henhold til gammel jødisk skik med at salve kongen med olie ved hans indvielse (f.eks. den vise Samuels salvning af sagnkongen David i 1. Sam. 16,13). Oprindeligt blev nydøbte medlemmer af menigheden salvet med olie som tegn på deres nye kongeværdighed.

Der var på Jesu tid, som historikerne kalder senjødedommen, en forståelig forventning og længsel i befolkningen efter Guds snarlige indgriben i form af en ny konge i stil med den navnkundige kong David fra o. år 1000 f.Kr. Han skulle kaste fjenderne ud af landet og genskabe frihed og værdighed

for folket, og mange messiasser og profeter trådte frem og forkyndte de sidste tider – f.eks. Judas Galilæeren, der kaldte til oprør mod romerne - og vel også Johannes Døber.

Når man ser på, hvordan dette projekt så helt og aldeles mislykkedes for Jesus, kan man godt undre sig over denne og de andre hæderstitler (Herre, Verdens Frelser, Davids Søn, Guds Søn osv.), men det hænger sammen med den fuldkomne omvurdering af alle de normale værdier i datidens (og nutidens) samfund. Her var magt og sejr afgørende kriterier for, om livet lykkedes med spyd og fallos som de dominerende (mandlige) symboler, mens barmhjertighed, åbenhed og ikke mindst ikkevold ansås for uværdige, kvindagtige og ødelæggende for livet, hvilket vel også i dag lyder bekendt. Det er stadigvæk løver og ørne, der pryder de fleste våbenskjolde – sjældent æsler.

Når Jesus, som må siges at være en nederlagets mand om nogen, på denne måde ophøjes med alle sejrherrenes kejserlige titler, er det selvfølgelig kun for at vende op og ned på den gængse norm og ikke – slet ikke – for at tilskrive Jesus imperiale eller royale magtattributter. Jesus er alt andet end kejser og konge i normal, verdslig betydning. Dér er han en korsfæstet kriminel – en mislykket mand. Men som vi skal se, er han det i høj grad i Guds øjne. Det er en klar underkendelse af verdensmagtens menneskesyn og idealdannelse, som vi kender den, og samtidig en fuldkommen ophøjelse af den sårbare og magtesløse gudmenneskelighed. Ikke så

underligt, at den romerske elite – bl.a. repræsenteret af den græske filosof Kelsos, der levede i slutningen af det 1. årh. e.Kr. – kun havde foragt tilovers for den fremspirende kristendom, der tilsyneladende dyrkede en henrettet folkeprædikant fremfor den højeste Gud. Han anså kristendommen som et pøbelfænomen, der gjorde vold mod alt, hvad normale mennesker forstod ved visdom og sandhed. Så hvem er den virkelige og sande konge og kejser? Denne omvurdering fortsætter i det følgende.

Guds søn

Nu påstår vi nemlig, at *Jesus* er Guds enbårne søn – underforstået: *ikke* kongen og *ikke* kejseren, som de ellers hævdede. Hermed underkendes verdensmagtens (statens) krav på guddommelig orden og anerkendelse. Kongen er altså ikke, som han hævder, konge af Guds nåde og heller ikke, som Paulus (Rom. 13,1) - og med ham Luther - hævdede, indsat af Gud. De smykker sig med lånte fjer, for den ære tilhører alene Jesus, og det er noget ganske andet. Den Jesus menneskesøn, som netop verdensmagten forkastede, torturerede og dræbte. Guds inkarnerede nederlag.

Det er underligt at tænke på, hvordan denne afmagtens og nederlagets revolutionære, ikkevoldelige bevægelse i løbet af relativt kort tid og ikke mindst i kraft af kejser Konstantins politiske snilde allerede i 300-tallet kunne blive garant for kejser- og kongemagten med alt, hvad den indebærer. Helt op til vore dage, hvor kristendommen for mange er blevet synonym med borgerlighedens kongetro og nationale konservatisme, og hvor stort set enhver revolutionær humanistisk bevægelse – selv ophævelse af slaveriet, kvinders ligeberettigelse og vel også indførelsen af demokratiet - foregik under stor modstand fra de etablerede statskirkers side. Man kan vel roligt sige, at kirken faldt for den fristelse, Jesus advarer imod i Fadervor, og som han selv modstod i sit møde med Djævelen (se Matt. 4,1-11) – fristelsen til at tage magten og dermed gøre kirken som sådan mere guddommelig end det enkelte menneske. Og det er jo netop, hvad der er så fristende - ja, nærmest indlysende: at gøre fællesskabet til Gud frem for det enkelte menneske – at sætte fællesskabets tarv over det enkelte menneskes tarv og dermed også sortere de mennesker fra, der ikke vil dét. Det er vel en grundpille i ethvert samfund – også i de religiøse fællesskaber, som ikke har holdt sig tilbage, når det gjaldt om at sortere 'de for-

kerte' fra – herunder kirken, der vel nærmest er gået foran, når det gjaldt udspekuleret tortur og udyddelse af mennesker, der ikke ville indordne sig bl.a. under trosbekendelsen – ironisk nok.

Man kan selvfølgelig også opfatte titlen 'Guds søn' som et udtryk for nærhed og lighed – på samme måde, som når Jesus kalder Gud for *Abba*, far. Det er Gud, vi ser i og gennem fortællingerne om Jesus. Jesus udfolder i kærlighed og troskab, men også i oprør og lidenskab Guds mening med et menneskes liv.

Enbåren?

Man skal passe på med det gamle ord: 'enbåren', der er en oversættelse af det latinske *unicum* og på dansk vel nærmest har overlevet udelukkende i trosbekendelsen og Bibelen. Man kan opfatte det i betydningen 'eneste', men det kommer nemt til at signalere, at Gud, himlens og jordens skaber, *kun* kan opfattes gennem Kristus – altså at *kun* kristendommen giver adgang til den guddommelige sandhed, hvilket forekommer både respektløst og arrogant i vores globaliserede landsby og slet ikke i pagt med Jesu egen altinkluderende forkyndelse. Det er imidlertid ikke den eneste mulige oversættelse, idet der også kan ligge en værdibetegnelse i ordet i retning af 'inderligt elskede'. Således omtales Abrahams søn Isak som enbåren og elsket, om end han ikke var den eneste søn (1. Mos. 22,2; Hebr. 11,17). Abrahams ældste søn, Ismael anses i Islam for at være stamfar til araberne.

Denne opfattelse af ordet harmonerer også med evangeliernes beretninger om Guds ord over Jesus ved hans dåb og ved den mystiske oplevelse på bjerget: Dette er min *elskede* søn... (Mark. 1,11 og 9,7). Det harmonerer også bedre med Johannes' og Paulus' billede af alle troende mennesker som Guds børn og arvinger – og Kristi *medarvinger*, som Paulus siger. Efter min mening kan kristendommen umuligt forkynde nogen form for eksklusivitet – altså heller ikke i den betydning, at *kun* Jesus er Guds søn og kristendommen dermed den eneste sandhed. Så her kunne man måske foreslå en ændring af den danske oversættelse fra 'enbåren' til 'elskede'?

Det betyder selvsagt ikke, at jeg tror på hvad som helst, for det er og bliver Jesus Kristus, der er min herre og min Gud, så at sige, og dermed ligger jeg ikke under for nogen anden magt i form af konger og kejsere, herremænd og ledere af enhver art – heller ikke religiøse autoriteter. Jeg vil aldrig kunne adlyde nogen – selv ikke mine forældre, hvis jeg dermed svigter min tro på den Gud, som er åbenbarret i Kristus Jesus. De såkaldte martyrer (blodvidner), dele af kirken dyrker, er netop mennesker, der holdt fast i deres tro og som konsekvens heraf blev dræbt af verdensmagten.⁵⁶ At det kristne evangelium er universelt og taler til alle menneskers inderste længsel, betyder på ingen måde, at det også er unikt og enestående i hele verden. Sådant en anmassende form for eksklusivitet er jeg i hvert fald helst fri for, og de blodspor, den har sat og sætter sig i historien, taler for sig selv.

Guds rige

Det fællesskab, Jesus kalder Guds rige, er et menneskeligt – og man kan vel godt sige anarkistisk - fællesskab, et fællesskab uden ledere – i hvert fald ikke andre end Guds egen ledelse i form af sit levende nærvær med sit ord og sin ånd. Et fællesskab, der aldrig ville kunne ofre eller undertrykke et eneste menneske til fordel for helheden eller for den sags skyld 'den økonomiske nødvendighed'.

Anarki er ikke uden videre det samme som kaos, som mange vil hævde, men er også en politisk/filosofisk retning, der betoner det enkelte menneskes frihed fra statslige og økonomiske autoriteter. Anarkismen havde som så mange andre frihedsbevægelser sin storhedstid i 1800-tallet med navne

som Joseph-Pierre Proudhon (1809-1865), Mikhail Bakunin (1814-1876) og Pjotr Krapotkin (1842-1921) som de førende teoretikere, men også Lev Tolstoj (1828-1910) må nævnes som en klar repræsentant for en ikkevoldelig anarkisme, der netop bygger på Jesu lære – især bjergprædikenen. Tolstoj opstiller fem leveregler eller bud fra bjergprædikenen, der skal tages absolut bogstaveligt:

Du må aldrig bruge vold – ej heller tale ondt eller nedsættende om eller til dine medmennesker.

Du må ikke lade dig skille fra din bustru, for det fører til begær og undertrykkelse.

Du må ikke aflægge ed til nogen eller noget – heller ikke til staten eller hæren. Du må ikke anerkende en status som undersåt eller underordnet under nogen statslig eller privat magt eller myndighed.

Du må ikke sætte dig imod det onde, men du skal gengælde ondt med godt. Derfor må du heller ikke domme eller fordømme mennesker – hverken privat eller offentligt.

Du skal elske - ikke blot dit eget folk og land eller dine nærmeste, men alle mennesker – også folkets såkaldte fjender. Du må altså ikke gøre forskel på mennesker.

Anarkismen bunder selvfølgelig i et andet og noget mere positivt menneskesyn end det, vi kender fra opdragelse, stat og kirke. Martin Luther kaldte det ligeud 'sværmerisk', og det var ikke venligt ment. Hans kamp mod de såkaldte 'gendøbere', der også praktiserede en form for anarkisme, er legendarisk og en grundpille i den luthersk-evangeliske (vores) kirkelige og samfundsmæssige selvforståelse. Men jeg synes, det er svært at komme udenom, at det netop er dette anarkistiske menneske- og samfundssyn, der gang på gang udtrykkes i evangeliernes fortællinger om og af Jesus. Tænk på lignelsen om den gode hyrde, der forlader de 99 får af hensyn til det ene, der er blevet væk eller hans manende ord om, hvordan det ikke skal være blandt disciplene som det er i magtens verden – '*den, der vil være jeres leder, skal være alles træl*'. Jesus nedbrød virkelig både templet og kongepaladset – religionen og klasse-samfundet.

Man kan diskutere, om det er blåøjet, naivt, urealiserbart og om det overhovedet er opstillet som eksempel til efterfølgelse – sådan som man diskuterer bjergprædikenen om den ubetingede kærlighed, men man kommer ikke udenom, at det synes at være Jesu lære. I en verden, hvor kapitalismen, liberalismen og markedskræfternes frie spil synes at gå deres sejrsgang over verden med alt, hvad det indebærer af ulighed, grådighed og økologiske katastrofer, var det måske en god ide at lytte til de protester mod marginalisering af 'en af disse mine mindste små' mennesker, der toner så klart gennem evangeliene. Selv om bevægelsernes tid synes omme, og selv om de økonomiske strukturer aldrig synes at have haft den samme bevågenhed i kirken, som de har i evangeliene.

Hvis jeg siger, at jeg tror på Jesus Kristus, som vi kender fra især Det nye Testaments skrifter og Thomasevangeliet, siger jeg vel dermed også, at jeg tror på det, han kalder Guds rige – dvs. et anderledes fællesskab end det, vi kender fra verdens normale liv. Sådan som det ifølge Apostlenes Gerninger (2,42ff) også blev praktiseret af den ældste menighed. Og så melder spørgsmålet sig igen, om dette rige så at sige ændrer mit forhold til verdens almindelige riger? Bliver mit liv som kristen anderledes end ikke-kristnes liv?

Mange vil hertil svare nej. Man vil som nævnt anse Guds rige for at være en forventet fremtidsvision – bl.a. ud fra de apokalyptiske afsnit i evangeliene (Mark 13 par.) og Johannes' Åbenbaring eller fra Paulus breve (f.eks. 1. Tess. 4,16f), eller man vil citere Jesus for at have sagt, at hans rige ikke er af denne verden (i samtalen med Pilatus Joh. 18,36), eller at man skal give Gud, hvad der er Guds og

kejseren, hvad der er kejserens, og derfor vil man opfatte Guds rige alene som et åndeligt rige, som ikke bør sammenblandes med de verdslige riger.

De to riger

Berømt og almindeligt anerkendt er her til lands Martin Luthers såkaldte toregimentelære om det åndelige og det verdslige rige, hvor Gud hersker i det åndelige rige gennem sine nådemidler (dåb, nadver, bod, forkyndelse osv.) i kirken og i det verdslige rige gennem lovene og fyrsten, som man som kristen bør adlyde, netop fordi de er indsat af Gud, og så selvfølgelig også fordi de ikke bærer sværdet for sjov. Måske også fordi Paulus siger det (Rom. 13,1-7).⁵⁷

Toregimentelæren har sit udspring i Luthers afgørende opfattelse af retfærdiggørelsen – hans opgør med den såkaldte gerningsretfærdighed. Mennesket retfærdiggøres ikke ved hjælp af nok så gode gerninger, men alene gennem tro på Gud – altså af Guds nåde. Det var Luthers 'mageløse opdagelse' efter at han som den utrættelige og overivrige munk havde prøvet at opnå Guds frelse fra synden, indtil han bl.a. gennem læsning af Romerbrevet (f.eks. 1,16 og 3,27) pludselig indså, at det var forgæves. Mennesket kan på ingen måde frelse sig selv. Det kan kun Guds forbarrende og forsonende nåde gennem Kristus. Så ethvert menneskeligt forsøg på at skabe Guds rige på jorden eller i det hele taget efterligne Kristus er på forhånd dømt til at mislykkes. Kristus kom altså ikke til jorden for at lære mennesker at leve på den rette måde, men alene for at frelse den syndige menneskehed, som kun havde ét at gøre, nemlig at gå i kirke og tro på evangeliet og dåbens og nadverens frelse, for 'troen kommer af det, der høres' (Rom. 10,17). Og så eller passe sin dont i kald og stand og som sagt adlyde øvrigheden.⁵⁸

Men den lutherske holdning kommer klart til udtryk i dag med tanken om, at religion ikke har noget at gøre i det offentlige – dvs. politiske - rum. Man forstår godt denne tanke, der vel bl.a. udspringer af de meget dårlige erfaringer, man har med religiøs fundamentalisme og fanatisme, der vil ændre demokratiske og forholdsvis frie samfund til middelalderlige kalifater eller årtusindgamle davidsriger, eller som vil føre væbnede korstog mod de vantro. Men spørgsmålet er, om det overhovedet kan lade sig gøre med sådan en adskillelse. Kan politik og religion som sådan stå alene i hver sit rum?

Med al respekt tror jeg ikke, Luthers toregimentelære holder overfor virkeligheden i dag. Hvordan skulle man f.eks. som kristen kunne indrette et samfund politisk med privilegier, forskelsbehandling og undertrykkelse, når nu menneskelig ligeværdighed var et kernepunkt i Jesu forkyndelse? Eller omvendt, hvordan skulle man som fundamentalistisk indstillet muslim politisk kunne gå ind for et samfund, der ligestiller mænd og kvinder, når nu den sharialov, man tror på, siger noget andet? Hvordan skulle man som ortodoks jøde kunne gå ind for palæstinenserens ligeberettigelse, når Bibelen nu befaler én at oprette en ren(t) jødisk stat? Til daglig er jeg politiker – om søndagen er jeg kristen – eller hvad?

Toregimentelæren holder vel kun, så længe der er en eller anden overensstemmelse mellem det politiske liv og det, man tror på. I hvert fald i det demokratiske samfund, som var ukendt for Luther og hans samtid. I dag er vi alle ikke blot præster, men også fyrster med indflydelse på samfundets udvikling, og jeg stemmer altså på det politiske parti, der kommer tættest på mit kristne menneskesyn (hvilket ikke behøver at være kristne partier af navn, der ofte blot kalder deres kongetro konservatisme for kristendom). Det kan ikke være anderledes. Jeg kan jo ikke med den ene hånd gøre ét og med den anden det modsatte uden at komme i splid med mig selv. Måske er det i virkeligheden *de andres* religi-

on, man ikke vil have indblandet i det offentlige rum, fordi ens egen allerede er der. Eller måske er ens egen tro så vattet og intetsigende, så den i virkeligheden ikke betyder andet end lidt privat ceremoniel fernis på tilværelsen. Og hvad i alverden skulle den fernis i det offentlige rum?

'Den, der ikke er med mig, er imod mig, og den, der ikke samler med mig, spreder', råber Jesus harmdirrende lidenskabeligt på vej til sit kors (Matt. 12,30), men det gælder altså kun om søndagen? Eller kun i det private rum? Ud fra den holdning forstår man måske det besynderlige, men ikke desto mindre alment vedtagne dogme om, at præster ikke må befatte sig med politik fra prædikestolen. I hvert fald ikke en politik, der går imod den herskende konservative og traditionalistiske samfundsorden omkring Gud, konge og fædreland. Men for mig er det, Jesus kalder Guds rige, en særdeles nærværende realitet, som mennesker og dermed også samfund kan fremme eller hæmme i forhold til Jesu forkyndelse og forbillede. Jeg forventer ikke, at Guds rige skal dukke op ud af det blå som en eller anden herlig eller skræmmende genkomst, men jeg forventer af mig selv (og vel også af min kirke), at vi som bekendende, døbte og gudstjenestefejrende kristne påtager os et medansvar for at fremme det, vi tror på som det sande fællesskab mellem mennesker. Det, som ifølge evangeliet er Guds mening. Det kan vi ikke overlade til andre eller for den sags skyld til Gud. Det være sig i det små – i mit forhold til min næste – men det være sig så sandelig også i det store – i mit politiske engagement som medlem af et demokratisk samfund og en globaliseret verden. Andet ville være utroværdigt.

Hvis nogen vil følge efter mig, skal han fornægte sig selv og tage sit kors op og følge mig. Den, der vil frelse sit liv, skal miste det; men den, der mister sit liv på grund af mig, skal finde det. (Matt. 16,24f). Jeg kan som sagt ikke påstå, at jeg som Jesus selv og mange andre opfylder den forventning til fulde. Dertil har jeg indtil videre haft mit gode liv for kært, og den dom må jeg som den rige rådsherre i fortællingen (Luk. 18,18-23) leve med. Men jeg kan ikke leve med at fjerne forventningen ved at gøre min tro politisk tandløs og samtidig påstå, at det er just det fine ved den.

'Jesus Kristus er Herre'. Sådan lyder den måske allerældste kristne bekendelse. Den findes som afslutning på den gamle Kristushymne, citeret af Paulus i hans brev til filipperne (2,11ff). Den begynder i øvrigt: *Lad det samme sind være i jer, som var i Kristus...* Men det betyder, så vidt jeg kan se, at mit liv ikke er bestemt af mit samfund og dets idealer, menneskesyn, love og regler, men er bestemt af den Jesus, jeg kalder min Kristus og Herre, og dermed af såvel hans liv som hans lære. Jeg mener ikke, at Jesus gik i døden for mig og slet ikke i stedet for mig. Jesus måtte gå korsets vej til ende, fordi hans lidenskab og kærlighed tvang ham, og dermed bliver hans liv et forbillede for mig. Men det gør hans protest og ikkevoldelige kamp mod de undertrykkende systemer i imperium og tempel, samfund og religion også, og når jeg skal vælge mellem samfund og Kristus, så må jeg vælge Kristus – f.eks. i de tilfælde hvor samfundet forlanger min voldelige indsats mod dets ydre eller indre 'fjender'. Og som *hans* præst burde jeg uophørlig forkynde ikkevold i stedet for at sanktionere eller stiltiende acceptere den statsautoriserede vold. Også selv om det måske ville koste mig min gode stilling i statens tjeneste. Også her er mine svigt åbenbare. Men jeg burde! Alternativet er at forlade Kristus eller opgive bekendelsen, fordi den er uopfyldelig, men det er ikke en mulighed at tillempe den, så den sanktionerer samfundets vold, eller så den passer til min egen vattethed.

'For hvis du med din mund bekender, at Jesus er Herre, og i dit hjerte tror, at Gud har oprejst ham fra de døde, skal du frelses. For med hjertet tror man til retfærdighed, med munden bekender man til frelse'. Sådan skriver Paulus til romerne (10,9-10). Retfærdig bliver jeg ikke ved at holde denne eller hin lov, men ved at tro på den korsfæstede Jesus som herre, og ved at bekende min tro bliver jeg fri. I den forstand hører troen uløseligt sammen med bekendelsen, som Jesus siger ifølge Matthæus (10,27): *'Hvad jeg siger jer i mørket,*

skal I tale i lyset, og hvad der hviskes jer i øret, skal I prædike fra tagene. Guds riges hemmeligheder skal forkyndes og bekendes i ord og handling.

Lidenskab og smålighed

Jeg besøgte for ikke så længe siden Husby kirke på Nordvestfyn, der engang var slotskirke for Wedellsborg, og hvor jeg selv var præst gennem tyve år. Det var en tilfældig – måske lidt nostalgisk indskydelse, der fik mig til at gå ind og sætte mig på en af kirkebænkene. Der var ingen andre derinde end de døde grever og baroner, som var stedt til hvile i sidekapellerne. Jeg mindedes gamle dage – de mange gudstjenester, bryllupper og begravelser, og jeg mindedes, hvordan jeg ved en tidligere lejlighed også havde siddet sådan alene i kirken og betragtet den fine gamle altertavle.

Jeg var gået hen til kirken ikke så længe efter, at jeg var kommet til sognet, for at kigge nærmere på de smukke gamle billedskærerarbejder på Claus Bergs fine altertavle der stammede fra begyndelsen af 1500-tallet. Jeg havde i den anledning fået fat i nationalmuseets gamle fotografier af altertavlen, og kiggede først nærmere på lidelseshistorien. Der manglede noget. Hvor var stangen med eddikesvampen, som rækkes op til den korsfæstede Kristus? Så havde jeg lånt en stige af graveren og kravlede helt op til altertavlen - og dér lå den på den øverste hylde imellem Hieronymus og Augustin. Gud véd, hvor længe, den har ligget der, tænkte jeg, mens jeg satte den på plads, og en underlig tanke strejfede mig: at nu var det mig, der rakte den sure eddike op til min korsfæstede frelser...

Jeg havde kigget på apostlene: Der stod Peter med kirkens nøgle, selv om den var knækket. Der var Filip og Andreas med sit Andreaskors og dér den vantro Thomas med vinklen i hånden. Dér var Jakob den Ældre, rejseklædt med muslingen i turbanen og Jakob den yngre med sin stav. Dér stod Judas med pungen i hånden. Underligt, at han var med. Jeg fandt Bartholomæus' sav og gav ham den i hånden igen.

Forneden stod de forgyldte kvinder: Maria, Anna, Barbara, Kristina. Skytshelgener for søfarende, soldater og andet godtfolk. Jeg havde fotograferet det hele på kryds og tværs og var svært godt tilfreds med mine opdagelser og mine optagelser, da jeg pludselig fik den underligste fornemmelse af, at de alle sammen stod og stirrede på mig med stor undren:

- Og hvem er så han dér med stigen og fotografiapparatet? Sært som han har glemt, at han befinder sig på et helligt sted, hvor mennesker er kommet i århundreder - ikke for at registrere og fotografere - ikke for at finde ud af os eller af vores Herre - men for at søge ind til os i en fast tro på, at vi er dem nær i deres bekymring og deres sorg - at vi ser på dem og beder for dem. Han er da vel ikke... han kan da umuligt være...

Så måtte jeg ligeså stille fjerne stigen og gemme mit kamera under en bänk, og så satte jeg mig ned i kirkens kølige stilhed og lod disse gamle figurer gennemskue mig, mens de fortalte deres historier - alle disse fortællinger om en svunden tid - om helgener og martyrer og præster og teologer - om mod og om lidenskabelig kærlighed til evangeliet og til den korsfæstede Herre, de stod omkring - ham, de levede for, kæmpede for og døde for - de fleste af dem halshugget - gjort tavse af verdensmagten.

Dér havde de stået dengang i Husby Kirke og talt og levet og set på den unge præst, der lige var kommet til sognet. Og de stod der endnu på samme sted, og de så ned på den aldrende provst emeritus, som var vendt tilbage til sin ungdoms kirke, og som blev sært bevæget ved gensynet med det alt sammen, og de spurgte ham interesseret om hans liv - om det, han levede for - om det, han elskede - om det, han kunne dø for - og han måtte slå blikket ned og kunne jo ikke svare disse mænd og kvinder noget, der forslog.

Det er den alvor, jeg må leve og arbejde med. Ikke blot med trosbekendelsens alvor, men med min åbenbare og daglige fornægtelse af min inderste og højtbesungne tro på livets og kærlighedens Gud til fordel for tryghed, anseelse, gode kår, fred og pension i nåde. Kampen mellem mit selvhævdende, frygtbaserede, dekorerede ego og så mit guddommelige nøgne selv.

Måske er det denne bitre erfaring, der har givet anledning til evangeliernes befriende legende om apostlen Peters fornægtelse, hvor selv Peter, den nærmeste (og senere ledende) discipel, netop undsiger sin inderligste tro (Mark. 14,66-72). Evangeliet åbner på sin egen måde for den dybe menneskelige erfaring af kløften mellem lidenskabelige ord, højtidelige løfter, hjertelig tilslutning og småligt beregnende handling. Peter ville ikke være Jesus bekendt, dengang han benægtede, at han kendte ham – endda efter selv at have bekendt Jesus som Kristus, den levende Guds søn (Mark. 8,29). Til gengæld ville Jesus godt være Peter bekendt alligevel (Joh. 21,15ff), måske fordi den bedste kvalifikation som menneske ikke er at kunne eller ville, men at kende sig selv. At kende sig selv er forudsætningen for at kunne modtage og give kærlighed. At erkende sin egen menneskelige magtesløshed overfor de indre kræfter, der driver deres spil med os som Karen Blixens rovfisk, der svømmer rundt i vore sjæles sorte dybhav. At have oplevet at miste sig selv i forhold til alt, hvad man troede på og elskede – ja, det er måske den allerbedste anbefaling, man kan få til livet.

Det er vel det, som er det glædelige budskab i hvert fald for dem, der kun kender sig selv alt for godt. De fortvivlede, de magtesløse, de udstødte og uværdige i samfundets og ikke mindst i ens egne retfærdige øjne – de dømte og fordømte. At vores egen elendighed tværtimod at diskvalificere os til livet, kvalificerer os og er med til at gøre os til hele – det vil sige elskende - mennesker. Jeg kan ikke se andet, end at det må være en pointe i evangeliernes beskrivelse af Jesus og hans forkyndelse af frihed til arme mennesker. For Gud er ikke kun Gud for de rette troende eller bekendende. Gud tror på sit skaberværk og favner det slet og ret – sådan som det er. Gud skabte mennesket og så, at det var godt (1. Mos.1,31). Eller som evangeliet siger det: Gud lader jo sin sol skinne på onde og gode og sin regn falde på retfærdige og uretfærdige (Matt. 5,45). Det var toldereren, der gik retfærdiggjort hjem fra templet – ikke farisæeren (Luk. 18,9-14).

Og selv kørte jeg også trods alt retfærdiggjort hjem fra Husby kirke. Det er denne særegne og i fornuftens og rimelighedens øjne ganske aparte omvurdering af alle værdier, der til stadighed forbavser og fortryller mig ved evangeliet.

Undfanget af Helligånden

Tænk at blive så begejstret, så der ligefrem kommer et barn ud af det. Begejstring betyder ordret oversat beåndet, og det var jo ifølge fortællingen det, der skete: at Gud selv så at sige åndede på Maria, så hun blev forandret – ja, rent konkret blev med barn. For at blive begejstret kræves der et par ting. Man skal være lydhør – dvs. man skal kunne vende sig om efter lyden – man kunne også kalde det opmærksomhed mod livet, så man ikke bare er opmærksom på sig selv. Og man skal være åben for denne forandringens mulighed. Opmærksomhed og åbenhed – det er vel i virkeligheden det, vi kalder tro. Tro på livets forunderlighed – tro på og måske længsel efter overraskelsens uanede mulighed.

Evangelisterne fortæller med begejstring om, hvordan denne oprindelige tro på livet engang vendte tilbage til en dybt skuffet, mørk og bitter verden – en verden fuld af undertrykkelse, fattigdom og dyb

elendighed på stort set alle områder i livet – en verden, hvor de få rige udnyttede de mange fattige, og hvor de undertrykte i almindelighed havde opgivet ævred, fordi volden herskede uindskrænket. De onde lo og de gode græd. Og så er det midt i dette mørke, lyset og livet vender tilbage med tro og håb og kærlighed.

'Undfanget' er et gammelt dansk ord for avlet. Et smukt ord, der har med modtagelse at gøre. *Conceptus* på latin. Modtaget – eller måske endnu bedre indoptaget - fra Helligånden. Fortællingen bag undfangelsen er en smuk legende om en ganske almindelig ung jødisk pige i Palæstina, der får besøg af englen Gabriel, som bebuder, at hun er udvalgt til at føde Guds søn (Luk. 1,26-38). Det, der bl.a. gør Maria til en heltinde i fortællingen er, at hun siger ja på trods af al skam og skændsel – ja, måske ligefrem udstødelse af fællesskabet: Barn udenfor ægteskab, utroskab mod den forlovede osv. (Josef overvejede at forlade hende i stilhed). At hun så at sige frivilligt opgiver sit gode rygte og respektable liv til fordel for en ukendt fremtid, hvor adskillige 'sværd' kommer til at gennembore hendes stakkels moderhjerte, som den gamle Simeon forudsagde – bl.a. Jesu egen fornægtelse af sin mor (Mark. 3,31-35). Maria bliver derved et forbillede på lidenskabelig modtagelighed. Dette at turde og ville åbne sig for Guds liv, og dermed give afkald på verdens liv og ære. Som Kingo og Grundtvig synger:

*O Herre Jesus, lad din Ånd
mig kraftig overskygge,
bered mit hjerte ved din hånd,
at du deri kan bygge,
at også jeg kan åndelig
undfange dig
og aldrig fra dig rykke!*⁹

Måske kunne man i den ånd opfatte enhver gudstjeneste som en bebudelse. Ifølge Bibelen blev Jesus ikke blot som Adam i sin tid indblæst med Guds ånd; han blev født af ånd – undfanget ved Helligånden – i den grad fortolkede man Jesus som ganske særligt guddommelig, samtidig med, at han skildres som et ganske almindeligt lidenskabeligt, lidende og dødeligt menneske – født under åben himmel af en enlig mor på en mark.

Den inkarnerede treenighed

Et af de mest omdiskuterede, men også mest centrale kristne dogmer er dogmet – eller måske rettere mysteriet - om treenigheden. Trosbekendelsen er således opbygget trinitarisk, ligesom megen anden kirkelig liturgi er det – dvs. ud fra den opfattelse, at Gud som sådan er udefinerlig og uudgrundelig for mennesker, men at vi gennem jøden Jesus, som de kaldte Kristus, og i kraft af Helligånden kan få et unikt indblik i den universelle Guds væsen og dermed i meningen med vores menneskeliv. Det, som vi i vores kultur kalder Gud, er for mig den mening med livet, alle mennesker længes efter, og min tro på Gud er bl.a. hjertets tillid til, at min længsel også bliver opfyldt – at jeg vil opleve mig selv og alle andre mennesker som indpodet i den dybe, hjemlige sammenhæng, vi kalder Gud.

Fortællingen om Jesus er formidlet til os gennem den jødiske Bibels ord, men hvis ord skal skabe liv og begejstre, må de gøres levende, og det er det, man kalder Helligåndens værk. Sagt på en anden måde: Det, vi her hos os ved om Gud – og dermed om os selv - ved vi fra Bibelen, men når vi siger, at vi af hjertet tror på den Gud, så er det på grundlag af en forbindelse, der er større og dybere end ord og menneskelig visdom. Ord kan måske overbevise, men der skal mere end ord til for at skabe tro. Ordet skal finde klangbund i vores hjerter, og det er denne samstemmighed - dette 'mere', som

kristne kalder og også personificerer som Helligånd. Denne dybe følelse af hjemlighed og genkendelighed i det, der bliver sagt. Man kan måske sige, at Helligånden er det usynlige bånd, der binder Faderen og Sønnen sammen i det troende menneskehjerte.

Et af de smukkeste udtryk for treenigheden er en ikon, malet af den russiske maler Andrei Rublev, der levede i 1300-tallet.⁶⁰ Den viser tre personer omkring et dækket bord – alle med glorie om hovedet. Egentlig forestiller ikonen, som er blevet kaldt 'ikonernes ikon' gæstebuddet hos Abraham i Mamre (1. Mos. 18,1-15), men på et dybere plan er den en skildring af treenigheden med Sønnen i midten, Faderen til venstre og Ånden til højre – tilsyneladende fordybet i samtale. Altså et gudebillede, men det slår én med sin undseelighed. Ingen af de tre personer ser direkte på beskueren eller udstråler magt og myndighed, som f.eks. de mange ikoner og mosaikker med Kristus Pantokrator. De umådeligt lange kroppe udtrykker mandlighed, hovederne derimod kvindelighed. Tilsammen danner personerne en fuldkommen cirkel. Sønnen i midten ser hen på Faderen, og Faderen ser på Ånden, der ser hen for sig. Alle er ubegribelige, og alle unddrager sig at blive fastholdt, men drejer opmærksomheden væk fra sig selv hen på en anden eller noget andet i en kredsende, undvigende bevægelse.

Mysteriet om treenigheden er lige så gammelt som kirken selv. Treheden findes allerede i Matthæusevangeliet, der vel stammer fra 80'erne, i den såkaldte missionsbefaling: ... *idet I døber dem i Faderens og Sønnens og Helligåndens navn* (Matt. 28,19). Det var åbenbart vigtigt, at Jesus ikke blot fornuftigvis blev opfattet som Guds profet eller et særligt stort menneske, men som udtryk for Guds eget væsen, Guds søn. *'Hans herligheds afglans og hans væsens udtrykte billede, der bærer alt med sit mægtige ord'*, som det hedder i Hebræerbrevet (1,3). I den mystiske forklarelse på bjerget i Mark. 9,2-8 optræder Jesus sammen med Moses og Elias, de to store profeter fra Det gamle Testamente, og her udpeger Gud selv Jesus som sin elskede søn overfor de skrækslagne disciple. Det var den uudsigelige og utilnærmelige jødiske Gud selv, der blev menneske i Jesus fra Nazareth i kraft af Helligånden, og det forandrede alt. Fokus blev flyttet fra templer og hellige bjerge til mit medmenneske. Det er inkarnationens store omvæltende og dybt provokerende mysterium, som den rene fornuft og den almindelige erfaring til enhver tid må forkaste.⁶¹

Det er denne sammensmeltning mellem det guddommelige eller hellige og det ganske almindeligt menneskelige, der måske er selve kernen i kristendommen – dens virkelige gave til menneskeheden. Fordi det åbner for en helt ny dimension i en verden, hvor det guddommelige og det menneskelige – det hellige og det almindelige så at sige - var skarpt adskilt og aldeles uforeneligt. Det hellige var det overnaturlige, rystende og samtidig dragende (*tremendum et fascinosum*), som intet menneske kunne komme nær uden at dø på stedet. Det var som selve essensen af den klasseopdeling af mennesker, civilisationen medførte.

Men med Jesus fik hans tilhængere et helt nyt syn på det hellige som en fortrolig og kærlig far – ja, som Jesus selv, der gik omkring i al sin undseelige og fattige, altfavnende og ikkevoldelige menneskelighed. At dyrke Gud blev dermed fuldkommen forandret fra at falde på maven i angst og bæven overfor de stormægtige i håb om lidt velvilje – til at elske sin næste. Det er denne provokerende sammensmeltning af absolut uforenelige størrelser, der burde få det til at gibbe i ethvert normalt tænkende og ikke mindst religiøst menneske. Enten må man forkaste det – og dermed kristendommen – eller også må man bøje sig i ærefrygt for 'det hellige almindelige menneske'. Tempeldyrkelsen af den ene sande ophøjede Gud og hans indsatte konger og hele hans præsteskab blev med Jesus offer for

en anarkistisk revolution af de store, så gudsdyrkelsen blev rettet ene og alene mod vort medmenneske.

Inkarnation kalder dogmatikerne dette indbrud af Guds ånd i vores verden, hvor Guds skaberord eller Guds visdom bliver kød (*carnis*) i Jesus Kristus. Gud bliver et menneske af kød og blod (Joh. 1,14f). Det er faktisk den begivenhed, vi mindes om og fejrer, hver gang kirkeklokkerne ringer morgen- og aftenringning: at evigheden brød ind i tiden. Morgen- og aftenringningerne i vores kirker er naturligvis kald til bøn – til eftertanke (selv om jeg altid har ment, at det var kirkeklokkerne, der ringede solen op og ned). Det viser om ikke andet, hvor stor betydning, kirken har tillagt inkarnationen – det ufattelige mysterium, som krævede daglig overvejelse, meditation og stille lovsang. Forståeligt nok, når man betænker den frihed for det enkelte menneske, inkarnationen bebuder i forhold til imperiers, religioners og systemers opfattelse og behandling af mennesker som kvæg, der kun er til for systemets skyld. At forkynde kristendom er for mig at se bl.a. at kæmpe imod dette menneskesyn – imod ethvert systems – herunder religionernes - undertrykkelse af det enkelte menneskes gudgivne frihed.

Født af en jomfru

Trosbekendelsen indebærer altså et klart opgør med normaliteten i verden, og det er måske det, der ligger til grund for det næste billede: født af jomfru Maria. Hensigten med dette smukke poetisk-mystiske og ikke mindst provokerende billede har måske været en formulering af det jomfruelige i retning af det uberørte – som skabelsens morgen eller den fine nye ubetrådte sne. Med Jesus kom noget aldeles nyt til verden på en forunderlig ny måde. Så mægtigt et indtryk gjorde Jesus på sin samtid – eller i hvert fald dele af den – at den måtte ty til poesi og mystik for at udtrykke det nybrud i menneskehedens historie, der skete med dette menneske.

Kristen tro handler for mig ikke om at kunne gå ind for dette eller hint. Tro er i vores sammenhæng ikke identisk med antagelse eller overbevisning – slet ikke videnskabelig. I så fald ville der være meget i trosbekendelsen, man måtte forkaste med den viden, vi har i dag. Når jeg i min trosbekendelse påstår, at Jesus er undfanget ved Helligånden og født af jomfru Maria, er det naturligvis et billede, der skal forsøge at kaste lys over, hvem Jesus er for mig – ikke en påstand om, hvad der virkelig hændte. Det ved vi af gode grunde ikke noget om, men vi kan med sikkerhed påstå, at sådan som det er beskrevet, er det i hvert fald ikke gået til.

Det fremgår af en dogmatisk frelsesteori – vistnok undfanget af kirkefaderen Augustin - at Jesus kun som et såkaldt 'ubesmített' menneske kunne frelse mennesker, der jo alle var besmittet af Adams arvesynd. Men hvad med Maria, som jo var et ganske almindeligt menneske? Da man i 1800-tallet opdagede, at kvindens livmoder ikke blot var en slags midlertidig beholder for mandens (i Jesu tilfælde Guds) afkom, men at kvindens gener faktisk også gik videre til barnet, måtte man sporenstreges vedtage dogmet om Marias ubesmittede undfangelse, så Jesus fortsat kunne være 'ubesmített'. Jeg nævner det kun som et eksempel på en forkvaklet sammenblanding af det mystiske og det videnskabelige – et misforstået forsøg på at bringe videnskabelig 'orden' i et mytisk/poetisk digt.

For mange kristne er jomfru Maria blevet en adgangsvej til nåden som det milde og kærlige, kvindelige element, der går i forbøn for mennesket hos den vrede og dømmende mandlige Gud. *Ora pro nobis* står der på mange altertavler under en skulptur eller et billede af Maria – bed for os! Det samme går igen i den vel nok mest bedte kristne bøn overhovedet, Ave Maria:

*Hil dig Maria, fuld af nåde!
Herren er med dig!
Velsignet er du iblandt kvinder
og velsignet er dit livs frugt, Jesus.
Hellige Maria, Guds Moder!
Bed for os syndere,
nu og i vor dødstime.
Amen.*

Det siger noget om gudsforestillingen og om den menneskelige længsel efter balance mellem det mandlige og det kvindelige som i barnets forhold til den strenge far og den blide mor. Som bekendt blev mariadyrkelsen på det nærmeste afskaffet her hos os med reformationen, og man kan diskutere, om det efterlod os alene med den vrede fadergud og dermed de mandlige dyder foruden en aggressiv livsangst. Det kunne måske forklare noget af den vanvittige foretagsomhed i form af arbejde og krigsførelse, der har præget vores del af verden de sidste 500 år.

Evangelierne historie om jomfru Maria er også historien om verdensmagtens skalten og valten med undersåtterne, skatudskrivning, undertrykkelse, udstødelse, barsk fødsel på den hårde jord, flugt og barnemord på kongens bud. Sådan går det åbenbart, når Guds rige støder sammen med verdensriget – når kærlighedens afmagt møder menneskers kærlighed til magten. *'Han kom til sit eget, men hans egne tog ikke imod ham'*, som Johannes tørt konstaterer (1,11). *'Lyset skinner i mørket, og mørket begreb det ikke'* (1,5). Denne bitre kendsgerning udfoldes i det følgende, så det ikke er til at tage fejl.

Lidelse og død

Læg mærke til bevægelsen nu fra den mest højstemte poesi og den dybeste mystik til den nøgterne, kolde konstatering af det historiske faktum. Hvordan gik det så Guds søn, der skulle bringe det nye liv til verden – ja, selv var det nye, vidunderligt jomfruelige liv? Han blev henrettet på den mest forsmædelige måde under en kendt romersk guvernør. Så kom vi da ligesom ned på jorden igen. Direkte fra det æteriske jomfruelige moderskød til tortur og henrettelse på korset. Fra Guds engel til kejser Tiberius' guvernør.

Jeg har i Cæsarea set marmorstolen med Pontius Pilatus' navn på, så der er nok ingen tvivl om, at manden er historisk, og det er jo lidt pudsigt med disse meget konkrete sætninger i en ellers højstemt poetisk/mystisk trosbekendelse. Det er, som om trosbekendelsen bevæger sig i bølger, der somme tider når himmelske poetiske højder for så pludselig at støde hårdt mod den barske jord, og i grunden bør det være ganske svært at høre eller fremsige trosbekendelsen uden at blive provokeret af disse 'mislyde', men det er vel netop meningen med dem. Som at indsætte en lokomotivfløjte i en violinkvintet. Det kristne mysterium presser både tanker og følelser til det yderste.

Men Jesus er altså blevet tortureret under den kendte romer, Pontius Pilatus, der var guvernør i Palæstina under kejser Tiberius i Rom, og som i øvrigt var kendt som en hård hund. Til sidst blev han efter sigende afskediget på grund af overdreven grusomhed.⁶² Og som piskesmæld udhamrer trosbekendelsen: korsfæstet! død! begravet! Sådan gik det altså Guds elskede søn, der kom til jorden med frihed og kærlighed til arme mennesker. Og det kan man jo godt tage på sig med dårlig samvittighed og medskyld, som vore salmedigtere i høj grad ynder at beskrive det: *'og når på din dom jeg grunder, ser jeg alt mit segl derunder'* som Kingo synger.⁶³ Og det er vel også hensigten med de mange blodige, senmid-

delalderlige krucifixer, der pryder vore kirker – at vi ikke skal glemme vores syndige natur som mennesker og dermed heller ikke vores taknemmelighedsgæld for vor frelse ved Kristi blod. Og tanken går igen i bønner og ritualer, hvor hovedordene bliver juridiske: skyld og synd, dom, forsoning, tilgivelse. Og det er selvfølgelig godt med en vis selverkendelse – at kende sig selv og ikke mindst sine skyggesider. Men ligefrem at gøre sig medskyldig i Jesu korsfæstelse er nok at spænde den dårlige samvittigheds eller pietismens blodige bue for højt.

Det som fortællingen om Jesu lidelse efter min mening især lægger vægt på, er evangeliernes konfrontation mellem Guds magt og kejsermagten eller verdensmagten. Man kunne også sige modsætningen mellem det menneskelige og civilisationen forstået som den måde, magten har indrettet vores samfund på. Vores kultur. Født af Gud og jomfru Maria – dræbt af kejseren! Jesus døde en grusom død, fordi han vovede at modsige den herskende orden. Som så mange andre før og efter ham. Det handler om det enkelte menneskes tilsyneladende uundgåelige nederlag i forhold til 'systemet'. Systemet, staten, imperiet, civilisationen vil altid være mere eller mindre umenneskelig, fordi målet ikke kan være det enkelte menneske, men helheden, systemet selv, folket, nationen - bundlinjen. Fordi det ikke er båret af kærlighed til det enkelte menneske, men af hensyn til almenvellet – overlevelsen på længere sigt. Mennesker bliver ifølge sagens natur reduceret til middel for systemet og i givet fald ofret for helhedens skyld - hvor det ifølge Jesus burde være omvendt. Eller som evangelierne siger: Mennesket er ikke skabt for sabbattens skyld, det er sabbatten, der er skabt for menneskets skyld! (Mark. 2,27). I stedet for sabbatten kunne man sige loven, staten, civilisationen eller den økonomiske udvikling, firmaet, familien, kirken - verden. Det er dette menneskelige oprør, så megen moderne malerkunst, litteratur og musik handler om. Denne følelse af det enkelte menneskes fortabthed overfor helheden, som civilisationen medfører.

Evangelierne skildrer Jesu kamp mod de religiøse og imperialistiske magthavere som en profetisk, ikkevoldelig, socialt engageret og meget meget ensom – ja, til sidst endda tilsyneladende gudsforladt - kamp mod overmagten. End ikke hans allernærmeste forstod ham eller fulgte ham til det sidste, og kampen endte da også katastrofalt med dom, tortur, korsfæstelse, død og begravelse. Og ikke mindst de mange svigt. At dette virkelig kunne ske for Gud selv i Jesus, fortæller om trosbekendelsens provokerende gudsopfattelse. Den taler ikke om en almægtig herskergud i det høje, som ikke i længden finder sig i menneskers synd, men om en sært afmægtig Gud her i det laveste af det lave. En Gud, som ikke klarer tilværelsens problemer for mig, men som ikke desto mindre 'går med' selv i den yderste og tilsyneladende mest gudsforladte lidelse og nød. En Gud, der ikke griber ind i mit eller verdens liv med mirakuløse frelseshandlinger, men som tålmodigt venter på, at jeg som Maria skal åbne mig for Guds hellige Ånd, så den kan komme til i mit og dermed også i verdens liv. Så jeg kommer hjem til den kamp, jeg skal kæmpe. Den kamp som er mit liv.

Hvorfor døde Jesus?

Ifølge Det nye Testamente fulgte Jesus sit kald – han var og forblev lydige til døden, som det hedder – ja, til døden på et kors. Og så hedder det videre i den gamle hymne i Filipperbrevet (kap.2): *Derfor har Gud højt ophøjet ham og givet ham navnet over alle navne – og derfor skal hvert knæ bøje sig og bekende, at Jesus Kristus er Herre.* Her er altså pointen med Jesu død på korset Langfredag. Det var hans kald – det var hele ideen med Jesu fremtræden. Det var det, han skulle. Og det var så også det, han gjorde. Han fulgte sit kald: at dø på det romerske kors – henrettet som en farlig forbryder – trampet på – spytet på, forhånet og ydmyget – latterliggjort og til sidst dræbt. Det var Jesu dyrebare kald, som han fulgte i

lydighed til det sidste, og som Filipperbrevshymnen derfor ophøjer til guddommelighed, for dermed har Jesus ifølge Paulus (Gal.3,13) 'løskøbt' os fra lovens forbandelse, som en mand, der køber en slave fri. Han betalte med sit liv for denne frihed fra verdens lov. I sin smukke gendigtning af Salme 103 taler Grundtvig om det samme:

*Løskøbt har han dig blandt Helvedes fanger,
keranser dig yndig, som kongen sin ven,
skænker dig alt, hvad dit hjerte forlanger,
sol-fuglen lig bliver ung du igen.⁶⁴*

Hans liv blev dermed en 'løsesum' for mange (Mark. 10,45). Og det er et meget smukt billede på det, som Jesus bevirkede gennem sit liv og sin død, men det er også lidt farligt, hvis betydningen af lutter begejstring kammer over, så Jesu liv og død 'for min skyld' eller 'i mit sted' gør mig mere passiv og skyldbetynget end fri og binder mig til en ubetalelig taknemmelighedsgæld. Karen Blixen siges, til udsagnet om, at Jesus havde givet sit liv for hende, at have ytret: Nej, tak, det skal De endelig ikke gøre! Måske fordi hun ikke ønskede at give afkald på sit eget liv – sådan som det nu var. Fikseringen på Jesu lidelse og død kan meget nemt komme til udtryk som et overgreb på den menneskelige frihed og værdighed, og det tror jeg aldrig har været meningen med evangeliet.

Til gengæld kommer den klart til udtryk i den såkaldte objektive forsoningslære, udformet bl.a. af ærkebiskop Anselm af Canterbury i det 11. århundrede. Ifølge den blev Jesus menneske og døde for at sone menneskers ubodelige synder og dermed frelse os fra den vrede Guds straf. Så logisk og juridisk uangribelig og udbredt denne lære er også i dag, forekommer den mig dog at være en konstruktion, der netop søger at gyde juridisk olie på det urimeligt provokerende i Jesu liv og lære.

Man taler indenfor den etablerede teologi om tre forskellige forsoningslærere. Foruden den objektive er der den klassiske og den subjektive. Den klassiske forsoningslære stammer fra oldtiden bl.a. fra Augustin og med ham Luther, og den er nok den mest udbredte her hos os. Ifølge den er mennesket bundet af synd (arvesynd) og død og djævel, som vi ikke selv formår at frigøre os fra, men det lykkedes Jesus at besejre disse magter, og det er hans store frelsergerning. Han gik i døden for os. Hans blod renses os som lammets blod i påskeofferet frelste jøderne i Egypten fra dødsenglens hærgen. '*Også vort påskelam er slagtet*', som Paulus siger (1. Kor. 5,7). Selv kan vi ikke gøre et gran dertil – end ikke tro, for troen er ligesom frelsen en ren gave, der gives til de udvalgte.

Den mest spændende forsoningslære er efter min opfattelse den subjektive, der også stammer fra middelalderen (bl.a. fra munken Pierre Abélard (1079-1142)). Ifølge den er Gud alene kærlighed og altså på ingen måde den strenge dommer, der kræver tilfredshed for menneskers ubodelige synd, og et menneskes omvendelse består egentlig i at forsones sig med det faktum. Der er således ikke tale om at sone nogen synd overfor Gud, for synden findes ikke i Guds univers. Den egentlige forsoning er forsoningen med sig selv i lyset af Guds kærlighed – den kærlighed, som ikke mindst Jesu død er en stærk demonstration af: udholdenhed i kaldet gennem lidelse og nød til døden – ja, døden på et kors – alene for at forkynde Guds ubetingede og evige kærlighed til mennesker. *Derfor har Gud højt ophøjet ham...*

Begravet?

Om Jesus blev begravet i virkeligheden, er et åbent spørgsmål. Normalt blev de korsfæstede vistnok overladt til himlens fugle og markens hunde og rotter, hvorfor man til dato vist kun har fundet et enkelt skelet af en korsfæstet – i øvrigt med naglemærker sidelæns tværs igennem anklen. Jesu begravelse i den riges klippegrav er nok som en stor del af lidelseshistorien begrundet knap så meget i historiske fakta som i Skriften (Esajas 53,9). I det mytisk/poetiske sprog, som bedre end noget andet sprog kan udtrykke *betydningen* af de historiske fakta. Midrash kaldes den typologiske fortolkningsmetode, der søger at indramme den eller det, man vil fortælle om, i hellige begivenheder fra fortiden. I den sammenhæng får man ikke meget ud af Det nye Testamente, hvis ikke man kender det gamle. Bibelen er en helhed fra ende til anden.

I den forbindelse kan det forekomme temmelig frugtesløst at foretage videnskabelige undersøgelser af diverse ligklæder og andet, som skal 'bevise' Jesu begravelse og måske ligefrem opstandelsen.⁶⁵ Som at 'finde' Noahs ark på Ararats bjerg, Pagtens Ark eller – som jeg selv blev det – blive præsenteret for 'den brændende tornebusk' i form af en mystisk busk i Katharinaklostret på Sinaj. Igen denne ulykkelige sammenblanding af poesi og naturvidenskab, som i hvert fald intet har med tro at gøre.

Jesu begravelse er vel også på sæt og vis en logisk forudsætning for hans opstandelse og budskabet om 'den tomme grav', men man kan vel også bare opfatte en begravelse som en stadfæstelse af døden. Det er vel ikke mindst derfor, vi holder begravelse – for at gøre døden evident og smerteligt uigenkaldelig. At vi så i næste åndedrag modsiger tilintetgørelsen, er en anden sag.

Dødsriget

Med Jesu tragiske død og begravelse slutter trosbekendelsen som bekendt ikke. Nu vender vi til den fortolkning og betydning, som Jesu liv og død har givet anledning til for dele af hans samtid. Fra ordensmagten i verden vender vi tilbage til Guds orden, som er den grænseløse kærligheds uorden. Det er muligt, at konger og kejsere og guvernører, herremænd og præster har stor magt i verden – *men sådan skal det ikke være blandt jer!* (Mark 10,42). Trosbekendelsen forkynder som nævnt en helt ny og revolutionær verdensorden, som man kunne kalde guddommelig eller for den sags skyld menneskelig. Det er den orden, hvor mennesket – det enkelte menneske - går forud for systemet – selv dødens ultimative 'system'.

Og som det første skridt i denne nye bevægelse træder den korsfæstede, men nu levendegjorte Jesus ind i dødsriget for at forkynde liv og retfærdighed for alle de mennesker, der som han selv har sat livet til i kampen mod uretfærdigheden: I er ikke døde forgæves! Kom med, nu går vi ud af graven ud i livet og forkynder evigt liv for de døende. Her i dødsriget begynder Guds store frifindelse og retfærdiggørelse af mennesket. Som Grundtvig synger påskelørdag aften:

*I Helvede skinned Guds herligheds glans,
guldfarved de djævle kulsorte,
men murene revned for stråler i glans,
af hængsel fløj Helvedes porte.⁶⁶*

I salmen, som Joakim Skovgaards berømte billede i Viborg Domkirke vist er malet over, er de befriedes skare udvidet til alle mennesker med stammoder Eva, som repræsentant for menneskers synd. Det var jo ifølge syndefaldslegenden hende, der på grund af sin ulydighed sendte hele menneskehe- den i dødsriget. Og så kommer nedfarten til dødsriget til at handle om syndsforladelse for alle dem, der er døde på grund af deres synd ('*syndens løn er død*', som Paulus hævder (Rom. 6,23)) og ikke om

genoprettelse af retfærdigheden for dem, som er blevet uretfærdigt behandlet af verdensmagten, sådan som jeg tror, det var den oprindelige mening. I det såkaldte Petersevangelium – antagelig fra begyndelsen af det 2. århundrede – skildres en opstandelsesvision, hvor tre mænd kommer ud af graven, de to støttende den ene efterfulgt af et kors, og der lyder en røst fra himlen: Har du prædikeret for dem, der sover (dvs. martyrerne)? Og korset svarer ja.⁶⁷

Det mener jeg, er det væsentlige, og det er værd at overveje, for hvis man med Grundtvig og Skovgaard og mange andre drejer fokus fra statsmagtens eller for den sags skyld ethvert systems eller enhver organiseret ideologis eller økonomiske strukturs overgreb mod det enkelte menneskes frihed og værdighed hen imod den almindelige menneskelige syndighed eller endnu værre: arvesynd, så mister vi i bedste fald en væsentlig pointe i Jesu forkyndelse. I værste fald retter vi med vores overdrevne, selvmedlidende syndighed bager for smed og lader den skyldige umenneskelighed gå fri. Det er i hvert fald sådan, jeg opfatter Jesu forkyndelse, som et revolutionært oprør mod det til enhver tid værende system til fordel for det enkelte menneske - og ikke som en stedfortrædende frelse for det til enhver tid værende syndige menneske. Dermed kaldes jeg ind i den kamp, Jesus førte for mennesket imod systemet. Kampen for den russiske forfatter Fjodor Dostojevskijs (1821-1881) lille pige, som systemet altid ofrer, når målet helliger midlet. Glem aldrig Ivans vibrerende spørgsmål til Aljósja i 'Brødrene Karamassov': *'Antag, at det stod til dig alene at rejse den menneskelige skæbnes bygning med det mål til sidst at gøre hele menneskeheden lykkelig, at give alle mennesker den endelige fred og ro, men at dette ikke kunne opnås uden – at et lille menneskevæsen, blot et eneste lille væsen – f.eks. en lille femårig pige, blev pint til døde. Ville du da på denne udtrykkelige betingelse gå ind på at være dens bygmester? ... Og kunne du tænke dig, at de mennesker, du bygger for, ville indvillige i at modtage deres lykkelige på grundlag af det til døde pinte barns blod, og at de derefter skulle forblive evigt lykkelige?'*⁶⁸

Eller som ypperstepresten Kajfas formulerede det i domsforhandlingerne omkring Jesus: *Det er bedre, at ét menneske dør, end at hele folket går til grunde* (Joh. 11,49). Er det det?

Opstanden

Herefter følger påskemorgens vidunderlige opstandelse på tredjedagen også 'ifølge skrifterne' (jf. Vandringeren til Emmaus Luk. 24,13-35), der som andre dødeopvækkelser må bevæge ethvert menneskehjertes dybeste længsel. Jeg fik altid en klump i halsen, når jeg som barn hørte om Jesu opvækkelse af Jairus' datter: *Talitha kum* – lille pige, rejs dig op! Og der er en umiddelbar barnlig og vel også arketypisk glæde ved opstandelse fra de døde. Tænk på C.S. Lewis' eventyr om Aslan i Narnia eller J.R.R. Tolkiens eventyr om Gandalf i Ringenes Herre, som begge ofrer livet for deres venner og måske derfor opstår igen.

Grundtvig synger om en dråbe stærk, han drak af den jævne og underkendte påskeliljes gule bæger efter sine spekulationer over dødens gru og livets meningsløshed, og pludselig hører han hanegal og morgensang og ser de døde vågne i en påskemorgenrøde som en mystisk åbenbaring af Jesu livgivende kraft. Og så ved han, at det dog er sandt: *Frelseren stod op af døde!* Jesu opstandelse bliver dermed et pant på eller et løfte om vores egen opstandelse, som dermed giver mit korte menneskeliv mening og betydning.⁶⁹ Men det er ikke den eneste betydning af opstandelsen.

Det var verdensmagten, der forkastede Jesus og dømte ham til døden, men statens veje er ikke Guds veje, og evangeliet og trosbekendelsen handler om, hvordan Gud oprejste den forkastede og iførte den korsfæstede guddommelig magt og herlighed, som den fortabte søn, der vender hjem til fest og herlighed og ikke, som han troede, til straf og ydmygelse (Luk. 15,11ff). Dermed forkyndes den sande

Gud, himlens og jordens skaber igen som det enkelte, afmægtige og undertrykte menneskes Gud – *ikke* statsmagtens, kejseres og kongers eller ypperstepræsters Gud, som de ellers selv mente og forkyndte. De har stjålet Gud og 'sat sig på Moses' stol' (Matt. 23,2). Men Guds oprejsning af menneskesønnen og frihedskæmperen Jesus vælter så at sige ethvert kongepalads, ethvert tempel og enhver katedral – ja, alt det prangende og storladne, som civilisationen har fået mennesker til at bøje krop og sind for igennem hele sin snart 6000-årige historie. Kejseren har ingenting på!

Som nævnt er billedet med Jesu opstandelse hentet fra det mytisk/poetiske sprog. Fortællingerne om overgangene fra død til liv handler for mig om noget andet og mere end mirakuløse brud på naturlovene. I fortællingen om Lazarus i Johannesevangeliet kap. 11 opvækker Jesus f.eks. den døde Lazarus som et stinkende, fire dage gammelt lig. Jeg tror, fortællingen er bevidst overdrevet bl.a. for at chokere og dermed slå en tyk streg under Abrahams påstand i Lukas 16,30, som også omhandler en Lazarus: *'Hvis de ikke hører Moses og profeterne, vil de heller ikke lade sig overbevise, selv om en står op fra de døde'*. Den ramsaltede bemærkning er angiveligt møntet på ypperstepræsterne, der senere slog den opstandne Lazarus ihjel (Joh. 12,10). Fortællingen handler i den forstand ikke så meget om et angiveligt mirakel, som om præsternes forstokkede umenneskelighed.

Fandt man Jesu skelet, og kunne man virkelig påvise, at det var hans, ville det intet som helst betyde for min tro på opstandelsen eller for den sags skyld for min tro på Jesus.⁷⁰ Jeg tror på opstandelsen, men hverken min livserfaring eller min viden eller nok så mange beretninger om nærdødsoplevelser kan få mig til at forbinde noget med en bogstavelig opfattelse af dødeopvækkelser eller for den sags skyld noget fysisk liv på 'den anden side'. Tanken om Jesu opstandelse er vel modnet gennem en årrække dels gennem skriftstudier - f.eks. Hoseas 6,2 eller Salme 16,9f, som både Peter og Paulus henviser til iflg. Ap.G. 2 og 13 - og måske sat i gang eller styrket af visioner, drømme eller blot af en lidenskabelig længsel. Han er 'blevet set' af mange (1. Kor. 15,5ff).

Fra starten har der naturligvis været rejst tvivl om den fysiske opstandelse, som desværre ganske hurtigt blev et kardinalpunkt i kirkens teologi. Thomas, tvivleren, bliver hængt ud allerede i Johannesevangeliet, fordi han ikke tror på Jesu legemlige opstandelse (Joh. 20,24ff).⁷¹ Maria Magdalene og de andre kvinder hænges ud i Markusevangeliet, fordi de ikke fortæller om opstandelsen til disciplene og Peter (Mark. 16,8), og korinterne hænges ud i Paulus' brev til dem, fordi de ikke tror på de dodes opstandelse (1. Kor. 15). Men jeg mener til trods herfor, at legenden om opstandelsen handler om noget andet og meget mere end et dødt menneskes fysiske tilbagevenden til livet. Og jeg mener også, at evangeliet er et budskab om andet og mere end et løfte om et evigt liv efter døden for de troende.

I Markusevangeliet (12,18-27) drøftes spørgsmålet om dødes opstandelse i en underlig ordveksling mellem saddukæerne og Jesus, hvor de første forsøger at umuliggøre et liv efter døden gennem logisk argumentation, men de tilbagevises af Jesus med henvisning til Skriften, hvor Gud omtaler sig selv overfor Moses ved den brændende tornebusk som Abrahams, Isaks og Jakobs Gud – altså må disse tre være levende, for Gud er jo ikke Gud for de døde. Egentlig har jeg Markus mistænkt for at være en kende sarkastisk i sin behandling af spørgsmålet, måske fordi han i virkeligheden finder hele diskussionen om den fysiske og konkrete opstandelse temmelig absurd.

Som allerede nævnt handler det for mig om Guds dom over systemernes umenneskelige undertrykkelse, men også om det håb, at ingen, der lever, kæmper og dør for sandhed og retfærdighed går til grunde, men opstår i eftertiden og skaber liv og kampgejst og fortællinger og sange om menneskelig værdighed og frihed. Og det er for mig vigtigere og vejer tungere end et hvilket som helst overnatur-

ligt mirakel, som man vel i virkeligheden helst ikke skal tænke for dybt over. Min tro er ikke en tro på det overnaturlige på trods af al sandsynlighed, for mit hjerte kan umuligt favne, hvad min forstand må tage afstand fra. Min tro er en tro på livet her og nu, på menneskets dybe og ukrænkelige værdighed, og så er det en tro på, at kærligheden ikke kan dø for alvor så lidt som retfærdigheden kan. Den kan blive undertrykt og holdt nede, men den vil altid dukke op igen, og til sidst *vil* den sejre over umenneskeligheden. Som Bibelen og trosbekendelsen så klart udtrykker det. Det var også Mahatma Gandhis sidste ord til os i nyligt afdøde Richard Attenboroughs film om den store lille mand.⁷²

Det er ærgerligt, at det i den grad er blevet et kardinalpunkt for mange kristne, at Jesu opstandelse bogstaveligt talt rent fysisk fandt sted påskemorgen. Det er ligefrem blevet konstituerende for, om man virkelig er kristen, og det er altid både forbløffende og forstemmende at se, med hvilken iver kristne mennesker udtrykker behovet for at definere 'den rette lære', at kontrollere viden og få alternative opfattelser gjort tavse.

Men hvis man blot engang imellem har fået fært af denne discipeloplevelse af pludselig at kunne se hele betydningen af sit liv på en forunderlig ny og forløsende måde – ja, så er ordet opstandelse vel ikke for meget. Især da ikke, hvis man ellers oplever sit liv som tomt og underligt ligegyldigt – uden mening. Hvis man tør erkende sin egen dødlignende tilstand, hvor man henslæber sit skyggeliv i frygt for Gud og hvermand og derfor hverken ser eller hører eller føler andet end sin egen rethaveriske angst – fuldkommen ude af stand til at blive begejstret for nogen eller for noget – og så pludselig oplever befrielsen fra sig selv og ser og hører og mærker livet i al sin glans og smeltende glæde, ja, så ved man godt, hvad opstandelse er. Og man ved også, at tomheden og nederlaget og livsleden er forudsætningen for livet. Og det var jo det, de oplevede, de fortvivlede og for så vidt døde disciple, der havde svigtet alt, hvad de havde kært. De så pludselig Jesus og hans forkyndelse og hans liv og hans død som deres eget livs substans og mening. Som Frans af Assisi siger det i en bøn: *Det er ved at give, vi får – det er ved at dø, vi fødes til evigt liv.* Da Jesus hengav sig selv til døden – ja, døden på et kors – så de ham pludselig på ny; ikke længere som den nederlagsramte fiasko, men i glans og herlighed – ophøjet, som Johannes siger det så underfundigt - båret af livet selv.⁷³ Og de så pludselig sig selv som nye mennesker – som mennesker for første gang – som genfødte. Og så var alt nyt – og alt var muligt. De *så* ham, og det er vel det, Jesu opstandelse handler om. At vende sig om fra dødens riger – hvad enten det er den konkrete politiske og religiøse magt, eller det er fortvivlelsen over min egen magtesløshed og inderlige tomhed eller skæbnens kyniske spil. At vende sig om og se et ensomt, ramt, afmægtigt og fortvivlet menneske naglet til et kors og se det som en velsignelse, sådan som de tidligste krucifixer skildrede den sejrende og velsignende Kristus på korset – og så kunne sige med sikkerhed som den romerske soldat ved korset: Den mand er sandelig Guds søn – eller som Paulus udtrykker det: *Jøder kræver tegn, og grækere søger visdom, men vi prædiker Kristus som korsfæstet, en forargelse for jøder og en dårskab for bedninger...* (1. Kor. 1,22f).

De fleste mennesker har oplevet den livsfortærende ydmygelse. Om ikke andet så som børn af en kultur, hvor ydmygelsen indgik i opdragelsen som den naturligste ting i verden. Skældud for ikke at tale om korporlig afstraffelse er først og fremmest ydmygende - beregnet til at knække barnets 'stiv-sind' – en mild form for tortur. Men også som voksne har de fleste vel oplevet en eller anden form for ydmygelse eller fornærmelse, man ikke uden videre kan blive kvit. At blive hængt såret og nøgen og ganske offentligt op på et kors til man dør, er vel ikke mindst tænkt som den totale ydmygelse af

personen, og det er i den sammenhæng, jeg opfatter Jesu opstandelse også som en guddommelig tilgivelse af ydmygelsen – ikke blot Jesu egen ydmygelse, men enhver uret. Selv i den dybeste fornedrelse og ydmygelse er der skjult et levende håb om min egen opstandelse, som Paulus udtrykker det: *'Er vi døde med Kristus, tror vi, at vi også skal leve med ham'* (Rom. 6,8). Opstandelsen fra den totale ydmygelse er dermed et evangelium om opstandelse som sådan – jeg havde nær sagt som en del af menneskelivet. Det er jo ikke tilfældigt, at påsken er placeret ved forårstide med de første tegn på lysets og varmens 'tilgivelse' af vinterens mørke og kulde. Fortællingen om Jesu død og opstandelse bliver dermed en fortælling om håb her og nu, sådan som dåben er det, og sådan som gudstjenesten omkring den tomme grav i det hele taget er det.⁷⁴ Den tomme grav, hvor jeg kan lægge min egen fortvivlelse og angst og måske få lov til engang imellem at gå lettet hjem fra kirke og se stort på min egen ydmygelse – selv opstå som et nyt menneske i pagt med livet selv i bevidstheden om, at *'alt virker sammen til gode for dem, der elsker Gud'* (Rom. 8,28).

Diskussionen om opstandelsens konkrete virkelighed eller for den sags skyld om livet efter døden i lyset af Jesu opstandelse synes for mig af perifer betydning i forhold til min egen opstandelse her og nu, hvor jeg som Thomas (Joh. 20,28) pludselig kan se, hvad jeg ikke fattede før: at denne korsfæstede, lidende menneskesøn er både min Herre og min Gud.

Himmelfart

Fra den barske nedadgående linje mod og helt ned under den hårde jord følger trosbekendelsen en opadgående linje parallelt med den nedadgående. Som et undseeligt frø, der ringeagtes, smides bort og trampes ned i jorden, men se nu, hvor det underkendte frø spirer og vokser og blomstrer, så alle må forbavses og bøje sig for dets skønhed. Fra dødsriget over opstandelse til himmelfart til Guds trone som guddommelig dommer og medhersker over levende og døde – frem for alt dem, der dømt ham, forkastede og nedværdigede ham. Et gentaget og elsket gammeltestamentligt tema om den forsmåede og forhånede, der oprejses i herlighed – f.eks. i Joseffortællingen (1. Mos. kap. 37ff). Eller Esajasprofetien om Jerusalems kommende herlighed efter den babyloniske ydmygelse (Es. Kap. 60. Smukt gendigtet i K.L. Aastrups salme, 'Gør dig nu rede, kristenhed'. DDS nr. 362). Det er Guds retfærdiggørelse af den Jesus, verden forkastede. Det er Guds smilende og kærlige anerkendelse af menneskelivet – det lille, afmægtige menneskeliv, verdensmagten ikke regner for noget særligt – som den forkaster til fordel for sit eget kunstige og prangende magtsystem – sin 'nødvendighed af stål'. At vide, hvad Jesus kæmpede for, betyder at forstå hans liv som et menneskeligt udtryk for guddommelig visdom, barmhjertighed og kraft. Men denne visdom er tåbelighed for de autoriteter, der udslettede ham; den kraft er svaghed i verdens øjne. Og dog er *'Guds tåbelighed visere end menneskelig visdom og Guds svaghed er stærkere end menneskers styrke'*, som Paulus stille jubler (1. Kor. 1,25).

Man behøver ikke være så forlegen ved himmelfarten, som mange mennesker er i vores oplyste tid, fordi man har svært ved at forestille sig denne scene, som beskrives rent konkret – f.eks. i Apostlenes Gerninger kap. 1. Et menneske, der beskrives som født af en jomfru, og som har strøet om sig med det ene mirakel efter det andet, inden han selv gik lyslevende ud af graven efter at være blevet henrettet godt og grundigt, bør vel ikke have problemer med at fare op til Himlen, så at sige. Himmelfarten hører på en vis måde med i beskrivelsen af dette enestående menneske, Jesus fra Nazareth, der jo beskrives som fuldkommen fri. Bogstaveligt talt fri som fuglen. Frit lod han sig føde som menneske – frit gik han omkring og forkyndte sin frihed i ord og handling – frit lod han sig tage til fange og kors-

fæste, så man skulle tro, at nu var hans frihed ophørt, men også det var en fri handling – det var noget, han ville, og fri af selv døden gik han ud af graven påskemorgen. Intet i verden – ingen nok så stor magt kunne binde ham og holde ham fast, og til sidst heller ikke jorden, så han forlod den bare og dermed sit jordiske liv.

Genkomst

Ifølge traditionen fór Jesus op til Himlen og satte sig som himmelsk rådgiver ved sin far, himmelkongens højre hånd, og der sidder de antageligt endnu og følger på afstand med i verdens skæve gang – lytter til menneskers bønner om hjælp, men gør tilsyneladende ikke rigtig noget ved det - ikke før på den store dag, som skal komme engang, hvor Jesus igen skal til jorden oppe fra himlen – ikke som et spædbarn i moders skød, men i magt og herlighed skal han komme ridende på Himlens skyer - denne gang for at dømme alle mennesker – både de, som lever og de, som er døde. Og tanken er vel for de fleste, at det vil blive en vredens dag, hvor Guds retfærdige harme over menneskers syndige handlinger skal komme til fuldt udtryk. En hævnens dag, hvor alt det onde og uretfærdige, der er sket, skal hævnnes, så det kan mærkes, mens de få retfærdige – herunder forhåbentlig vi selv - skal frelses og indgå i det himmelske paradis, hvor alt er fryd og gammen i al evighed – eller i hvert fald i tusind år.

Man kan godt forstå sådan en forestilling set fra de undertryktes side, hvor længslen efter retfærdighed er brændende. Men det er jo ikke ønsket om hævn, der først og fremmest kendetegner Jesu forkyndelse – tværtimod fremhæves gang på gang barmhjertigheden: Vær barmhjertige, ligesom Gud er barmhjertig! (Luk. 6,36). Altså forbarm jer over jeres fjender! Velsign dem, der forfølger jer – gør godt imod dem, der forbander jer! Det er måske netop udtryk for lidt af den frihed, som Jesus selv levede på og for. Dette, *ikke* at være bundet af sine følelser – såsom vrede og had og længsel efter hævn. Tilgivelse og barmhjertighed kræver en frihed, der overgår de negative følelser, vi kender alt for godt.

Jesus lovede i afskedens stund at komme igen – som hellig ånd, og Lukas beskriver malende, hvordan Helligånden kommer til byen ti dage senere på pinsedagen og besætter disciplene med tunger af ild og forvandler dem fra små, bange mennesker til en flok frygtløse kæmper, der turde alt og gjorde alt. Og det lyder jo meget mystisk, men hvis nu det var denne stærke følelse af frihed, der besatte de bange og bly disciple til Pinse – friheden til at elske mennesker – ikke bare de elskværdige – ikke bare vennerne, men alle mennesker i hele verden indtil jordens yderste grænser, som det hedder? Ja, så er billederne vel ikke for store. Hverken billedet af en flyvende Jesus eller billedet af de begejstrede disciple, der farer ud i byen og begynder at skabe en helt ny kirke med et helt nyt grænsenedbrydende menneskesyn og en helt ny frihed som grundlag. Den indre frihed, som gør mennesker i stand til alt, og som også gør dem urørlige overfor alverdens ondskab (*'de kan aldrig besejre os!'*).

Dette er for mig den egentlige genkomst – nærmest som en personlig omvendelse. Ikke så meget som de berømte genfødsler – ikke mindst i USA er det moderne at være *'a reborn Christian'* – men omvendelsen til mit egentlige guddommelige selv igen og igen, fordi jeg som menneske altid trækkes bort fra det virkelige kærlighedsliv og krummes ind i mig selv, som Luther udtrykker det. Luther taler ganske vist om dåben som en engangsforeteelse imod de såkaldte gendøbere, men også om den daglige dåb, dvs. den daglige død og opstandelse – udrejse og hjemkomst om man vil – den daglige kamp, som er livet.

H.C. Andersens fortælling om Snedronningen begynder med et kosmisk forspil. Djævelen har lavet et forfærdeligt troldspejl, hvor alt godt og smukt, der spejlede sig deri blev forvandlet til ingenting, mens alt ondt blev endnu værre. Og djævelen fandt så på, at troldspejlet skulle op til Gud selv, men på vejen til Himlen gik spejlet i millioner af stumper og stykker, som fløj rundt om i den vide verden, og vé, det menneske, som fik sådan en splint af spejlet i øjet eller hjertet. Det kom til at se verden og mennesker ganske fordrejet på mekanisk vis, sådan som det skete for den stakkels Kaj, der ikke kunne huske sit Fadervor, men kun den lille tabel. Måske kan man se på Jesu Himmelfart som et modsat spejl, hvor Jesus selv går i millioner af atomer – går i ét med luften selv, og lykkelig det menneske, der indånder noget af hans ånd, for så får man noget af hans frihed – friheden til barmhjertighed. Så løses nogle af de bånd, jeg er bundet med, som binder mig til min vrede, mit had, min hævn, min fornærmelse, mine fjendebilleder - alle de begrænsninger, mit liv er fyldt med, og i frihed ser jeg mennesker som mine *medmennesker* og forstår, at kærligheden ikke blot er for de indviede heldige få elskværdige, men for alle. Og da er jeg selv flyvende, som det hedder – da har jeg selve livets gave. Lykkeligt det menneske, der frit kan elske mennesker.

Dommen

Dommen over levende og døde er selvfølgelig den endelige dom over uretten og umenneskeligheden, som Jesus ifølge evangelierne bekæmpede med profetisk lidenskab, mens han var på jorden. En kamp, han betalte for til verdensmagten med sit liv som så mange andre frihedskæmpere før og efter. Det er dommen over civilisationens skyggeside i form af den systemiske vold og undertrykkelse af mennesker.

Denne apokalyptiske vision henter som det meste af Det nye Testamente stof fra Det gamle Testamente. I dette tilfælde fra Danielsbogens visioner om menneskesønnens komme på himlens skyer til dom over verdensrigerne. Det er voldsomme scener, der rulles op – ikke mindst i Johannes' Åbenbaring, der afslutter Bibelen.⁷⁵ Blodet skal flyde i stride strømme under de rædsler, der skal overgå verden på hin dag til gengæld for den uretfærdighed, den lidelse og død og voldelige undertrykkelse, verdens riger og deres mægtige herskere har påført mennesker gennem tiderne. Læg mærke til, at åbenbaringsbøgenes 'onde dyr' netop er billeder på imperierne med alle deres ugerninger og alt deres uvæsen. Men ud af dette Ragnarok skal den nye verden opstå med Guds velsignelse, fred og glæde – menneskelivet, som det var tænkt fra tidernes begyndelse. Den kommende dom er en bevægende drøm om, at Guds retfærdighed endelig må råde på jorden, ligesom den råder i Himlen. Som det udtrykkes så smukt i Joh. Åb. 21,3-4:

*Nu er Guds bolig hos menneskene,
han vil bo hos dem,
og de skal være hans folk,
og Gud vil selv være hos dem.
Han vil tørre hver tåre af deres øjne,
og døden skal ikke være mere,
ej beller sorg, ej beller skrig,
ej beller pine skal være mere.
Thi det, der var før, er forsvundet.⁷⁶*

Man kan selvfølgelig tolke 'dommen' som Guds dom over synderne, hvilket med rette falder mange moderne mennesker for brystet, fordi den ligesom truslen om Helvedes straf, som jeg selv er vokset op med, med vold og magt og frygt søger at tvinge mennesker til at indordne sig under de religiøse magthaveres gældende love og regler. Det er der hverken megen frihed eller kærlighed i, og det rimer meget dårligt med budskabet om menneskelighed og barmhjertighed i øvrigt. Rigtig mange mennesker har i tidens løb haft truslen fra denne dom over deres liv hængende over hovedet, og det har sjældent ført til noget godt på den måde at skulle stå skoleret for sine handlinger 'med regnskabsdagen for øje'. Her kan man virkelig tale om en projektion og guddommelig sanktionering af civilisationens voldelige opdragelsesnorm. Jeg vil endda gå så vidt som til at sige, at hvis denne opfattelse virkelig var udtryk for sand kristendom, så var jeg ikke kristen. Ikke desto mindre er netop denne tolkning af langt de fleste kristne blevet opfattet som et uomtvisteligt grunddogme, og derfor sidder det stadig dybt i os: Du er en synder, og du kommer til at stå til regnskab for din synd – om ikke før så på dommedag! Så vogt dig!

Jeg tror som nævnt ikke på denne arvesyndsbeftængte doms- og helvedesteologi. Og jeg mener heller ikke, det er den, Bibelen forkynder. Ikke blot står den som nævnt i klar modsætning til evangeliet om tilgivelsen, den betingelsesløse kærlighed, friheden i Kristus og kravet om barmhjertighed, men den fjerner også fokus fra den kamp, som Jesus åbenbart kæmpede – kampen mod den systemiske vold og undertrykkelse af mennesker fra imperiernes og de etablerede religioners side. Lidt bittert kunne man måske spørge, om denne drejning af tolkningen fra det sociale til det individuelle – fra det politiske til det personlige – ikke i grunden passede kirken meget godt – ikke mindst efter at den var gået i kejserens tjeneste. Nu var det ikke længere kejsermagtens umenneskelighed, der skulle undergraves gennem passiv ulydighed og ikkevoldelig modstand efter Jesu forbillede; nu skulle statsmagten sikres og sanktioneres af den samme Kristus, som den korsfæstede, bl.a. ved at fjerne skylden og dommen fra imperiets umenneskelighed og lægge det hele på skuldrene af den enkelte arme synder. Det var ikke længere det romerske imperium, der korsfæstede Jesus, nej, det var *min* skyld, og hvad er der så egentlig at glæde sig over ved evangeliet – eller for den sags skyld ved livet? Kirkens monopoliserede nådemidler?

Fortællingerne om dom og straf har et ganske andet formål end at skabe frygt for fremtiden blandt syndige mennesker. Der findes i evangelierne en række domsignelser – bl.a. i Mattæusevangeliet kap. 25. Lignelser, som man selvfølgelig kan vælge at tage bogstaveligt og dermed grue for dommedag, men som jeg vælger at forstå som fortællinger om mit liv her og nu. De handler om at være uforberedte på livet som de fem af brudejomfruerne (1-13) – om at være bange for livet som den dårlige og dovne tjener (14-30) og om at være umenneskelige i forhold til sine medmennesker som folkeslagene ved menneskesønnens venstre side (31-46). Altså klare opfordringer til at tage menneskelivet alvorligt og leve det opmærksomt, frygtløst og kærligt, mens vi kan. Det stik modsatte af den frygt for en kommende dom og straf, som en bogstavelig tolkning medfører. Til gengæld lægger lignelserne ikke fingrene imellem, når de udmaler konsekvensen af disse menneskelige svigt. Man kommer ikke ind til livet. Som i eventyrene. Det er kun den yngste søn, der får prinsessen og det halve kongerige – de andre må gå tomhændede bort. Duer ikke! Væk!

Som jeg læser den, er Bibelen – og også trosbekendelsen - skrevet af kærlighed til mennesker – som Guds kærlige ord til sine elskede børn. Men den kan sagtens læses og fortolkes som det modsatte – som Satans værk, der af had til mennesker er ude på at trælbinde dem med en djævelsk forestilling om

en dømmende og straffende Gud, der synes at hente sin identitet snarere i kejserpaladsets korridorer og katedralernes krypter end i Himlens gyldne sale. Men sådan går det som regel, når skønheden kommer i magtfulde menneskehænder, så det, der skulle være lys og salt bliver til brød og skuespil. Arme mennesker.

Det, som Jesus i sin forkyndelse og med sit eget livs eksempel tager afstand fra, er volden under enhver form – også som gengæld eller forsvar. Fra staternes vold i form af straf og krigsførelse over voldelige oprørsbevægelser mod staten til volden i opdragelse og samliv i det hele taget. Derfor er det vanskeligt at forestille sig ham som den straffende bøddel på vredens dag.

Den russiske forfatter Leo Tolstoj kæmpede som nævnt i slutningen af 1800-tallet med henvisning til bl.a. Jesu bjergprædiken en desperat kamp mod den statslige vold, som kirken sanktionerede.⁷⁷ Vold avler vold og har en meget kortsigtet gavnlig virkning for den, der udøver den, med mindre man som imperierne – åbenbaringsbøgernes onde dyr - eliminerer al modstand gennem regulære udryddelsesmassakrer eller folkemord. Stadigvæk mener man, at man kun kan komme terrorisme til livs gennem terror og regulær udryddelse af 'de onde'. I denne dom over volden står Jesus på skuldrene af profet-traditionen i Det gamle Testamente. Ikke blot Danielsbogen, men en stor del af profetlitteraturen handler om dommen over statens vold mod 'de små' i samfundet og over det religiøse hykleri, som også Jesus angriber hårdt. F.eks. Esajas 1,15ff:

*Når I rækker hænderne frem imod mig, lukker jeg øjnene;
hvor meget I end beder, hører jeg det ikke.
Jeres hænder er fulde af blod, vask jer, rens jer!
Fjern jeres onde gerninger fra mine øjne
hold op med at handle ondt, lær at handle godt!
Stræb efter ret, hjælp den undertrykte,
skaf den faderløse ret, før enkens sag! ...
Hvis I er villige og lydige, skal I fortære landets goder;
men hvis I er modvillige og genstridige skal I fortæres af sværdet.*

Ikke som straf, men som konsekvens, for 'alle, der griber til sværd, skal falde for sværd', som Jesus siger ifølge Matthæus (26,52). Gud straffer ikke vold med vold, men volden har sin egen indbyggede konsekvens. Evangeliet afslører imperiets natur og voldens væsen gennem Jesu forsvarsløse, dybt uretfærdige og overdrevent grusomme henrettelse, og så påviser de voldens uduelige meningsløshed gennem fortællingen om Jesus menneskesønnens opstandelse og ophøjelse.

Kærlighed og frihed er som et uadskilleligt par – og derfor tror jeg mere på frihedens ånd end på den apokalyptiske forestilling om verdensdommen – også selv om den sidste er den mest tillokkende. Vi dyrker og tilbeder hævn som en menneskeret i vores kultur. Jeg tror på det menneskesyn, Jesus talte for, og som kom til at koste ham livet – det menneskesyn, der ikke troede på sydebukke og på fjendebilleder eller for den sags skyld på vold og straf som et middel til at få sin vilje eller sin ret – eller blot til at redde sit liv. Et menneskesyn, der ser ethvert menneske som et Guds barn, der har brug for vores kærlighed. Selv dem, der korsfæstede ham (Luk. 23,34). Det kan godt være, Jesus med den holdning var et godt stykke forud for sin tid – og åbenbart også et godt stykke forud for *vores* tid, men det kan ikke nægtes, at hans menneskesyn på en eller anden måde taler til vores hjerter. Dybest set ved vi godt, at han har ret. Det har ikke medført de voldsomt store forandringer på verdensplan –

og såmænd heller ikke for den verdensomspændende kirke, men jeg tænker på de mange øjeblikke, hvor en vrede blev dæmpet – en hævn udskudt – de mange mange øjeblikke, hvor et menneske viste et andet menneske barmhjertighed uden anden grund, end barmhjertigheden selv. Jeg tænker på den spontane medfølelse og kærlighed, der forekommer os langt mere ægte og sand menneskelig end vrede, had og vold og hævn, der føles som en fremmed besættelse. Jeg siger, jeg tror på min korsfæstede Herre og Gud, og mit hjerte smiler og samtykker.

Liv og lære

Man kan måske undre sig over, at trosbekendelsen tilsyneladende intet indeholder om Jesu forkyndelse eller lære. Men det er kun tilsyneladende. Dels ligger der som antydning en hel del om Jesu liv i det faktum, at han blev henrettet på verdensmagtens bud – at han altså med liv og sjæl gik ind i Guds ikkevoldelige kamp for mennesket mod systemets overgreb – kampen for retfærdighed, som nok af indlysende grunde er blevet underspillet noget i de officielle statskirker – og dels siger tredje trosartikel om Helligånden, som vi skal se, en hel del om den kirkelige og menneskelige praksis, som udspringer af Jesu liv og lære.

Men når det er sagt, bør man overveje, om trosbekendelsen ikke i højere grad ligner et frihedsbrev end den troendes tilslutning til det 'rigtige' liv. Det er måske derfor, man ikke så godt kan bruge den som betingelse for dåben eller til at skille fårene fra bukkene med. Trosbekendelsen skildrer, så vidt jeg kan se, en række mytisk/poetiske og faktiske begivenheder omkring Jesus - undfangelse, fødsel, tortur, henrettelse, død, begravelse, nedfart til dødsriget, opstandelse, opfart til himmels og indsættelse i det højeste embede – og det er disse begivenheder, der sker med Jesus – for så vidt uden hans egen aktive medvirken – der i sammenhæng med Guds og med Helligåndens virke er det egentlige glædes- og frihedsbudskab. Fordi det står som et paradigme på et sandt menneskeliv. Historien om Jesus er også *min* historie. Trosbekendelsen er i den forstand måske langt mere sammenlignelig med en afsløring af mit egentlige liv som menneske end med en brugsanvisning til livet. Ikke en trussel, men en fri gave. Men det kommer selvfølgelig alt sammen af en bestemt fortolkning af Jesu liv og død og lære, som man må have opfattet – eller rettere genkendt - netop som en kærligheds- og frihedserklæring og slet slet ikke som en frygtelig trussel om en kommende dom og grusom straf.

Jeg tror på Helligånden,

den hellige almindelige kirke, de helliges samfund, syndernes forladelse, kødets opstandelse og det evige liv.

Ånden

I forordet forsøgte jeg at beskrive mødet mellem en tekst og dens læser eller lytter som en dans, der udfolder sig i dette møde. Det handlede om den livsnødvendige frihed og åbenhed, der er forudsætningen for, at dette møde bliver helligt - guddommeligt, om man vil. Man kunne vel også sige, at friheden og åbenheden er forudsætning for, at Helligånden kan komme til, som vi var inde på i afsnittet om jomfru Maria.

Da jeg gik på pastoralseminariet for snart mange år siden, sagde daværende rektor Gerhard Pedersen, at det var en god ide at bede om Helligåndens hjælp før hver prædikenforberedelse. Det havde jeg dengang ikke meget tilovers for i mit materialistiske hovmod, men jeg har senere mange gange måttet give ham ret. For ikke så mange år siden fik jeg det på en fin måde bekræftet af daværende rektor for forfatterskolen, Pablo Llambías. Jeg tror ikke, han brugte udtrykket Helligånd, men han talte netop om den åbenhed overfor inspirationen, der kommer, når man mindst venter den – f.eks. i arbejdet med at skrive en prædiken. Jeg har mange gange oplevet at gå i gang med de bedste intentioner og måske endda en færdig plan og så er jeg langsomt men sikkert gået i stå, hvilket kendetegnes ved gentagelser og floskler og møjsommeligt formuleringsarbejde. Og så er det, ifølge Llambías, at man skal lytte opmærksomt, for det er alt sammen fødselsveer - tegn på, at inspirationen er vej. Og så kan man være heldig at få den indskydelse, eller hvad det nu er, der skal til, og som måske betyder, at man må begynde helt forfra.

For mig er dette et udtryk for den dialog med Gud, som jeg tror, vi som mennesker hele tiden går i. Det kan godt lyde lidt mystisk, men jeg tror på, at Gud hele tiden fortæller os sin historie – ikke blot gennem sit ord, men på mangfoldige måder i vores liv –

gennem naturen – gennem begivenheder – gennem hverdagens gentagelser – gennem samtalen – og så også indimellem gennem os, når det lykkes at få os til at lytte til andet og mere end vores egne tanker. Ja, hele vort liv er måske i virkeligheden Guds intense og tålmodige forsøg på at komme i kontakt med os. Det er det, al sand kunst og selvfølgelig megen spiritualitet lever af, og det er ikke mindst det, prædiken lever af. At Guds ånd i hellige øjeblikke føjer sig sammen med vores ånd, som Paulus siger det (Rom. 8,16).

Hvis man skal prøve at definere Helligånden, går det selvfølgelig galt, for den lader sig på ingen måde begrænse, men man kunne måske sige, at den er som musikken, der får danserne op af stolen og ud på gulvet til den hellige dans – det hellige møde mellem mennesker og Gud selv. Uden musik - ingen dans.

Det var den musik, der skabte verden – det var den, der fødte Guds søn, og det var den, der opflammede apostlene på pinsedagen, så de gik ud og skabte kirken.

Det er ikke fordi, der ellers står så meget direkte om Helligånden i Bibelen – den er ligesom forudsat bag det hele - men som eksempel på åndens virksomhed kunne man nævne en af Bibelens hovedpersoner, nemlig Paulus. Oprindelig farisæer og stærkt engageret i forfølgelsen af de nye kristne beskriver han selv sin omvendelse (Gal. 1,13ff) som et møde med Jesus selv, der kalder ham til sig. Og senere

bliver han lige så engageret i udbredelsen af kristendommen i hele Romerriget, som han før var optaget af at udrydde den samme kristendom. Man kan selvfølgelig mene om dette kald foran Damaskus, hvad man vil, men det, som fremgår af hans senere breve, er en fortolkning af Kristusbegivenheden – først og fremmest Jesu død og oprejsning. Paulus var tilsyneladende ikke særlig interesseret i, hvad Jesus havde sagt eller gjort. Det var ikke Jesu lære, der betød noget – hans lignelser eller hans måde at leve på - nej, det var hans død på korset – dette at Guds egen søn, Kristus var blevet menneske og havde ydmyget sig – ja, ydmyget sig til døden for at frelse mennesker. Det var det afgørende – det eneste afgørende.

Paulus fortolker altså en historisk begivenhed omkring Jesu korsfæstelse dels med den sædvanlige jødiske midrashmetode der sætter begivenheden ind i en gammeltestamentlig sammenhæng med de store personer og begivenheder fra dengang, men også ved at sætte den ind i en mystisk universel teologisk sammenhæng – f.eks. gennem tanker om de sidste tider og forventningen om den snarlige genkomst og de troendes opstandelse. Og det er denne fortolkning af noget ganske konkret til en begivenhed med universelle implikationer, man godt kunne kalde Helligåndens værk.⁷⁸

Men er det ikke bare hans fantasi, kunne man indvende. Med hvilken ret gør han det, han gør, når han på den måde digter videre på virkeligheden, så at sige? Og så er det jo, spørgsmålet melder sig om, hvad der egentlig er virkelighed. For ingen kan jo med sikkerhed vide noget konkret om opstandelsen eller genkomsten, men måske har Paulus alligevel på sin egen eminente måde fanget essensen af Jesu liv og død på et dybere plan end det, vi kalder virkeligheden – de konkrete fakta. Måske har han beskrevet en virkelighed, der så at sige overtrumfer virkeligheden. Jesu korsfæstelse under Pontius Pilatus var en dramatisk fortælling, men jo for så vidt dagligdags. Ufatteligt mange mennesker deler skæbne med Jesus. Men Paulus' fortælling eller gendigtning skaber en helt ny dimension i menneskers liv – han sprænger grænserne for vores begrænsede forståelse af livet og af os selv ikke mindst. Og som Jesus selv smelter han det guddommelige og det menneskelige sammen til en uadskillelig enhed. Det er det, som sproget kan – med åndens hjælp.

Øjenvidnerne eller de mange, der forsker i Jesu liv og lære kan fortælle os om et stort menneske – en ener med en håbløs og mislykket mission om at befri sit folk – en mission om barmhjertighed og kærlighed. Men digteren og teologen Paulus kan både se og beskrive den dybe betydning af dette korte og i manges øjne naive menneskelivs fiasko – han kan så at sige forvandle den døde Jesus til en levende Kristus og give os alle sans for – ja ligefrem del i - storheden – det guddommeligt store i det, vi ellers anså for det allermest sølle og elendige. Og det er det, han gør. 'Grækere søger visdom, jøder kræver tegn, men vi forkynder den korsfæstede som Kristus'. Tåbeligt og forargeligt. Men hvad er så virkeligheden?

For mig at se handler åndens virksomhed om at gøre os frie til at være os selv – frie til at udfolde os som de vidt forskellige mennesker, vi nu engang er – frie til at kunne se og høre og føle livets dybe, guddommelige dimension - og det må være alles opgave at lægge rum til denne frihed – opmuntre hinanden til frihed – indgyde hinanden mod til at være – mod til at leve vores menneskeliv – mod til at elske grænseløst – og mod til at søge nye horisonter – overskride gamle grænser – gøre det, som alle kalder umuligt og håbløst; stige ud af båden – skabe liv for hinanden som en Malin i Astrid Lindgrens fine fortælling om den susende lind⁷⁹ eller som en Jesus, der kunne elske til døden, og for hvem det at give det hele væk var den største fortvivlede glæde – måske endda den største umulige selvfølgelighed. Friheden er altafgørende for åndens virksomhed, hvad enten det nu er menneskeånden eller

Helligånden, vi taler om. Frihed er selve kendemærket for ånden, der som bekendt flyver, hvorhen den vil.

Selvfølgelig kan man godt forstå, at denne grænseløse frihed lige fra starten har været vanskelig at administrere for kirken. Man kan sagtens forstå den etablerede organisations frygt for anderledestænkende mennesker, der bryder med den fælles opfattelse – netop fordi man tror på *enigheden* som grundlag for fællesskabet. Sådan er det jo overalt med fællesskaber, der samler mennesker med den samme holdning – den samme nationalitet - det samme sprog - den samme kultur – den samme moral osv. Sådan er det med den samhørighed, som kommer af den fælles enighed om det grundlæggende, og de, som skejer ud eller ligefrem bryder fællesskabets skrevne og uskrevne regler, straffer man naturligt nok eller skiller sig af med – for fællesskabets skyld – for husfredens skyld. Så enhver kan for så vidt forstå kirkens motiv, når den op gennem historien har handlet, som den har gjort.

Det, som de etablerede kirker så ofte har glemt, er måske, at netop det kristne fællesskab ikke bygger på enighed eller kulturel og sproglig ensartethed, men tværtimod på friheden til at være forskellige, fordi Guds Ånd blæser overalt, hvor den vil og gør sig forståelig for hvem som helst – og altså ikke kun for de indviede – for dem indenfor – for de rettroende. Hvordan kan alle vi udenfor forstå, hvad de siger, som om de talte på vort eget sprog, disse galilæere (Ap.G. 2,8)? Fordi de var fyldt af Helligånden – den ubeskrivelige Helligånd, som aldrig kræver ensartethed, men netop grænseløs frihed og åbenhed for at kunne komme til.⁸⁰

Sådan forstod de mennesket Jesus fra Nazareth, Marias søn, som en åbenbaring af Guds egen ånd, og dermed var kirken skabt som det sted i verden, hvor mindet om denne enestående begivenhed blev holdt levende blandt længselsfulde mennesker, der ikke kan slippe drømmen og håbet om en ny verden, hvor alt er godt. En verden i Guds ånd.

Evangeliet lyder derfor altid til almindelige mennesker på vort jævne modersmål – aldrig i paragraffer og dogmatiske systemer eller gennem troens 'rette' lærdomme. 'Ak, Herregud bevar mit hus for teologer og væggelus!' som min mormor yndede at sige på sine gamle dage. Og giv Helligåndens enkle og simple menneskelighed råderum og hjerterum i mit samfund og i mit hjem og i mit sind. At være menneskelige i en umenneskelig verden har altid været menighedens store ideal. Somme tider også dens kendemærke, når Guds ånd var levende til stede i kirken, så den turde give sig til kende i samfundet. Som disciplene på pinsedagen, da kirken blev til.

Kirken

Ordet kirke er en fordanskning af det græske *kyriakø*, der betyder herrens – her i betydningen vor herre Jesus. Det oprindelige græske ord for 'kirke' er *ekklesia*, der betyder de kaldede – underforstået af Gud selv. I den forstand kan man sige, at kirken oprindeligt betegnede en eksklusiv lille flok særligt udvalgte i forhold til alle andre, hvad enten det nu var jøder eller hedninger, partere, medere, elamitter, romere osv. Denne udvælgelse – dette kald – har spillet og spiller stadig en stor rolle for den kristne selvforståelse – på godt og ondt. For det gav selvfølgelig en vis selvfølelse at være Guds 'udvalgte, hellige og elskede', men samtidig hermed vokser uundgåeligt det absoluthedskrav på sandheden, der forvandler enhver samtale om kristendom til enetale, prædiken og mission og derefter til tavshed, fjendskab og had. Når man er udvalgt af Gud selv står intet til diskussion. For de første kristne betød dette absoluthedskrav ofte martyriet, men som kirken fik magt, gav det årsag til den blodige undertrykkelse, vi kender så godt, og som med rette kunne kaldes kirkens forbandelse. Vi er

Guds hellige, udvalgte og elskede, og dem der ikke vil være det, har vi midler til at tvinge til det, kunne man måske sige med et let omskrevet Storm-P citat – hvis det ikke var fordi, det var så tragisk.

Der er ingen tvivl om, at kirken i den forstand er menneskeværk. Den bitre konstatering af, at Jesus nok forkyndte Guds rige, men så kom kirken, står ved magt. Skønheden kom i magtfulde menneskehænder. Regnbuen kom på flaske og blev solgt i dyre helligdomme. Alligevel siger jeg, at jeg tror på kirken på trods af al elendigheden – på samme måde som jeg tror på livet på trods af alt det forkerte og smertelige og på trods af den ondskab, som livet indebærer. Og det er med den tro som udgangspunkt, jeg ikke blot stadig kalder mig kristen, men også føler mig forpligtet – jeg havde nær sagt kaldet - til at tage ansvar for min kirke, så den i al sin ufuldkommenhed stadig tør formidle frihedens og kærlighedens evangelium til mennesker – i ord og handling. Kaldet er så at sige et kald til kamp for den bedst mulige kirke – dvs. den kirke, der bæres af Guds ord og hans ånd, for den kirke kommer ikke af sig selv, så lidt som Guds rige gør det. På den måde kommer kirken ligesom den enkelte troende i bevægelse – i stadig forandring og under stadig konstruktion. Aldrig færdig – aldrig absolut, men som Jesus selv altid på vej, søgende og opsøgende – og ikke mindst åben for forandringens mulighed. *Ecclesiam semper reformanda!*

Den kirke, jeg tror på, er derfor ikke uden videre den etablerede organisation, der bærer navnet – den lidt ophøjede institution med den lange brogede historie og de prægtige gamle bygninger, hvor man skal tro på de rette dogmer, gebærde sig efter bestemte regler som på middelalderens kongeslotte, hvis tronsale, de er bygget over (*basilika*: det kongelige), og som er forsynet med et hierarki af ærværdige præster og kåbeklædte biskoper som åndelige ledere med guddommeligt patent på sandheden. Det er kun menneskeværk og i mangt og meget en efterligning af det verdsligt royale på enevældens tid – formentlig ud fra den kristeligt set misforståede tankegang, at det kirkelige ikke skulle stå tilbage for det verdslige i fornemhed og magtudtryk – brød og skuespil.

Kirken er altså der, hvor mennesker forsamles i Jesu navn eller 'til ære for Jesus'. Derfor kan man også sige om kirken, at den som Jesus selv, er både hellig og almindelig – guddommelig og samtidig (dermed) hjemlig. 'Almindelig' er den danske oversættelse af det græske *katholikos*, og som har givet navn til Den katolske Kirke. Direkte oversat betyder det: 'ifølge helheden'. En bedre oversættelse end 'almindelig' var måske David Steindl-Rasts forslag: 'altfavnende'. Dermed undgår man at dyrke en bestemt teologi fremfor andre og dermed måske de evindelige stridigheder om, hvilken kirke, der er den sande.⁸¹ Et kristent fællesskab bygger ikke som de fleste andre fællesskaber på enighed om den rette lære, men på den enhed i Kristus, som mystikeren Paulus taler om (Gal. 3,28). Som en universel familie, der er bundet sammen af andet og mere end en fælles holdning eller for den sags skyld en fælles tro. Og så ville det vel også være mere i pagt med Jesu forkyndelse og hans åbne og netop altfavnende fællesskaber af toldere, syndere, fremmede og andre udstødte. Det kriterium, som Luther anlagde om skrifternes gyldighed: 'ob sie Jesum treiben' – om de havde Jesus i sig – kan vel også anvendes på kirken som sådan. Men selvfølgelig vil kirken altid være ufuldkommen her i verden – kun et gæstekammer til en himmelsk altergang, som Grundtvig synger.⁸²

Den arianske strid

Spørgsmålet om kirkens væsen er et ældgammelt skisma i kirken – f.eks. kom frem i den såkaldt arianske strid i 300-tallet – om Jesus bør opfattes som menneskets frelser eller som dets visdomslærer. Frelsen kommer til udtryk i forhold til Jesu gerning, hvor han som repræsentant både for menneske-

heden og for Gud frelser den slavebundne og syndige slægt ved sit livs eksempel. Mennesket kan som sådan hverken gøre fra eller til – ikke andet end at tage imod.

Anderledes med opfattelsen af Jesus som læreren, vismanden eller eksemplet til efterfølgelse, hvor Jesu ord og gerning opfattes som en vejledning i og et forbillede for et sandt menneskeliv. Gå hen og gør ligeså! Her bliver livet et spørgsmål om dels at forstå Jesu anliggende ret, tro på det og så efterfølge Jesus efter bedste evne i troskab mod hans liv og lære.

Striden fra Alexandria mellem biskop Athanasius (296-373) og pastor Arius (256-336) handlede om, hvem Jesus egentlig var – om han ifølge Athanasius var Gud 'af samme væsen som Faderen' som det hedder i den nikænske trosbekendelse eller ifølge Arius snarere en form for halvgud (demiurg) - et særligt oplyst menneske som en Buddha - der viste mennesker Guds vej til livet. Striden bølgede frem og tilbage. Kejser Konstantin var snart til den ene, snart til den anden side, og snart blev den ene, snart den anden dømt som kætter, men det endte som bekendt med, at Athanasius 'vandt', så næsten samtlige biskopper på kirkemødet i Nikæa i 325 skrev under på den nikænske trosbekendelse, vi kender. Kun Arius og et par andre undlod at underskrive. Nogle år senere blev arianismen igen 'den rette lære' i riget, men det varede kun kort.⁸³

Men hvorfor var denne strid så vigtig? Jo, for det drejede sig i virkeligheden om kirkens eksistens. Hvis Jesus ikke var Gud, men, som Arius og hans tilhængere hævdede, et oplyst overmenneske, hvis funktion først og fremmest var at give mennesker indsigt i sandheden, så de kunne gå Guds veje, så behøvede man i virkeligheden ikke nogen kirke i den forstand. Så kunne man nøjes med en skole eller et akademi, der kunne belære mennesker om sandheden og give dem indsigt og visdom, så de selv kunne søge frelsen. For kirkens eksistensberettigelse beror ifølge den selv på dens *frelsende* funktion – og altså ikke dens belærende. Kirken kan frelse mennesker gennem dåb og nadver og syndsforladelse, og det er den nøglemagt, kirken har fået fra Jesus selv (jf. Matt. 16,18f) – en magt, som kun Gud selv kan give – derfor er Jesus Gud. Og udenfor kirken findes der ingen frelse, som det blev sagt af biskop Cyprianus allerede i det 3. årh.: *Extra ecclesiam salus nulla est!* for det er kun kirken, der kan formidle frelsen – den kommer ikke gennem indsigt og erkendelse, heller ikke gennem en bestemt måde at leve på og slet ikke gennem andre religioner eller religiøse tanker. Derfor er kirken den absolut livsnødvendige institution i verden, for uden den – ingen frelse. Man kan kalde det en slags benhård markedsføring af den ene sande guddommelige kirke, og resultatet kender vi: en verdensomspændende kirke, der ikke så meget forkynder lærdom og åndelig indsigt til mennesker, men dette eksklusive guddommelige patent – denne eneret på frelsen, som er givet til kirken og kirken alene af den ene sande treenige Gud!

Kirkens ansvar

Der er noget befriende ved den tanke, at Jesus ikke var en ophøjet visdomslærer, guru eller Buddha omgivet af strålende begavede og oplyste elever. Evangelierne skildrer Jesu disciple som alt andet end strålende begavelser, og Paulus taler om Guds visdom i modsætning til menneskers (1. Kor. 1,20): 'Hvor er de vise her, hvor er de skriftkloge, hvor er denne verdens kloge hoveder? Har Gud ikke gjort verdens visdom til dårskab?' En sund modsigelse af nutidens påfaldende knæfald for religiøse og åndelige ledere.

Men på den anden side er jeg et moderne, relativt oplyst, globaliseret menneske, der har svært ved at tro på denne eksklusive kirkeforståelse, der udelukker alt andet fra Guds frelse. Jeg lytter begærligt til buddhister og muslimer og jøder – og for den sags skyld til ateister – til alle og enhver, der har noget at berige mit liv og min kristentro med – og det tror jeg, de fleste mennesker har. Den amerikanske

teologiprofessor Paul Knitter vil endda gå så langt, som at hævde, at hvis ikke det var for hans budhistiske indsigt, ville han slet ikke være kristen.

Jeg har boet og arbejdet i Grønland en del år og har forsøgt at sætte mig ind i eskimoisk tankegang gennem myter og sagn og beskrivelser og gennem samtaler med mennesker, som har fået stor betydning for mit livssyn. Jeg hører nok til dem, der gerne vil søge sandheden, men for alt i verden ikke have patent på den. Og jeg tror, at selv om kirken også har et klart frihedsbudskab, så går det ikke an i dag at hævde, at den alene sidder inde med vejen til sandheden og livet og med den eneste frelse, for det kommer i vores moderne verden til at lyde både frastødende og arrogant – og dermed til at virke imod hensigten. Det, som skulle samle mennesker, kommer til at støde dem bort – sådan som vi jo ser det - og måske skyldes kirkernes store krise i vores del af verden netop, at de ikke har formået at føre en opbyggelig samtale med moderne mennesker, men blot har missioneret 'sandheden' og 'frelsen'. Og kan kirken ikke forny sig eller for den sags skyld bare lytte – så hjælper det ikke at prædike som en engel – hvis der ikke er en djævel, der kan forbinde noget som helst med det, man siger. Det kunne måske gå på enevældens tid, da uoplyste folk kunne trynes på plads under trusler om såvel en meget jordnær udelukkelse af fællesskabet som den evige fortabelse, men det går ikke i dag – i hvert fald ikke her hos os i vores oplyste og demokratiske samfund, og godt for det. Dialog – samtale – en fælles søgen efter tilværelsens grund og mening - en respekt for – ja, en glæde over forskelligheden, fordi den beriger vores liv, mens frygten eller foragten for de andres opfattelser indskrænker livet. Vi bør lægge den tillærte og for øvrigt statsautoriserede pastorale bekymring for hjordens ene rette tro endegyldigt bag os og slå kirkedørene op på vid gab – eller måske hellere 'tage hele døren af', som Benny Andersen synger, så frisind og ligeværdig samtale bliver kirkens kendemærker. Jeg mener, der bør være plads til alle i Kristi kirke, og det gør jeg, fordi kirken må signalere og praktisere den grænsenedbrydende og altfavnende kærlighed til mennesker, som Jesus forkyndte og levede og døde for – en i verdens øjne sært betingelsesløs frihed, anerkendelse, respekt – kærlighed til det at være menneske.

Den nyligt afdøde amerikanske religionshistoriker og Jesusforsker, Marcus Borg (1942-2015) har i sin bog *The Heart of Christianity* fra 2003 givet et bud på det paradigmeskift, der er ved at ske i den almindelige opfattelse af, hvad kristendom går ud på. Han taler om det traditionelle og om det fremspirende paradigme og opstiller en række kendemærker på det, som adskiller de to opfattelser både med hensyn til den kristne tradition og med hensyn til det kristne liv.

For det traditionelle paradigme grunder kristendommen sig i en guddommelig autoritet. Bibelen kommer fra Gud. Den er Guds Ord eller inspireret af Gud selv. Derfor kaldes Bibelen også Den hellige Skrift – *fordi* den har sin autoritet direkte fra Gud.

Dette synspunkt kan føre til tanker om Bibelens ufejlbarlighed: *alt* i Bibelen er udtryk for Guds sandhed, uanset hvad vi – eller for den sags skyld videnskaben eller udviklingen - ellers måtte mene om det. Det betyder naturligt nok, at også den bibelske lære ofte er indiskutabel. Guds åbenbarede vilje er den ultimative autoritet for både tro og moral.

Livet efter døden spiller en central rolle for det traditionelle paradigme – både som løfte og som motivation. I sidste ende er det derfor, man er kristen. Selve kristenlivet handler derfor ofte om etiske og religiøse krav med henblik på belønning i det næste liv.

Der er naturligvis meget mere at sige, men disse få træk er for mig genkendelige fra min egen og også mange andres barnetro, som vi har fået overleveret gennem hjem, kirke og skole i den allerbedste og kærligste mening. Paradigmet, som grundlæggende stammer fra oplysningstiden i 1700-tallet og altså

kirkehistorisk set er af relativ ny dato, har været lys og salt for millioner af kristne gennem de sidste 2-3 århundreder. Ikke blot har det været til trøst for mange mennesker, men det har også skabt liv, som var fyldt med kærlighed og barmhjertighed.

Men på trods heraf er dette paradigme for rigtig mange mennesker i vores tid ikke længere fyldestgørende. Derfor er der spiret et nyt paradigme frem, som vel har kunnet anes gennem de sidste 100 år især blandt teologer, men som efterhånden har bredt sig til mange forskellige kredse. Her opfattes Bibelen ikke som Guds ufejlbarlige ord, men som et historisk produkt fra oldtiden. Bibelen er ikke skrevet til os eller for vores skyld, men er skrevet af mennesker under bestemte historiske, religiøse og kulturelle forhold. Det handler derfor ikke om de bibelske fortællingers historiske virkelighed eller om deres bogstavelighed som etisk norm, men om deres *betydning*. Det vigtige er ikke at tro på Bibelen eller adlyde dens konkrete bud. Snarere handler det kristne liv om at åbne sig for den guddommelige inspiration i Bibelen, som er i stand til at forandre mit liv her og nu. Det handler altså ikke så meget om at have den rette tro som adgangskrav til saligheden hinsides, men om at leve sit liv på foranderlighedens vilkår – åben overfor det, som Bibelen og dens forskellige fortolkninger kan bringe det kristne fællesskab. Det nye paradigme ser ikke kristendommen som den eneste sandhed, men som én af verdens store religioner – som svaret på den gudserfaring, mennesker har gjort sig i *vores* del af verden. Og dog fastholder den samtidig kristendommens egenart overfor andre religioner.

De to kristendomsopfattelser har det som sagt ikke alt for godt med hinanden, for nu at sige det mildt. For det traditionelle paradigmes fortalere virker det nye paradigme som en reduktion af kristendommen, hvis guddommelige autoritet synes at blive draget i tvivl, når det tilsyneladende ikke længere er afgørende at tro på Bibelens udsagn eller for den sags skyld at tro på Jesus som den eneste sande vej til frelsen. Det traditionelle paradigme forekommer til gengæld tilhængerne af det nye paradigme naivt og moraliserende uden forbindelse til nutiden. Det konservative syn på eller ligefrem afvisning af tidsånden og det moderne samfunds- og menneskesyn i det hele taget til fordel for en antikveret, bibelsk tilværelsesopfattelse, forekommer mange uacceptabelt. For det nye paradigme er det ydermere svært at acceptere tanken om kristendommen som den eneste objektive sandhed.

Men vi er nødt til at bygge bro over disse forskelle, hvis kirken skal have en chance fremover. Vi er nødt til som kirke at acceptere forskelligheden i opfattelserne af, hvad kristendom betyder for den enkelte. Vi er nødt til at turde være kirke med frihed og respekt for anderledes opfattelser i menigheden. At forsøge at opretholde en kirkelig eneret på sandheden med udelukkelse af ”de forkerte” eller ”de vantro” fra det ene sande og rene kirkesamfund virker påfaldende, når man tænker på den forskellighed, der har præget og altid vil præge kristen gudsdyrkelse overalt på jorden. At påstå, at kun ét af alle disse udtryk – nemlig vores! – er det eneste sande, virker på mange mennesker uforståeligt i dag.

Derfor kan man heller ikke med rette sige, at det traditionelle paradigme er rigtigt – og det nye forkert – eller omvendt. Begge har hjemstedsret og indfødsret i Kristi kirke på jorden. Begge er ligeværdige udtryk for forskellige menneskers kristendomsopfattelse, og derfor kræver begge respekt.

At der efterhånden er mange mennesker for hvem det traditionelle paradigme ikke længere går an, men bliver en anstødssten for deres kristendomsforståelse – ja, det kunne man jo opfatte som en spændende udfordring til samtale og ikke bare som en trussel mod den ene sande og sunde lære. Det nytter altså ingenting at tvinge moderne mennesker til at tro eller leve på denne eller hin måde. Det hjælper heller ikke at lukke sig inde med den rette tro i rene og eksklusive fællesskaber og kirkesam-

fund i den formening, at Gud kun er Gud for de rettroende. Det er og bliver et sølle samfund og en sølle kirke, der ikke kan bære forskelligheden af kristne udtryk, som kun kan føre proces om den rette tro og ikke er i stand til at nyde samtalen mellem mennesker af vidt forskellig observans.

At være kristen kirke i dag handler ikke mindst om at videreføre den uendelige samtale. Frimodigt at give *sit eget* bud på, hvad Kristus betyder i dag i et fællesskab af levende mennesker – forhåbentlig med forskellig opfattelse af, hvad kristendom handler om – det er for mig at se fremtidens kirke, hvor ingen behøver at frygte for at sige, hvad man føler og mener.

Og netop dette frisind, som i kraft af vores historie burde være indlysende og indiskutabelt for en dansk kirke, bør være vores svar på udfordringen fra såvel muslimsk som kristen trosfundamentalisme.

Gudstjenesten⁸⁴

I min tid som præst i folkekirken har jeg stort set afholdt enhver tænkelig form for forsøgsgudstjeneste sammen med de hårdt prøvede menigheder, men af en eller anden grund er vi altid vendt tilbage til den såkaldte højmesse. Måske fordi jeg er vokset op med den, og fordi dens rødder og tradition går så langt tilbage i historien – det var mine forfædres gudstjeneste - men måske også fordi den virker med sin levende salmesang, læsningerne på modersmålet, prædikenen, der i hvert fald i sin hensigt er et lille kunstværk, og så de to så inderligt provokerende sakramenter, dåb og nadver. Steindl-Rast spørger, hvorfor vi stadig holder af levende lys, når vi nu har de elektriske, og svarer, at det er fordi de minder os om noget dyrebart helt tilbage til forfædrenes samling omkring bålet. Sådan har jeg det måske også med gudstjenesten. Den minder mig om noget dyrebart.

Jeg har et par gange været i Rom og har selvfølgelig hver gang besøgt Peterskirken, der jo er et enormt byggeri, hvor mennesker ikke når op over 'gulvpanelerne', hvad der nok også er meningen. Kirken praler ligefrem med sin størrelse ved at aftegne andre store kirker på gulvet. Ved et af disse besøg løb jeg tilfældigt ind i en såkaldt helgenkåring en søndag formiddag på Peterspladsen. Pladsen var stuvende fuld af mennesker. Der var sat stole op til 10.000-vis af deltagere i kåringen, som også var en gudstjeneste med nadver, og hen over Peterskirkens facade hang 5 kæmpestore portrætter af de nyslåede helgener. Pave Benedikt selv forrettede gudstjenesten omgivet af sine kardinaler, ærkebiskopper, biskopper, monsignores og en hær af almindelige præster. Der var purpur og guldtressede kåber i lange baner. Der var storskærme, schweizergardister, helikopterovervågning og transmission til alverdens lande fra kirkens centrale helligdom i Rom.

Det var med lidt blandede følelser, jeg stod og iagttog dette storslåede skuespil, som betog så mange mennesker, og det var ikke bare misundelse over den formidable kirkegang, der strøede malurt i begejstringens bæger, men det var denne entydige dyrkelse af det enestående og mægtige. På et tidspunkt i seancen bragte forskellige grupper gaver til Paven, der som Jesu stedfortræder (*vicarius Jesu*) sad på sin tronstol iført sit skrud og modtog disse knælende pilgrimmes hyldest og lod dem kysse sin hånd og ring – ganske som en middelalderkonge i al sin vælde kunne have gjort det.

Men der var jo ikke noget glimrende eller kongeligt over Jesus, som han så ud i verdens øjne, og det var ikke gennem udstedelse af edikter og ufejlbarlige dogmer *ex cathedra*, han gjorde sig gældende i vores liv. Men fordi han gik omkring blandt mennesker og talte Roma midt imod og handlede troværdigt efter det, han sagde, rammer han vore hjerter. Han var et billede på min inderste menneskelighed, og derfor taler han til mig endnu, og kan endnu få mig til at vende mig om fra Peterspladsen til den stille sidegade, hvor jeg er ved at falde over den gamle kone, der næsten går i ét med fortovet

og den lille trappe, hun sidder på i sit brune snavsede tøj, der hænger om hende. Og hun strækker hånden frem og lirer sin bøn om en skilling af, som ingen hører. Og jeg haster forbi, for jeg skal hen og se Maria Maggiore inden den lukker.

Og så blev jeg måske alligevel lidt indadvendt på vejen og kunne ikke lade være at sammenligne mylderet og begejstringen på Peterspladsen og den kæmpemæssige altergang til syndernes forladelse med denne ensomme gamle kone på fortovet, som jeg burde have knælet og bøjet mig dybt for og bedt om tilgivelse og givet alt, hvad jeg ejede. Det var dér i sidegaden, den sande gudstjeneste var – den jeg hastede forbi, fordi jeg var så forblændet af den skinnende og strålende overflade.

Ikke Gud – ikke paven – ikke kirken eller dens gudstjeneste kan skænke mig virkelig tilgivelse for mit overfladiske turistliv, men det medmenneske, jeg skylder alt. Biskop Cyprianus tog fejl: Frelsen findes *kun* udenfor kirken. Hos hende, der sad der på den lille trappe i virkelighedens stinkende sidegade og forgæves rakte hånden frem.

Gudstjenestens krise

Op mod 98 % af medlemmerne af folkekirken mener ikke, gudstjenesten er så vigtig for dem, at de kommer til den jævnligt. Samtidig anser de fleste – om ikke alle - præster og kirkelige myndigheder gudstjenesten for det helt primære: Vi har en kirke, fordi der skal holdes gudstjeneste (prædikes) på søndag. Også den teologiske uddannelse afspejler dette, idet uddannelsen – i hvert fald i min tid - var fordelt med 90% til prædikenforberedelsen og 10% til alt det andet (sjælesorg, pædagogik, liturgik, homiletik, hymnologi, sociallære osv.), Kan 98 % tage i den grad fejl? Eller hvorfor er det så vigtigt at holde gudstjeneste, når under 2 % af menigheden kommer til den? Det har været dilemmaet i stort set hele min præstetid.

Somme tider har jeg trukket på skuldrene – det må folk jo selv om. Andre gange har jeg været rasende. Men selvfølgelig er det et problem, når man mange steder i landet stiller an med det helt store udtræk hver søndag, og der så kommer færre i kirke end antallet af kirkefunktionærer. I det mindst kunne man vel så nøjes med et mindre mødelokale? Det er som bekendt ikke huset, der er helligt. Eller hvad?

Kirken selv har som nævnt ofte fremført det synspunkt, at gudstjenesten var det vigtigste, fordi selve frelsen beroede på gudstjenesten med dens sakramenter og forkyndelse. F.eks. anfører *Confessio Augustana* (den augsburgske bekendelse), som også hører til folkekirken luthersk-evangeliske bekendelsesgrundlag, at dåben under henvisning til arvesynden er nødvendig for frelsen. Man kan også høre det synspunkt fremført, at det er gudstjenestens afholdelse som sådan, der er det vigtige – om der kommer nogen kan for så vidt være lige meget. Tanken er her vist en magisk opfattelse af gudstjenestens iboende kraft, men giver det mening i en protestantisk kirke? Hverken arvesynden eller dåbens – eller for den sags skyld gudstjenestens - nødvendighed for frelsen siger mig noget i dag, men vækker nærmest lidt afsky. Strækker Guds altfavnde og betingelsesløse kærlighed sig virkelig kun til de rettroende gudstjenestefejrende, lovsyngende medlemmer af hans luthersk-evangeliske kirke i Danmark? Det giver ingen mening. Og så er gudstjenesten alligevel afgørende vigtig for mig.

Gudstjenesten er en udsendelse ('messe' betyder ordret udsendelse), der for mig at se ikke i sig selv har nogen umiddelbar magisk eller frelsende virkning, så lidt som dåben eller nadveren har det. Derimod er den et vigtigt afsæt til livet i hverdagen gennem fællesskabets (menighedens) forkyndelse af Guds grænseløse kærlighed og den opmuntring til at leve og virke og kæmpe for livet, der udspringer heraf. Som sådan forestiller gudstjenesten mest af alt en fælles fejring af livet i Guds rige, og på den

måde bliver gudstjenesten en modsigelse af min livsangst og min dødsangst – en modsigelse af mine fjendebilleder og de livsfortærende fornærmelser – en modsigelse af mit destruktive selvhad. Og den kærlige og til tider barske modsigelse i et levende fællesskab har jeg brug for.

Man kan vel også sige det på den måde, at jeg for så vidt ikke dyrker Gud ved gudstjenesten i kirken, som man ellers skulle tro, men samler fællesskabets mod til at gå hjem fra kirke og elske mit liv og mit medmenneske. En kristen gudstjeneste er således altid en udsendelse til det væsentlige, nemlig hverdagen sammen med min næste. Det er her, Gud er i egentlig forstand – ikke isoleret til kirken eller i templet. Det har allerede profeterne Esajas og Mika gjort opmærksom på (f. eks. i den kritiske og meget smukke lektion i Mika 6,6-8):

*Hvordan skal jeg træde frem for Herren
og bøje mig for Gud i det høje?
Skal jeg træde frem for ham med brændofre,
med årgamle kalve?
Tager Herren imod væddere i tusindtal,
imod oliestrømme i titusindtal?
Skal jeg give min førstefødte for min overtrædelse,
min livsfrugt for min synd?
Menneske, du har fået at vide, hvad der er godt,
hvad Herren kræver af dig:
Du skal handle retfærdigt,
vise trofast kærlighed
og årvågent vandre med din Gud.*

Det er dette profetiske oprør mod den fjerne, ophøjede og strenge Gud, der kun kan formildes gennem sonofre, skyldbetyngede bønner og anden form for selvudslettende, underdanig – i Jesu øjne åbenbart hyklerisk - gudsdyrkelse, der kommer til fuldt udtryk i inkarnationen. Ubarmhjertigt sendes jeg ud af kirken og templet, ned af de hellige bjerge og flytter mit himmelvendte blik tilbage mod hverdagen og min næste. For Gud blev menneske, og dermed blev der vendt op og ned på det hellige og det profane, og hverdagens underkendte kampe blev lyst i kuld og køn på ny – ja, gjort hellige.

Jeg kan huske, hvordan jeg som barn var privilegeret dels med en stor søskendeflok og dels en stor præstegårdshave, hvor vi næsten dagligt legede og spillede fodbold. Der blev udkæmpet de drabeligste kampe mellem røvere og soldater eller cowboyer og indianere eller omkring det vakkelvorne, hjemmelavede fodboldmål på den store græsplæne. Men på et tidspunkt blev legen eller spillet altid afbrudt af råbet fra køkkenvinduet: Vi skal spise! Og så måtte vi – ofte nødtvungen – slippe, hvad vi havde gang i for at samles med familien om middagsbordet. Det er denne afbrydelse af legen eller spillet, gudstjenesten minder mig om. Dette at blive kaldt ud af spillet om magten og æren og ind i en helt anden virkelig og livsnødvendig sammenhæng end den, jeg lige nu er så optaget af – vaske hænder og blive sat til bords i et hjemligt, varmt og trygt fællesskab og få næring både til krop og sjæl gennem sagesuppen, bordbønnen og samtalen. I den forstand tør jeg godt sige, at hvis ikke det var for gudstjenesten, var livet ikke til at bære.

Intetsteds har jeg oplevet denne modsigelse af mørket som ved juleaftensgudstjenesten i den lille bygd Qeqertarsuaatsiaat i Grønland. Der stod vi i den lille trækirke i vores festtøj side om side - børn, unge, midaldrende og gamle – hele bygden i et tæt sammenknyttet og pakket fællesskab og sang juleevangeliet i Rasmus Berthelsens gamle salme om englernes sang til hyrderne julenat: *'Gnuterput qutsin-*

*nermin*⁸⁵ - flerstemmigt - uden musikledsagelse - blot disse vidt forskellige menneskestemmer, der tilsammen udgjorde et helligt fællesskab og en hellig sang, hvis langsomme og intense rytme var som havets - det hav, vi levede af - det hav, vi frygtede - det hav, som var vores liv og verden. Og i denne hellige sang forløstes alle årets sorger og fortrædeligheder i fællesskabets og hjemlighedens varme tryghed, og man fandt endnu engang modet til at gå et nyt år i møde med alt, hvad det måtte bringe af glæder og sorger. Og et par hundrede meter fra kirken lå havet selv - det sorte vinterhav i den mørke polarnat og vuggede i sin egen rytme. Men nu og da lyttede selv havet til sangen fra kirken - standse et øjeblik sin egen rytme, glemte et øjeblik sig selv og faldt ind i menneskenes hellige sang om lyset, der brød ind i mørkets verden.

Nadverens fællesskab⁸⁶

Udtrykket *'De helliges samfund'* handler selvfølgelig om fællesskab. De 'hellige' forstår jeg som antydning ovenfor ikke som særlige i betydningen særligt fortjenstfulde mennesker – martyrer, helgener o. lign. Det ville rime dårligt med det altfavnende. Snarere er der tale om fællesskabet af alle mennesker, og her menes virkelig alle –levende såvel som døde, sådan som vi fejrer det ved Allehelgen. Tænk på det smukke billede med det halvrunde nadverbord, der i virkeligheden er helt og rundt. Ved den anden og usynlige halvdel knæler alle de døde. Vi er alle bænket om det samme bord. End ikke døden kan bryde dette i verdens øjne urimeligt åbne menneskelige fællesskab, som Jesus selv lagde kimen til med sine åbne bordfællesskaber.⁸⁷

Men udtrykket kan også henvise til fællesskabet *om* det hellige – underforstået: den hellige nadver. Dermed understreges betydningen af dette vidt åbne fællesmåltid, som ikke er spor helligt, hvis ikke det netop er vidt åbent. Dette brud på normaliteten, hvor ethvert måltid – ikke mindst da et helligt – altid har været absolut eksklusivt for de sammenspiste så at sige – de særligt indbudte eller indviede - synes at være et kernepunkt i den tidligste kristendom. Måske handler lignelsen om Kongesønnens bryllup (Matt. 22, 34-40) også om dét. Derfor var det heller ikke særlig 'kristeligt', når man for ikke så længe siden forbød børn at komme til alters, eller når man forbyder 'fremmede' adgang til Herrens bord. Denne 'ordenssans' hører efter min mening ikke hjemme i kirken. Jeg kan huske, hvordan det ærgrede min far, når størstedelen af kirkegængerne forlod gudstjenesten under salmen efter prædikenen, fordi de ikke ville med til altergangen, der så blev for de få 'hellige', som vi kaldte dem. Heldigvis er denne skik forsvundet fra gudstjenesten.

For de ældste menigheder blev nadveren det store nye ritual, sådan som vi bl.a. ser det hos Paulus (1. Kor. 11). På mystisk vis blev brød og vin forvandlet til Jesu legeme og blod, som deltagerne spiser og drikker for at få kraften fra Jesus selv. Samtidig blev måltidet en stærk forkyndelse af Jesu død og en bitter erkendelse af menneskers skyld og forræderi mod livet og kærligheden. Men bag denne erkendelse eller mystiske oplevelse venter friheden – frelsen. Korsets og opstandelsens frihed. Dette måltid hentede inspiration fra Mithraskulten og andre tilsvarende mystiske bevægelser. Det var her, den hentede sin form, mens indholdet kom fra jødernes egen påskefejring med offerblodet på dørstolperne, der frelste israelitterne fra dødsenglens drab på alle førstefødte (2. Mos. kap. 12). Nadveren kan således sagtens tolkes mystisk, sådan som den vel ofte opfattes ifølge de gældende dogmer. Transsubstantiationslæren taler således om en reel forvandling af brød og vin til Jesu legeme og blod, hvilket lå f.eks. Luther meget på sinde – vin og brød symboliserer ikke, men ER reelt Jesu legeme og blod, tordnede han overfor bl.a. den schweiziske reformator Ulrich Zwingli. Og i den katolske kirke ringer messeklodden, når den mystiske forvandling finder sted. Nadveren blev og bliver af mange opfattet

som en mystisk, hellig handling, der skal udføres nøje i overensstemmelse med ritualet for at 'virke', og mange moderne kirkegængere er ikke så lidt beklemt ved at deltage i dette mystiske ritual.

Jeg har oplevet en hel del altergang i mit liv, men det, som virkelig har beriget mig, har altid været fællesskabet af vidt forskellige mennesker om samme bord. Børn, unge, gamle, rige, fattige, syge og raske, forbrydere og fromme skulder ved skulder, side om side i et altfavnende guddommeligt, menneskeligt fællesskab. Og det er også nok for mig. Jeg tager nadveren med ud i min hverdag som en opmuntring – på samme måde som en god fest, der holder sig levende og smilende i sindet længe efter, den er forbi. Men jeg vil selvfølgelig ikke afskrive eller på nogen måde undervurdere den mystiske dimension, som jeg måske en dag selv kan få lov til at opleve.

Nadveren minder mig desuden om bespisningsunderne i evangelierne (Mark. 6,45-52 par.), der måske ikke så meget handler om undere, som om *fordeling* – altså dette at kunne sørge for andre end sig selv. Nogen har haft mad med til dette foredrag ude i ørkenen – andre ikke, og i stedet for at enhver hængede om sin ejendomsret, fik Jesus dem simpelt hen til at dele, hvad de havde mellem sig, hvilket betød at ikke blot blev alle mætte, men der var ligefrem overskud (12 kurve).⁸⁸ Måske handler nadveren med denne brødsbrydelse om den samme fordeling til alle. Paulus skælder i hvert fald gevaldigt ud på korinterne i 1. Kor. 11, fordi de tilsyneladende bruger nadveren til ikke blot at fylde sig, men de gør det på de fattiges bekostning. Således æder og drikker man sig en dom til!

Omsat til vore dages forbrugersamfund kunne det måske betyde, at det ikke er så vigtigt, *hvor meget* jeg forbruger – det vigtige er, om der er *nok til alle*. Og i en global sammenhæng må det jo nok siges at være aktuelt. Man begynder ikke at spise, før alle har fået. Gør man? Det er den holdning, Jesus forlanger af sine disciple, og det er den holdning, verdens tilstand forlanger af enhver i dag. Desværre er vi ikke nået helt dertil endnu. Vi pukker stadig på vores ret til at sørge for os selv – også på bekostning af alle andre. Ironien er måske, at der er nok til alle, men vi er djævelsk dårlige til at fordele det, der er. Det handler ikke bare om det begær, der udspringer af frygt, men også om regulær dumhed, for det går jo ikke på den måde at gøre begær og ejendomsret og tøjlesløst forbrug til den hellige treenighed, vi skal bygge verden på, når det nu var mådehold, respekt for ethvert menneske og en lige fordeling af goderne, livet faktisk forlanger af os, hvis vi vil overleve dette århundrede.

Dåben til syndernes forladelse

Et andet brud på normen er dåben, denne mystiske indvielsesrite, som på en måde er ligeså provokerende for almindelig menneskelig tankegang som det frie og åbne måltid. Dåbens kendemærke om noget er netop det betingelsesløse. Normalt anses en indvielse for at være en form for belønning for de ganske særlige, som har bestået adgangsbetingelserne – f.eks. i form af en manddomsprøve, en aflagt ed eller en bestået eksamen. Men den kristne dåb er i sit væsen en forkyndelse af det betingelsesløse, hvorfor man også tidligt og inderligt provokerende for fornuften har døbt spædbørn. I den sammenhæng er konfirmationen, der blev indført her i landet i 1736 egentlig en modsigelse af det betingelsesløse ved dåben – en lidt vovet 'kristianisering' af den urgamle overgangsrite fra barn til voksen.⁸⁹

Jeg tror, at det – i hvert fald også - er dåben, der henvises til, når trosbekendelsen taler om syndernes forladelse, der i sig selv er en grov provokation af det normale. Det normale liv i verden - civilisationen, om man vil – tror på syndernes soning – ikke på deres forladelse kvit og frit. Samfundet, som vi kender det, bygger ikke mindst på, at forbrydelse medfører dom og straf, enten som hævn eller til skræk og advarsel eller begge dele. Denne grundpille indpodes i os med modermælken, og vi lærer af

bitter erfaring fra vi er ganske små, at forbrydelse medfører straf. Vi lærer skylden at kende som noget af det første, så vi er ikke i tvivl om begreber som skyld og straf, soning og tilgivelse.

Dåben til syndernes betingelsesløse *forladelse* – dåben i Guds navn – er den ydre manifestation af Guds grænseløse og betingelsesløse kærlighed. Den er udtryk for Guds 'nåde' ret forstået som den ynndefulde, levende og lysende kærlighed, der på sin egen suveræne måde er højt hævet over retfærdighed i normal samfundsmæssig og juridisk forstand. Dåben er en renselse – ifølge Paulus endda en død og opstandelse (Rom. 6,4) - men jeg ser den ikke mindst som en renselse fra normaliteten i verden – dvs. forbrydelse – skyld – dom – soning(straf) - tilgivelse. En renselse fra civilisationens normale juridisk betingede opdragelse.

Man kan selvfølgelig indvende, at det lyder ganske uretfærdigt – som om Gud selv er uretfærdig i al sin grænseløse kærlighed. Giver det mening blot at elske notoriske forbrydere? Og man kan indvende, at samfundet ville bryde sammen, hvis det ikke var for netop opdragelse, lov, dom og straf – 'orden', som det hedder. Men Guds retfærdighed er ikke verdens retfærdighed. Guds retfærdighed er ifølge evangeliet, som jeg hører det, kærlighed til det enkelte menneske. Slet og ret og tværs gennem alle fornuftige forbehold. Det er det, dåben først og fremmest forkynder, og det må vi ligesom lære at leve med. Teologiens historie handler for en stor del om forsøgene på at gøre samfundets orden til Guds orden – netop det, Jesus gjorde så voldsomt oprør imod, hvilket kostede ham livet på verdensmagts bud. Jeg tror, det er vigtigt om muligt at rense juraen ud af teologien i stedet for at forsøge at forene dem.⁹⁰

Kødets opstandelse

For en del år siden stod jeg sammen med daværende vicebiskop Jens Chr. Chemnitz på kirkegården i Qeqertarsuaatsiaat i Grønland. Vi stod og betragtede hans forældres gravsted, der i modsætning til de fleste andre grave med deres enkle hvide trækors var prydet med en anseelig liggende sten med navne, titel og årstal. Denne sten, fortalte han med et smil, havde i sin tid vakt en del bekymring hos formanden for menighedsrepræsentationen, der mente, at den kunne give problemer på opstandelsens dag, for den var meget tung. Og så står man dér som bedreviddende teolog stillet overfor en bogstavelig, men for så vidt logisk konsekvens af forkyndelsen af det mærkelige fænomen, som trosbekendelsen kalder 'kødets opstandelse'. Til sin tid, når domsbasunen lyder, skal alle gravene åbnes, og de døde – som meget passende er lagt, så de kan rejse sig mod lyset, der kommer fra øst – skal stå op af deres grave og stedes for den store dommer, Menneskesønnen, enten til evig frelse eller til evig fortabelse. Og tænk så, hvis man ikke kan komme op, fordi der ligger en stor tung sten i vejen!

Jeg viderebringer ikke denne lille episode for at gøre mig lystig på nogens bekostning. Der ligger en dyb og underfundig – ganske typisk grønlandsk - visdom i den betragtning, at en alt for stor og prangende gravsten godt kan komme til at stå i vejen for frelsen, og som eksempel på sådan en dybere forståelse af et meget jordnært udsagn passer fortællingen meget godt som indledning til afsnittet om kødets opstandelse.

Udtrykket har altid irriteret mig. Hvad bestiller det egentlig i trosbekendelsen, når opstandelse som sådan allerede er nævnt i forbindelse med Jesu opstandelse? Og så her til sidst, hvor man burde forvente en form for klimaks. Men det skulle vise sig, at denne irritation blev vejen til en dybere forståelse af udtrykket – ja, ikke bare af udtrykket, men af hele trosbekendelsen. Nøglen til forståelsen af trosbekendelsen og dermed af den Bibel, den udspringer af, ligger måske gemt i udtrykket 'kødets opstandelse'. Dette forkætrede og foragtede udtryk, som de færreste oplyste mennesker anerkender,

og som mange gerne så fjernet fra den kristne bekendelse. Bogstaveligt talt har man svært ved at forestille sig for længst afdøde og hensmuldrede legemer opstå af gravene rent fysisk, og derfor foretrækker mange den mere 'naturlige' og ældgamle opfattelse med sjælenes frigørelse fra legemet enten i form af opstandelse til evigt liv med det samme eller på dommedag eller i den hinduistisk-buddhistiske verden i form af en sjælevandring fra legeme til legeme, indtil man endelig er blevet oplyst nok, har lært lektien og kan blive frigjort fra trædemøllen. Sådanne opfattelser var ganske udbredte i oldtiden, hvor mange bl.a. ud fra Platons ideer opfattede kødet eller legemet som et fængsel for den ellers frie ånd eller sjæl. Og også i dag synes en eller anden form for ånde verden at indgå som en selvfølgelighed i mange menneskers tilværelsesopfattelse.

Måske var i den sammenhæng, man skulle forstå det underlige udtryk, som et provokerende modspil til tidens alment anerkendte opfattelse, der har givet sig udtryk i en almindelig udbredt opfattelse af det åndeliges 'forrang' frem for det legemlige – åndens suverænitæt over materien, der blot var en midlertidig snærende lænke om den frie, evige ånd. Det var nok ikke noget skældsord, når man i gamle dage omtalte præstestanden som gejstligheden – dvs. åndeligheden – og det har måske også givet næring til cølibatstanken – som gejstlig kunne man ikke befatte sig med noget så lavt og urent som kødelig lyst. Ideelt set.

Jeg kan desuden levende forestille mig, at tanken om det åndeliges forrang også har stået fadder til det kvindesyn, der har præget historien helt op til og med vore dage, fordi kvinder ofte ses som repræsentanter netop for det kropslige og sanselige – det, som 'rigtige (gejstlige) mænd' var højt hævet over. Det faktum, at kvinder på snedig vis ved deres blotte tilstedeværelse kunne trække åndeligheden ned på det sanselige plan, skabte frygt og mistænksomhed mod kvinden, der som bekendt var (og til dels er) udelukket fra noget kirkeligt læreembede – udelukket fra det åndelige så at sige. Det blev måske også bestyrket af legenden om kvinden i Paradiset, der lod sig forføre af slangen(!) og dermed forførte manden og for så vidt hele menneskeheden til dødsriget. Læg i øvrigt mærke til forskellen på kvindesynet i de to skabelsesberetninger i begyndelsen af Bibelen. I den første skaber Gud mennesket i sit eget billede 'som mand og kvinde' – I den anden bygger Gud kvinden af mandens ribben - som hans medhjælp.

Men sådan var det jo ikke oprindeligt i de første menigheder. Meget tyder på, at kvinderne omkring Jesus selv – og vist også omkring Paulus - har haft ledende stillinger, og nyopdagede håndskriftfragmenter antyder ligefrem, at Jesus var gift - antagelig med Maria Magdalene, der åbenbart også har været en af de ledende disciple – om ikke *den* ledende. Borg/Crossan argumenterer for, at Paulus' berygtede udfald mod kvinderne – f.eks. påbuddet om, at de skal tie i menighederne (1. Kor. 14,33ff) - må være en senere redaktion, eftersom det passer dårligt i konteksten og slet ikke harmonerer med den oprindelige Paulus' forkyndelse af lighed – også mellem kønnene – f.eks. Gal. 3,28.⁹¹ Under alle omstændigheder har spørgsmålet åbenbart været påtrængende, og på et eller andet tidspunkt har kvinderne snakket med, indtil de altså har fået mundkurv på. Det skulle tage ret præcist 2000 år at få den af igen her til lands i forbindelse med biskop Hans Øllgaards præstevielse af de første kvinder i Odense i 1948. I øvrigt til mange (mandlige) præsters store fortrydelse. I dag ser det ud til, at de fleste præster i Danmark er kvinder.

Oprindeligt var kvinder altså ligeværdige med mænd – i hvert fald i menigheden – og sanseligheden og seksualiteten – kødet - synes ikke at have været noget problem. Var det denne ligeværdighed og respekt for hele det åndelige og sanselige menneske der var det virkelig provokerende ved udsagnet om kødets opstandelse. Måske handler evangeliet også om denne ligevægt mellem det kvindelige og

det mandlige – både i samfundet, der på Jesu tid var totalt mandsdomineret, men også i det enkelte menneske.

Men det kunne man vel have udtrykt bedre end ved at tale om kødets opstandelse. Og problemet med placeringen som trosbekendelsens højdepunkt var stadig uløst. Det gav ingen mening at fremhæve troen på opstandelsen igen. At Jesus er opstået er jo ifølge Paulus pantet på dødes opstandelse (1. Kor. 15). Og jeg kan næppe forestille mig, at denne fundamentale artikel i trosbekendelsen blot er en understregning af opstandelsen som en fysisk (kødelig) opstandelse.

Nøglen til forståelsen ligger måske i begrebet 'kød' (carnis). Jeg tror ikke, ordet blot refererer til menneskelegemet med dets drifter og behov, men også til menneskeheden eller for den sags skyld 'verden' som sådan. 'Alt kød er hø, hver blomst må dø', hedder det i Carl David af Wirséns smukke sommersalme 'En vänlig grönskas rika drakt'.⁹² Det er menneskelivets forgængelighed og menneskets 'forfængelighed', der imødegås af udtrykket 'jeg tror på kødets opstandelse'. Det vil sige, at al den smerte og fortvivelse, tomhed og uretfærdighed, som menneskelivet her i verden indebærer, gennemlyses af en smilende og trodsig tro på, at det 'kun' er fødselsveer. Sådan som f.eks. Jesu korsfæstelse i al sin gru viste sig at være den nødvendige forberedelse til hans oprejsning. Troen søger på denne måde at give lidelsen mening. Sådan en tro er i ordets bedste betydning naiv, fordi den tror på trods af bitter erfaring og al fornuft. Den er i sit væsen en barnetro, men en bevidst barnetro, der ikke bygger på illusioner, men på det rygte, Gud ifølge Bibelen satte i omløb ved at lade sig inkarnere som jøden Jesus. Guds ord blev kød og slog sig ned iblandt os, og vi så hans herlighed.

Det betyder ikke, at den troende så også bør acceptere lidelsen og bøje sig for uretfærdigheden. Tværtimod. Netop troen på det gode liv giver mig mod på at være aktiv i retfærdighedens og kærlighedens tjeneste – være medarbejder på livet, på Guds skaberværk. Troen er en levende og skabende tro – ikke en død overbevisning. Jesus bøjede sig aldrig for uretten, kun for den voldelige overmagt.

Så nu forstod jeg omsider 'kødets opstandelse' som genoprettelse af hele mennesket, som det var tænkt fra skaberens hånd eller måske snarere genoprettelsen af 'verden' eller menneskeheden forvandling, når Guds rige kommer, hvilket bekræftes af det følgende udsagn om det evige liv. Trosbekendelsen munder ikke ud i en absurd påstand om overnaturlige mirakler og heller ikke en apokalyptisk drøm om hævn over ondskaben. Den munder som Bibelen ud i et levende håb om den forvandling – den hjemkomst til Gud, der altid kommer på trods af al elendighed, modgang og fortvivelse. Den munder ud i en sikker forvisning om det godes sejr over al ondskab og uretfærdighed.

Evigt liv

'Og dette er det evige liv, at de kender dig, den eneste sande Gud, og ham, du har udsendt, Jesus Kristus'. Sådan siger Jesus ifølge Johannesevangeliet (kap. 17,3) i sin såkaldt ypperstepræstelige bøn som afslutning på sin lange afskedstale til disciplene. Talen er en senere konstruktion, men den giver os blandt meget andet en definition på begrebet 'evigt liv', som mere går i retning af en kvalitetsbetegnelse end et tidsbegreb. At kende Gud og Jesus *er* evigt liv. Hvad vil det sige?

Et andet sted i evangeliet siger Jesus: 'Den, der hører mit ord og tror ham, som har sendt mig, har evigt liv og kommer ikke for dommen, men er gået over fra døden til livet' (5,24). Her opfattes liv og død som kvalitetsbetegnelser for den måde, mennesker lever på. Man kan allerede her i livet være levende eller døde ('Lad de døde begrave deres døde' siger Jesus til en vordende discipel i Matt. 8,22), men de, som tror på den Gud, der har udsendt Jesus, *har* allerede evigt liv, dvs. er gået over fra dom og død til liv. Troen er en overgang til et nyt og sandt liv uden frygt. Her og nu!

Lige fra jeg var barn har det evige liv stået for mig som livet efter døden, der så blev opfattet som 'kun et blund', før man vågnede op til et uendeligt - om end ikke særlig veldefineret - liv. Forhåbentlig da. Det gav mig en vis beroligelse i forhold til dødens ultimative konsekvens af tilintetgørelse, som jeg havde svært ved at forlige mig med. Jeg er nok ikke den eneste, der har sat lighedstegn mellem evigt liv og et uendeligt liv efter døden, og placeringen til sidst i trosbekendelsen taler jo også for det, ikke mindst lige efter udsagnet om kødets opstandelse. Men ved nærmere eftertanke må sådan et uendeligt liv forekomme ganske forfærdeligt. Johannes Sløk talte med gru om et evigt søndag eftermiddags kaffebord med blødt brød i missionshuset, og John Shelby Spong spurgte om, hvorfor mennesker mon er så forhåbende på et evigt liv, når de nu har svært ved at få tiden til at gå, hvis det regner søndag eftermiddag. Grundtvig har søgt at beskrive dette liv, 'hvor håret ej gråner og tid har ej tand' i sangen 'De levendes Land', men det kniber ham at finde ord: '*Du skinnende boble på tidernes strøm! Forgæves dig skjalden med mund og med pæn af glimrende skygger vil skabe igen...*' Det er det land, hvor tiden ikke findes, men hvor den barnlige hjemlighed en dansk sommermorgen på landet står som den længselsfulde drøm.⁹³ Sådan som jeg også selv kan genkende det fra græsplænen en dugfrisk sommermorgen ved Gårslev præstegård, omgivet af de høje træer med vindens susen og fuglesangen, skovduernes kurren og den svage lyd af det hjemlige liv i huset.

Sådanne forestillinger om et dejligt liv efter døden er vel ganske naturlige, og de er jo en del af kirkens begravelsesritual, hvor opstandelsen af jorden indgår: '*Af jord er du kommet. Til jord skal du blive. Af jorden skal du igen opstå.*' Første del refererer til skabelsen anden del til naturen og tredje del til opstandelseshåbet. Jeg har aldrig haft problemer med at udtale disse ord ved en begravelse. I situationen giver de god mening som det, vi håber på, når vores elskede ikke er der mere. På en eller anden trodsig måde. Men det bliver lidt kompliceret, hvis denne urmenneskelige drøm om mere liv skal forklares eller sandsynliggøres. Og det bliver livsfarligt, hvis opstandelsen skal kompensere for et angiveligt stakket liv eller endnu værre: retfærdiggøre et undertrykt liv.

Den 14. september 1952 holdt P.G. Lindhardt sit berømte foredrag om det evige liv på Askov højskole. Heri tog han afstand fra de indgroede forestillinger om sjælens udødelighed og enhver forestilling om opfyldelsen af et fremtidshåb, hvad enten det nu drejede sig om grundtvigianernes 'gyldenår', de indremissionskes 'dommedag' eller for den sags skyld socialisternes fremtidsstat. Og det fik han som bekendt at høre for. Bedre blev det ikke af hans udsagn om, at fremtidstroen, udødelighedshåbet og gensynsforventningen ikke er andet end forsøg på at indrette sig lidt hyggeligt i en ellers noget uhyggelig tilværelse. Men for Lindhardt var opstandelsestroen ikke en fremtidstro, men en gudstro, og i den tro er vi blevet fritaget for enhver bekymring om, hvad der måtte komme eller ikke komme. Er livet, som vi har fået, og som vi kender det fra fødsel til død ikke godt nok, kunne man spørge. Og hvis det ikke er det, skulle vi så ikke få det til at fungere, mens vi kan, så godt vi kan – både for os selv og ikke mindst for andre? Det første er måske afhængigt af det andet. Kæmpe for livet som f.eks. den utro godsforvalter i lignelsen. Det er jo *vores* ansvar. Er trosbekendelsen ikke netop et udtryk for tiltro til livet – at det i sidste ende er godt, fordi det så at sige hviler i Guds skaberhånd – også uden opstandelsens compensation for lidelse, tab, alderdom, død – naturens uomgængelige konsekvens og tidens ubønhørlige gang. Eller for slaveri og udnyttelse, som Holger Drachmann er inde på i 'Engelske Socialister': '*For Sulten en Tekst om Kanaan og Eden, For Huslejen Veksler på Evigheden.*'

'*Findes der sult og nød, skyldes det sving*', synger Nordahl Grieg i sin begejstrede kampsang til ungdommen, og dette sving – denne vold og undertrykkelse skal bekæmpes med ånd.⁹⁴ Jeg mener, det er det, tros-

bekendelsen også lægger op til. Kæmp! Kæmp for livet! Kæmp med troen på livet og menneskets værd som dit våben. Kæmp for det, du elsker. Mens du kan! Deri er livet.

Det evige eller fuldkomne liv er beskrevet i Jesu bjergprædiken hos Matthæus (kap. 5-7). Det handler bl.a. om at turde leve i nuet – altså leve i dag uden bekymringer for i morgen (6,34). Det handler om at leve uden frygt, uden forstillelse, uden vold og så selvfølgelig behandle andre, som du selv gerne vil behandles af andre. Men det handler også om at være lys og salt i denne barske verden – om at bære frugt som menneske. Elske. Det er det liv, jeg kan drømme om og også søger at realisere både privat og politisk, men i sidste ende er det en gave som livet selv. En gave jeg tror på. Det kommer, det evige liv – når vi mindst venter det. Og det er der allerede – det sker lige nu.

Måske skyldes drømmen om det evige liv efter døden foruden den til tider bitre livserfaring, et lidt anstrengt forhold til døden som den store fjende af livet. Noget tyder på, at denne udprægede dødsangst er kulturelt - måske endda civilisationsbestemt. Oprindelige kulturer synes at have et langt mere naturligt forhold til døden. Eskimoerne kunne endda omtale døden som en gave, der blev skænket mennesker, så de kunne lære at påskønne livet. Det er symptomatisk for vores dødsopfattelse, når Paulus omtaler døden som en straf for vore synder (Rom 6,23). Men for et levet liv må døden vel være ikke blot en naturlig konsekvens, men også en lykkelig afslutning. Tænk, hvis livet bare blev ved og ved! Den græske filosof Epikur (o. 341-270 f.Kr.) frygtede ikke døden, for som han sagde: "Når vi er, er døden ikke; når døden er, er vi ikke". Og det har han jo ret i. At frygte døden er måske i virkeligheden en frygt for ikke at være til, og måske skulle man tage sig tid til at komme overens med og agere ud fra det faktum, at tilværelsen ikke er en menneskeret, men en ubegribelig gave, som vi har fået i et ganske begrænset tidsrum.⁹⁵

Steindl-Rast har en smuk forestilling om, at når hans tid er omme, som han siger det, får han endelig lov til at leve fuldt og helt i det evige NU, som er et evigt tidløst gensyn med det bedste i livet. Det, som han kun glimtvis har erfaret, mens han levede som slave under tidens og dødens herredømme. Det minder om Grundtvigs syn på evigheden. Det var vel også det, de gamle mente, når de sagde om den afdøde, at nu var han eller hun kommet hjem. Og sådan vil jeg gerne selv forstå døden – som en hjemkomst til det bedste, jeg ved. At sætte de slidte vandrestøvler fra mig og stille vandrestaven i hjørnet i træskogangen i min barndoms præstegård, indsnuse hjemmets kendte atmosfære og så læne mig tilbage i Guds kærlighed og give slip på det hele med en dyb bevidsthed om, at det alt sammen er i orden. Så ophører min krop med at være mig og forvandler sig til muld eller aske, og så er jeg ikke mere til her i verden som andet end forhåbentlig gode minder for mine efterladte for en tid. Jeg er gået hjem – vendt tilbage til det, jeg kom af.

Og selv om jeg så ingen sørgende efterladte har og ingen, der husker mig for noget godt, så tror jeg på, at der trods alt er en, der spejder længselsfuldt efter sin fortabte søn – og byder ham velkommen hjem. Fornægte sig selv kan kærligheden ikke. Den Kristus, jeg tror på, døde en forsmædelig død – henrettet som forbryder, og verdens dom over ham var entydig. Men han opstod alligevel i glans og herlighed, fordi verdens dom ikke er identisk med Guds dom. Den, verden kalder en nidding, er for Gud en elsket og endelig hjemvendt søn eller datter, som bliver modtaget med en stor fest. Det er tæppefald. Nu kan livet begynde. Det evige liv.

Noget andet er de andres død - smerten ved at miste den, man elsker. Men også den hører vel med som en naturlig del af livet, denne kærlighedens pris – i hvert fald, hvis man tør elske, som Ludvig Bødtcher skrev i 1856:

*Hvad her vi elske, ejes kun paa Borg,
paa uvis Frist, saa er Naturens Orden,
og vil du være fri for Savn og Sorg,
da maa du Intet elske her paa Jorden;*

Hvem ville ønske sig et nok så evigt liv, hvis det var uden kærlighed – og uden kærlighedens pris? Den evige fred bliver uudholdelig og ligegyldig i al sin tomhed. Så måske er det kærligheden selv her og nu, der er det virkeligt evige liv – at kende Gud og at kende Kristus, som Johannes skrev? At tro på den kærlighed og det liv, Jesus forkyndte? Og leve det, mens vi kan! Også med smerten ved tabet af det dyrebareste.

Den grønlandske forfatter Dorthé Nathanielsen er en gudbenådet fortæller, og hun fortalte engang om denne smerte. Hvordan hun ikke kunne komme over, at hun havde mistet sit lille barn. Hun kunne ikke arbejde og ikke sove – gik bare og sørgede fortvivlet, indtil hun en nat, hvor hun som sædvanlig lå vågen og spekulerede, hørte nogen komme op af trappen til yderdøren. Det var med tunge trin, som om vedkommende bar på noget. Hun fór op, da det lidt efter bankede hårdt på døren, men hun turde ikke bevæge sig. Så lød der en stemme derudefra: Det er Døden, Dorthé. Jeg kommer for at give dig din lille pige tilbage. Du vil jo så gerne have hende igen. Hun holdt sig for munden, men pludselig skreg hun af al magt: Gå din vej! Gå din vej! Jeg vil ikke have noget med dig at gøre! Gå din vej! Efter en stund hørte hun de tunge trin gå langsomt ned af trappen og op ad vejen igen – vejen, der førte om til kirkegården. Og for første gang kunne hun så lægge sig til at sove, og næste morgen, fortalte hun, kunne hun stå op og begynde at arbejde igen.

Jeg tror på kærligheden med alt, hvad den indebærer af fryd og smerte – fylde og tomhed. Er det ikke bedre og langt mere virkeligt – langt mere menneskeligt - end et nok så langt - ja, ligefrem uendeligt kompensationsliv uden kærlighed, uden tårer, uden tab, alderdom og død? Man sagde om de græske guder, der havde evigt liv, at de kedede sig bravt og egentlig misundte de dødelige deres skæbne. Med kærligheden følger kærlighedens pris som en skygge – og uden den skygge ingen kærlighed. Måske er det det, Grundtvig mener, når han i 'De levendes land' synger: '*Når skyggen er ligest, da hulke de små, som stirrer derpå.*' Kun med sin skyggeside bliver fænomenerne begribelige – jo længere skygger, des klarere fremtræder fænomenet. Ja, først da bliver de egentlig til. Måske er det evige liv at kæmpe og arbejde for den og det, man elsker. Og den, der som Jesus selv dør i denne kamp, '*skal leve, om han end dør*', som Johannes hævder (Joh. 11,25). Spørgsmålet er for mig ikke, om der findes et uendeligt paradisisk liv efter døden med krop og sjæl eller bare sjæl, som måske endda vandrer fra krop til krop, men om, hvordan jeg - bl.a. ved hjælp af disse smukke billeder på evigheden - forholder mig til det liv, jeg lever her og nu og til den død, der venter os alle. Jeg mener, at det er dét, alle de vidunderlige evighedsforestillinger handler om.

Amen

Lad mig prøve at sammenfatte:

Tro i trosbekendelsens betydning er for mig hverken antagelse af overnaturlige tildragelser eller loyal troskab mod den ene sande kristne lære, men en hjertelig tillidsfuld vished om Guds faderlige, ubetingede og grænseløse kærlighed, som den kommer til udtryk i skabelsen og i Jesu liv og lære. Med denne tro kaldes jeg ind i et altfavnende livsfællesskab og en familiær hjemlighed med selve universet, der kalder på min egen ubetingede tillid og kærlighed til livet og til mit medmenneske. Mit liv bliver dermed et kald til lidenskabelig og ufortrøden kamp mod alt, hvad der hindrer og ødelægger livet for Guds mennesker – herunder den frimodige kamp mod mine egne indre dæmoner. I denne kamp gemmer sig både opstandelse og evigt liv.

Kampen for livet i Jesu ånd bliver dermed mit livs egentlige mening – en kamp, som jeg bl.a. kan føre i kirkens religiøse og rituelle regi og sprog som en forkyndelse af frihed til alle mennesker, som en lovsang til det gudskabte liv og som en profetisk modsigelse af systemers magtfulde og voldelige normalitet, når den foregår på bekostning af det enkelte menneskes frihed og værdighed.

Den Gud, jeg bekender mig til, er ikke systemernes, staternes eller imperiernes mægtige anfører-gud, skabt i kejserens billede, men det enkelte undertrykte menneskes Gud og far, hvis eneste magt er kærlighedens almægtige afmagt.

Den Gud, jeg tror på, er den lidenskabelige Gud, Jesus forkynder, som dagligt kæmper til døden af kærlighed for det enkelte menneskes - herunder min - frihed. En frihed, der nedbryder alle menneskeskabte grænser og skel, går over al forstand og ser stort på alle systemer, ideologier og religioner – herunder den kristne.

I tillid til den Gud, tør jeg nu og da leve mit liv med kærlighedens frimodighed, kæmpe mine fortvivlede kampe med glæde og i sidste ende dø med taknemmelighed. Håber jeg.

Med det gamle hebraiske ord, *amen* slutter trosbekendelsen. Det er et af de ord, jeg selv har fået ind med modermælken som afslutning på aftenbønnen og bordbønnerne hjemme. Et ord, der gør godt som et smil og et nik i en svær samtale. Somme tider også forløsende for barnet, der skulle lære bønnen udenad eller for kirkegængerens – og måske også for præsten – når den knap så vellykkede prædiken endelig var slut.

Amen bekræfter først og fremmest et tilhørsforhold, hvorfor det også bruges som menighedens fælles svar eller fælles bekræftelse på det, der siges ved gudstjenesten. Det gør godt at sige eller synge amen i fællesskab som sådan en stille, veltilfreds mumlen, der bekræfter, at man er hjemme, hvor man hører til. Men tilhørsforholdet gælder ikke blot kredsen af dem, der siger amen, men for så vidt hele universet – hele Guds skaberværk.⁹⁶ På den måde er amen et ja tak til livet selv – til hele livet, sådan som det er med fryd og glæde, sorg og savn – retfærdighed og uretfærdighed, lys og skygge, fødsel og død – frygt og frimodighed, ensomhed og fællesskab. Kamp. Livet i al sin mangfoldighed, som det beskrives i trosbekendelsen. Alt det, som er i Gud, og som er kampen og livet værd. Ja tak!⁹⁷

Gud skabte jorden med alt, hvad der er på den, af kærlighed og glæde. Som i et boblende overskud kunne ånden ikke længere holde sig svævende over urhavet, men blev med liv. Liv i overflod. Og hver gang vi glemmer alt om vores boblende ophav, dukker Guds Ånd op – f.eks. i skikkelse af jøden Jesus fra Nazareth - for at minde os om sin kærlighed – for at give os liv – liv i overflod! (Joh. 10,10).

Hver gang vi fremsiger trosbekendelsen, som på en måde er dette lille forsigtige smil af trodsig glæde, minder vi os selv og hinanden netop om dét liv, vi har fået som en ren og skær og fri gave – det liv, som er *vores* liv – dér, hvor vi hører hjemme. Og langsomt – langsomt lærer vi måske at elske livet for, hvad det virkelig er.

Et dødens mørke ruger over jorden og i mit sind,
Med angst og selvoptagethed til følge;
Men det skal ikke få bugt med mig,
for jorden er Guds, og jeg er skabt af ham, som skaber alt.
Mit ophav og mit lys i denne verden.

Engang blev Guds ånd menneske i Jesus Kristus.
Guds lys blev født i mørket på den hårde jord.
Han kaldte til kamp mod uret og vold,
til tro på menneskets værd.
Og verdensmagten henrettede Guds søn på det romerske kors.
Men Gud gjorde den døde levende,
så han kunne åbne dødsrigets porte
og opstå af graven til liv og herlighed i Guds rige,
hvorfra han altid vender tilbage
med sit ord og med sin ånd.

Guds ånd gør også os levende,
når vi mindes ham i hans altfavnende fællesskab på jorden,
hvor hans ånd virker og forvandler alt det døde til liv;
hvor den sultne mættes og slaven sættes fri,
hvor håbet om en ny verden i Guds klare lys
aldrig dør ud.

Amen.

Litteratur

- Andersen, Jan Atle: Folkeskikk og uskikk på jobben, Kolofon 1984
Arendt, Niels Henrik: Er det den samme Gud, Unitas 2009
Armstrong, Karen: Sagen Gud, ANIS 2010
Armstrong, Karen: Fields of Blood, Religion and the History of Violence, Deckle Edge 2014
Bach, Richard: Jonathan Livingston Seagull. A Story, Macmillan 1970
Bach, Richard: Illusions. The Adventures of a Reluctant Messiah, Cornerstone 1977
Bonhoeffer, Dietrich: Efterfølgelse, Lohse 1964
Borg, Marcus J.: Jesus, a New Vision, HarperCollins 1987
Borg, Marcus J.: The God We Never Knew, HarperCollins 1998
Borg, Marcus J.: The Heart of Christianity, HarperSanFrancisco 2003
Borg, Marcus J.: Meeting Jesus Again For the First Time, HarperCollins 2005
Brueggemann, Walter: Sabbath as Resistance, Saying No to the Culture of Now, Westminster John Knox Press 2014
Buber, Martin: Jeg og Du, 3. udg., Hans Reitzel 2004
Camara, Helder: Tusind grunde til at leve, Borgen 1980
Clausen Egon: De dødes Rige, Gyldendal 2003
Crossan, J.D.: The Birth of Christianity, HarperOne 1998
Crossan, J.D and Reed, J.: In Search of Paul, HarperCollins 2005
Crossan, J.D and Borg, Marcus J.: The Last Week, HarperCollins 2006
Crossan, J.D and Borg, Marcus J.: The First Paul, HarperCollins 2009
Crossan, J.D.: The Greatest Prayer, HarperCollins 2011
Crossan, J.D.: The Power of Parable, HarperCollins 2012
Crossan, J.D.: How To Read the Bible and Still Be a Christian, HarperCollins 2015
Cupitt, Don: Efter Gud, ANIS 2000
Dandelion, Pink: An Introduction to Quakerism, Cambridge University Press 2007.
Drejergaard, Kresten: Den himmelske gudstjeneste, Alfa 2008
Eklund, Stig og Littmarck, Tore: Har Kyrkan en Framtid? Proprius Förlag 2003
Engberg-Pedersen, Troels (red.): Den nye Paulus og hans betydning, Gyldendal 2003
Freud, Sigmund: Kulturens Byrde, Hans Reizel, 3. udg. 1999
Gandhi, Mohandas K.: An Autobiography or The Story of my Experiments With Truth, Penguin Books 1982
Giversen, Søren: Oldkristne Tekster III, De apokryfe evangelier, Poul Kristensen 2002
Giversen, Søren: Thomasevangeliet, Samleren 2001.
Grosbøll, Thorkild: En sten i skoen, ANIS 2003
Grosbøll, Thorkild: Til sagen, ANIS 2004
Grosbøll, Thorkild: Ugudelige prædikener ANIS 2009
Hammarskjöld, Dag: Vägmarken, Alfred Bonniers Förlag 1963
Hillert, Sven: Till Befrielse, Verbum 2004
Kierkegaard, Søren: Kjerlighedens Gjerninger, Gyldendal 2013
Kimball, Charles: When Religion Becomes Evil, HarperCollins 2003
Knitter, Paul F.: Without Buddha I Could Not Be a Christian, One World 2009
Koch, Hal: Grundtvig, Gyldendal 1944
Koch, Hal: Hvad er demokrati, Gyldendal 1981
Korsgaard, Ove: Solskin for den sorte muld – om slægt og folk, Gyldendal 2013.
Lindgreen, Astrid: Suser min lind, synger min nattergal – og andre fortællinger, Gyldendal 1997
Løgstrup, K.E.: Norm og Spontaneitet, Gyldendal 1972
Miller, Robert J.: The Future of the Christian Tradition, Polebridge Press 2007
Meyers, Robin R.: Saving Jesus From the Church, HarperOne 2009
Meyers, Robin R.: The Underground Church, JosseyBass 2012
Nielsen, Erik A.: Den skjulte gudstjeneste, Alfa 2011
Nietzsche, Friedrich, Moralens Genealogi, Gyldendal Norsk Forlag 1969
Nygren, Anders: Eros och Agape I-II, Verbum 1930 og 1936
Nørgaard-Højen, Peder: Den danske Folkekirkes Bekendelsesskrifter, ANIS 2001
Robinson, J.A.T.: Oprigtig overfor Gud, Jespersen og Pio 1963
Rosenberg, Marshall B.: Ikkevoldelig kommunikation, Borgen 2005.
Rubenstein, Richard E.: When Jesus Became God, Harcourt Books 1999
Rumi: Selected Poems, Translated by Coleman Banks, Penguin Classics 1995
Ruge, Peter: Kirkevandring – en spirituel praksis, Religionspædagogisk Forlag 2008
Sandbeck, Lars: Afsked med Almagten, ANIS 2014

Spong, J.S.: *Why Christianity Must Change or Die*, HarperCollins 1999
Spong, J.S.: *A New Christianity for a New World*, HarperCollins 2001
Spong, J.S.: *Liberating the Gospels*, HarperSanFrancisco 1996
Steindl-Rast, David: *Deeper Than Words*, Doubleday Religion 2010
Sørensen, Villy: *Jesus og Kristus*, Gyldendal 1992
Tolstoj, Leo: *Hvori består min Tro?* Andreas Schous Forlag 1889
Tolstoj, Leo: *Kristi Lære og Kirkens Lære*, Andreas Schous Forlag 1894
Værge, Johannes: *Det betroede menneske*, ANIS 2010
Wilder, Amos Niven: *Early Christian Rhetoric. The Language of the Gospel*. Harvard University Press 1964
Williams, Rowan: *Being Christian*, SPCK 2014

Noter

-
- ¹ Friedrich Nietzsche, 'Moralens Genealogi', Gyldendal norsk forlag 1969.
- ² Modsigelsen af kræmmerretfærdigheden skildres levende i lignelserne om arbejderne i vingården (Matt. 20,1-16) og om den fortabte søn (Luk. 15,11ff). I begge lignelser vækker den guddommelige kærligheds overflod voldsom vrede.
- ³ Fra Annie Coghills: 'Arbejd, til natten kommer' Den danske Salmebog 2003 (DDS) nr. 360.
- ⁴ Sigmund Freud, Kulturens Byrde, Hans Reizel, 3. udg. 1999.
- ⁵ Se f.eks. Peter Ruge: Kirkevandring – en spirituel praksis, Religionspædagogisk Forlag 2008.
- ⁶ DDS nr. 615.
- ⁷ Denne holdning ændres dog med tiden hos Luther bl.a. under indflydelse af truslen fra Kejser Karl mod de evangeliske fyrster, som han til sidst opfordrer til at opruste mod kejserens hære.
- ⁸ Karen Armstrong, Sagen Gud, ANIS 2010 s. 275.
- ⁹ Se H.V. Kaalunds smukke sang herom i Højskolesangbogen 18. udg. (HS) nr. 97: 'Jeg elsker den brogede verden'.
- ¹⁰ Se J.D. Crossan and J. Reed, 'In Search of Paul', HarperCollins 2005.
- ¹¹ En glimrende indføring i andelsbevægelsen fra dengang det gjaldt findes i Ove Korsgaards smukke fortælling om sin familie og livet på Mors: Solskin for den sorte muld – om slægt og folk, Gyldendal 2013.
- ¹² K.E. Løgstrup, 'Norm og Spontaneitet', Gyldendal 1972.
- ¹³ Jan Atle Andersen, 'Folkeskikk og uskikk på jobben', Kolofon 1984.
- ¹⁴ Se f.eks. Matt. 10,37: 'Den, der elsker far eller mor mere end mig, er mig ikke værd, og den, der elsker søn eller datter mere end mig, er mig ikke værd'.
- ¹⁵ David Steindl-Rast, Deeper Than Words, Doubleday Religion 2010.
- ¹⁶ J.D. Crossan, The Greatest Prayer, HarperCollins 2011.
- ¹⁷ Fra Rumi, Selected Poems, Translated by Coleman Banks, Penguin Classics 1995. Min oversættelse.
- ¹⁸ Dette spørgsmål behandles indgående i kapitel 3 om Tilværelsens Grund i John A.T. Robinson, 'Honest to God' fra 1963. Bogen, der blev solgt i millionoplag især i England og USA, er oversat til dansk med titlen: 'Oprigtig overfor Gud', Jespersen og Pio 1963.
- ¹⁹ Anders Nygren, Eros och Agape I-II, Verbum 1930 og 1936
- ²⁰ Søren Kierkegaard, Kjerlighedens Gjerninger, Gyldendal 2013
- ²¹ Læs Jobs Bog i Det gamle Testamente om rigmanden, der pludselig mister alt. Han vil dog ikke anerkende sin ulykke som et retfærdigt resultat af sine egne synder, så han går i rette med Gud og forbander ham ligefrem, men til sidst bøjer han sig alligevel for Guds uudgrundelige storhed - uden at vide, at hele miseren faktisk skyldtes et væddemål mellem Gud og Satan.
- ²² Teodicéproblemet – spørgsmålet om Guds retfærdighed – har været genstand for intense drøftelser op gennem det meste af teologiens historie. Det skyldes naturligvis den præmis, at der findes et almægtigt væsen derude et sted, der er i stand til at gribe ind i naturens konsekvente orden – eller som kan vælge at lade være.
- ²³ Tænk, hvis solen virkelig stod stille i Gibeon og månen i Ajalons dal, for at folket kunne få deres hævn over amoritterne (Jos. 10,13).
- ²⁴ www.internetakademiet.dk/Sider/Akademi/2Europa/Luther/LuthVilje.html
- ²⁵ Egon Clausen, De dødes Rige, Gyldendal 2002.
- ²⁶ Charles Kimball, When Religion Becomes Evil, HarperCollins 2003.
- ²⁷ Karen Armstrong, Fields of Blood, Religion and the History of Violence, Deckle Edge 2014. Crossan, J.D.: How To Read the Bible and Still Be a Christian, HarperCollins 2015.
- ²⁸ www.charterforcompassion.org
- ²⁹ J.S. Spang, Liberating the Gospels, HarperSanFrancisco 1996.

-
- ³⁰ Fornemt udtrykt af Jørgen Gustava Brandt i salmen 'Tænk at livet koster livet' DDS nr. 14.
- ³¹ Et smukt eksempel herpå er Grundtvigs salme 'Stiftet Guds søn har på jorden et åndeligt rige' DDS nr. 318.
- ³² DDS nr. 15.
- ³³ F.eks. DDS nr. 17.
- ³⁴ Amos Niven Wilder: *Early Christian Rhetoric. The language of the Gospel*. Harvard University Press 1964.
- ³⁵ De historiske oplysninger i dette afsnit bygger bl.a. på lektor Peder Nørgaard-Højens grundige gennemgang af og kommentar til trosbekendelsen i *Den danske Folkekirkes Bekendelsesskrifter*, ANIS 2001.
- ³⁶ F.eks. i 2003 hvor præsten i Tårbæk, Thorkild Grosbøll blev verdensberømt, fordi han efter sigende 'ikke troede på Gud'. Efter nogen vildrede fra de kirkelige myndigheders side endte sagen med, at sognepræsten skulle stå skoleret for biskoppen i Roskilde og fremsige trosbekendelsen!
- ³⁷ Peder Nørgaard-Højen, der citerer Frederick Vokes i sin kommentar til *Den danske folkekirkes bekendelsesskrifter* s.114.
- ³⁸ Findes i DDS under Højmesseordning s. 795.
- ³⁹ Se Karen Armstrong: *Sagen Gud* s. 122ff.
- ⁴⁰ 1. Pet. 5,8: *Vær årvågne og på vagt! Jeres modstander, Djævelen, går omkring som en brølende løve og leder efter nogen at sluge; stå ham imod, faste i troen...*
- ⁴¹ Martin Luther, Lille katekismus 1529. Uddrag i DDS s. 963ff.
- ⁴² HS Nr. 165.
- ⁴³ Bl.a. Dionysios Areopagiten var repræsentant herfor. Se Karen Armstrong: *Sagen Gud* s. 150ff.
- ⁴⁴ Den såkaldte 'fremgangsteologi' er eksempel herpå, men tanken optræder også i den calvinistiske amerikanske mainstream kirke, der opfatter succes i livet som et tegn på Guds velvilje. Parret med en puritansk holdning skabte denne teologi ifølge sociologen Max Weber (1864-1920) den amerikanske kapitalisme.
- ⁴⁵ Jf. Kaj Munks skuespil 'Kærlighed' om den 'vantro' præst, der til sidst på sit dødsleje oplever en vision af den korsfæstede Kristus, der bedyrer, at han tror på præsten.
- ⁴⁶ Fra Grundtvigs 'Herre! Hvor skal vi gå hen?' DDS nr. 459.
- ⁴⁷ Bl.a. den schweiziske teolog Karl Barth (1886-1968), der er blevet kaldt det 20. århundredes kirkefader, og den tyske præst og frihedskæmper Dietrich Bonhoeffer (1906-1945).
- ⁴⁸ I en prædiken over Lukas 19,41ff: Det opbyggelige, der ligger i den Tanke, at overfor Gud have vi altid Uret.
- ⁴⁹ 'Vil du have ret eller være lykkelig?' spørger Marshall B. Rosenberg i sin bog 'Ikkevoldelig kommunikation', Borgen 2005.
- ⁵⁰ Forfatter og teolog Lars Sandbeck skrev i 2014 bogen 'Afsked med Almagten' (ANIS), hvor han forsøger at gøre op med tanken om den almægtige Gud. Bl.a. mener han er der er sket et skred i opfattelsen af 'almægtig' fra det oprindelige græske (pantokrator) til det latinske (omnipotent) sprog fra 'opretholder' til 'den, der kan alt'.
- ⁵¹ Karen Armstrong: *Sagen Gud* s. 316.
- ⁵² Marcus Borg betegner sit gudsforhold som panenteisme – alt er i Gud – i bogen 'The God We Never Knew'. HarperCollins 2006.
- ⁵³ Se en spændende fortolkning af Kejserens Mønt i M. Borg/J.D. Crossan: 'The Last Week', HarperCollins 2007.
- ⁵⁴ C.R Sundell: Du gav mig o Herre en lod af din jord. DDS nr. 728.
- ⁵⁵ J.D. Crossan og J. Reed: 'In Search of Paul', HarperCollins 2005.
- ⁵⁶ Ikke at forveksle med de islamistiske såkaldte martyrer, der anser det for Guds vilje at slå sig selv og andre ihjel i terroraktioner. I krig er de soldater – i det civile liv er de mordere.
- ⁵⁷ Borg/Crossan argumenterer i bogen *The First Paul* for, at den modstand mod øvrigheden, Paulus vender sig imod i romerbrevet er *voldelig* modstand – bl.a. ud fra en parallelisering af Rom. 12,14-13,10 med Jesu bjergprædiken i Matt. 5,39-48. Se J.D. Crossan and Marcus J. Borg, *The First Paul*, HarperCollins 2009 s. 116ff.

⁵⁸ Nyere Paulusforskning har dog sat spørgsmålstegn ved Luthers opfattelse af Paulus. Lovgæringerne skal måske ikke opfattes i almindelighed, men som jødeloven, så Paulus anliggende måske mere handler om, at jøder intet fortrin har frem for hedninger. Han var jo hedningemissionær (jf. Ap. G. kap. 15). Se Troels Engberg-Pedersen (red.): Den nye Paulus og hans betydning, Gyldendal 2003

⁵⁹ DDS nr. 71: 'Nu kom der bud fra englekor'.

⁶⁰ Den hænger og lyser på Tretjakov galleriet i Moskva, men pryder bl.a. også forsiden af den danske oversættelse af Karen Armstrongs bog 'Sagen Gud' fra 2010.

⁶¹ En god indføring i treenighedens mystiske univers findes i Karen Armstrong: 'Sagen Gud', Anis 2010 s. 141ff. Også biskop Niels Henrik Arendt beskæftiger sig indgående med treenigheden i bogen 'Er det den samme Gud?', Unitas Forlag 2010.

⁶² Man kan i parentes bemærket ikke udelukke, at Jesus allerede Palm-søndag havde lagt sig ud med Pilatus ved at foranstalte sit eget alternative indtog i Jerusalem og dermed forstyrre guvernørens årlige højtidelige indtog i spidsen for alle sine mænd og alle sine heste.

⁶³ DDS nr. 187: Rettens spir det alt er brækket.

⁶⁴ 'Lovsynger Herren min mund og mit indre', DDS nr. 3.

⁶⁵ Således Steindl-Rast, der i 'Deeper Than Words' gør meget ud af Ligklædet fra Torino og også mener at have fundet belæg for opstandelse på tredjedagen i form af en 'praksis' hos tibetanske hellige mænd. Men får de mytisk/poetiske udsagn mere vægt ved hjælp af videnskabelig bevisførelse?

⁶⁶ DDS nr. 213 'I kvæld blev der banket på Helvedes port'.

⁶⁷ Se Søren Giversen: 'De apokryfe evangelier i Oldkristne tekster' III. Poul Kristensens forlag 2003.

⁶⁸ Fjodor Dostojevskij: 'Brødrene Karamassov', Stig Vendelkærs forlag 1965 s. 335. Spørgsmålet forekommer i Ivans samtale med broderen Aljósja om lidelsens mening – eller rettere mangel på samme.

⁶⁹ Påskeblomst! Hvad vil du her? DDS nr. 236.

⁷⁰ Jf. Dostojevskijs bekendelse om at hvis nogen kunne bevise, at sandheden om vort liv ikke var i Kristus, og hvis sandheden virkelig ikke var hos Kristus, så ville han vælge Kristus frem for sandheden.

⁷¹ Måske afspejler fortællingen en pågående kamp mellem Johannesmenigheder og Thomasmenigheder – en kamp mellem 'kød' og 'ånd' så at sige – mellem faktualitet og spiritualitet. Læs Thomas-evangeliet i Søren Giversen: Thomasevangeliet, Samleren 2001.

⁷² En spændende bog om Gandhis liv indtil 1925 er hans selvbiografi: Mohandas K. Gandhi, An Autobiography or The Story of My Experiments With Truth, Penguin Books 1982

⁷³ *Kenosis* – det græske ord for tomhed – betegner den opgivelse af sig selv og sin ret til fordel for noget højere (Næsten), som blev et kendemærke på Jesu sindelag og dermed på kristen etik.

⁷⁴ Alterbordet forestiller i de fleste landsbykirker ikke et bord, men netop den tomme grav.

⁷⁵ En af kommunismens fædre, Friedrich Engels skrev i 1895 et lille skrift om urkristendommens historie, hvori han på baggrund af detailanalyser af tekstens kodesprog – bl.a. det mystiske tal 666 – anser Johannes' Åbenbaring for at være affattet allerede i begyndelsen af tresserne e.Kr. under den romerske kejser Galba – altså før evangelierne. Se Johannes Witt-Hansens bog om Karl Marx fra Berlingske filosofibibliotek 1970. Mange har ud fra Johannes' Åbenbaring ment at kunne fastsætte datoen for jordens undergang. Skriftet raser imod 'vantro' menigheder og ikke mindst mod Romerriget.

⁷⁶ Pragtfuldt gendigtet i Brorsons smukke salme 'Den store hvide flok vi se'. DDS nr. 571.

⁷⁷ Se f.eks. hans forbudte skrifter *Hvori består min Tro?* og *Kristi Lære og Kirkens Lære*, som fik stor indflydelse på bl.a. Mahatma Gandhis ikkevoldsprogram. Begge skrifter findes på Internettet.

⁷⁸ I sin natlige samtale med Nikodemus prøver Jesus ifølge Johannes (3,1ff) at løfte sløret for åndens virksomhed, der bl.a. indebærer et opgør med den bogstavelige tolkning af i dette tilfælde genfødslen.

⁷⁹ Astrid Lindgren, 'Suser min lind, synger min nattergal – og andre fortællinger'. Gyldendal 1997.

⁸⁰ Det var vel ikke tilfældigt, at Helligånden valgte ulærde fiskere fremfor lærde farisæere til som de første at bringe den korsfæstede Kristus på tale. Se Grundtvigs pinsesalme 'Var I ikke galilæer' DDS nr. 286.

⁸¹ I august 2000 udsendte Den katolske Kirke et officielt dokument, Dominus Iesus, forfattet af den senere pave Benedikt, kardinal Ratzinger (Guds rottweiler), der ligeud erklærede, at der kun var én sand kirke, nemlig Den katolske.

⁸² DDS nr. 348: 'Tør end nogen ihukomme'.

⁸³ En spændende bog om den arianske strid er skrevet af den amerikanske økonom Richard E. Rubenstein: 'When Jesus Became God' fra 1999. Harcourt Books.

⁸⁴ Et efter min mening klassisk og provokerende værk om gudstjenesten fremkom i 1987 i form af professor Erik A. Nielsens 'Den skjulte gudstjeneste'. Bogen blev genudgivet i 2011 på Alfa.

⁸⁵ Tussiutit ilagiit kalaallit atugassat 2008 (den grønlandske salmebog) nr. 112.

⁸⁶ Den forhenværende ærkebiskop af Canterbury, Rowan Williams udgav i 2014 en meget læseværdig lille bog, 'Being Christian' om dåb, bibel, nadver og bøn. SPCK 2014.

⁸⁷ DDS nr. 573 Helgen her og helgen hisset er i samme menighed.

⁸⁸ Denne lidt flade fortolkning stammer fra Leo Tolstoj i 'Hvori bestaar min Tro?'.

⁸⁹ Konfirmationen blev indført af Christian VI som udtryk for datidens pietistiske holdning om det kristne menneskes pagt med Gud i form af et personligt 'ja' til trosbenedelsen besejlet med et håndtryk til præsten - og vel også som en politisk/social manifestation fra enevældens side. En manglende konfirmationsattest var ikke noget godt udgangspunkt for karrieren.

⁹⁰ Problemet med den juridiske (vestromerske) tolkning af evangeliet behandles i sognepræst Johannes Værges bog 'Det betroede menneske', ANIS 2010.

⁹¹ The First Paul, s. 55ff.

⁹² Oversat af Johannes Johansen til 'Det dufter lysegrønt af græs' DDS nr. 725.

⁹³ DDS nr. 561 Jeg kender et land. Niels Henrik Arendt fortolker salmen i slutningen af sin bog 'Er det den samme Gud' fra 2010.

⁹⁴ Kringsatt av fiender. HS Nr. 186. Nordahl Grieg omkom som bekendt under et bombetogt over Berlin – måske fordi hans drøm om den ikkevoldelige modstand brast, stillet overfor den tyske 'nødvendighed af stål'. Det er et eksempel på det evige etiske dilemma: Kan vold kun bekæmpes med vold? Dietrich Bonhoeffer stod i det samme dilemma. Begge valgte de volden.

⁹⁵ Mange salmer gør opmærksom på dette faktum – f.eks. Salme 103, der er gendigtet af Grundtvig i DDS nr. 3: Lovsynger Herren min mund og mit indre!

⁹⁶ Jf. Brorsons skabelsessalme, 'Op al den ting, som Gud har gjort' (DDS nr. 15), hvor himlen selv svarer Amen til menneskehedens (alle folks) lovprisning af skaberværket.

⁹⁷ Jf. FN's generalsekretær, Dag Hammarskjölds (1905-1961) berømte sentens: 'For alt, hvad der var – tak. Til alt, hvad der kommer – ja!' i hans 'Vägmärken' udgivet posthumt i 1963. Alfred Bonniers Förlag.